

CURS DE BIZANTINOLOGIE (SEMESTRUL I)

Prof. Univ. Dr. Emilian Popescu
(cu modificări făcute de Pr. Lect. Univ. Dr. Ionuț Holubeanu)

NOȚIUNEA, OBIECTUL ȘI IMPORTANȚA BIZANTINOLOGIEI

În cursul de față vor fi expuse, timp de un semestru, problemele de bază ale Bizantinologiei, fiind evidențiate realitățile religioase, care sunt de prim interes pentru teologi. Astfel, vor fi prezentate marile frământări în acest domeniu și implicațiile lor asupra vieții politice, economice și sociale din Imperiul bizantin, în timpul existenței sale milenare (324-1453).

Pe parcursul acestui semestru se va pătrunde adânc în aspectele de bază ale vieții bizantine, cu scopul de a sesiza factorii care au favorizat sau determinat chiar progresul spre crearea unui stat puternic bizantin, a civilizației și spiritualității sale superioare, precum și cauzele decăderii acestui Imperiu. Incursiunea în istoria bizantină este de folos pentru înțelegerea unor fapte umane, general valabile în toate timpurile. Se va dovedi, odată în plus, că ceea ce au spus anticii despre istorie, începând cu Tucidide, și anume că este un *«folos (câștig) pentru toate timpurile»*, o călăuză în viață, este adevărat.

Rolul Imperiului bizantin în istoria europeană și a poporului român a fost imens și acest lucru justifică pe deplin locul pe care îl ocupă Bizantinologia în programa de învățământ a facultăților de teologie ortodoxă. De fapt, întreaga istorie a creștinismului, din momentul când a devenit religie liberă, s-a desfășurat în cadrul acestui Imperiu. Toate disciplinele teologice își au începutul și dezvoltarea în cadrul lui. Astfel, studiind Bizantinologia, se poate înțelege mai bine cadrul și modul în care creștinismul s-a dezvoltat, și-a formulat dogmele și normele sale de bază, a creat opere de cultură, artă și arhitectură nemuritoare, a dat viață unor forme superioare de trăire spirituală și s-a impus în viața societății, determinându-i cursul. Bizanțul a fost, așa cum spune marele bizantinolog Steven Runciman, *«imperiul lui Dumnezeu pe pământ, o palidă imagine a împărăției lui Dumnezeu din cer»*.

Pentru noi, românii, Bizanțul a avut un rol hotărâtor în continuitatea daco-romană, în creștinarea noastră, în procesul de formare a poporului și a limbii române, în organizarea și viața bisericească, în cultură și artă. În perioada migrației popoarelor, Imperiul bizantin a reprezentat singura formațiune politică din sud-estul european, care s-a putut impune în fața barbarilor, obligându-i pe aceștia să dea libertate de viață și de credință autohtonilor daco-romani. Din Bizanț a fost condusă activitatea misionară de creștinare în părțile noastre. Fără Imperiul bizantin n-am putea înțelege procesul de creștinare al daco-romanilor și al barbarilor, și nici cum s-a asigurat continuitatea etnică și s-au format poporul și limba română. Mai târziu, când s-au constituit statele feudale independente românești, în secolul al XIV-lea, întemeierea mitropoliilor și organizarea bisericească, formele pe care le-a îmbrăcat monahismul, toate s-au făcut în strânsă legătură cu Bizanțul. Dezvoltarea artei și culturii românești nu poate fi înțeleasă fără să ne gândim la Bizanț.

Noțiunea de Bizantinologie este strâns legată de termenii *bizantinos/Bυζαντινός* (derivat din numele orașului Byzantion) și *logia/λογία*. Semnificația este: știința care cercetează realitățile istorice, culturale și spirituale ale statului, care a luat naștere, s-a dezvoltat în partea orientală a fostului Imperiu roman și a avut capitala în orașul grecesc Byzantion, devenit apoi Constantinopol.

Orașul Byzantion a fost fondat pe malul vestic al Bosforului de locuitorii metropolei grecești Megara (așezată între Athena și Corint), în jurul anului 660 î.d.Hr. Numele este de

origine tracică și trebuie pus în legătură cu populațiile tracice majoritare în aceste locuri. Beneficiind de o așezare deosebit de favorabilă din punct de vedere geografic și strategic, orașul a putut face progrese economice și politice importante, deoarece domina comerțul dintre Marea Neagră și Marea Egee, dintre Europa și Asia Mică și era ușor de apărat, fiind înconjurat pe trei laturi de ape. Cu toate acestea Bizanțul nu și-a putut păstra totdeauna independența. El a fost cucerit pentru scurtă vreme de persi, la sfârșitul sec. al VI-lea î.d.Hr., apoi de celți (în anul 279), intrând sub dominația romană în vremea împăratului Vespasian (69-79). În anul 196, în timpul lui Septimius Severus (193-211), orașul a fost asediat de armata romană, suferind numeroase distrugerii, întrucât locuitorii săi se aliașeră cu Pescennius Niger. A fost refăcut, însă, sub același împărat. Mai târziu în timpul Claudius (268-270), el a fost atacat de goți.

Adevărata glorie a orașului începe abia în timpul domniei lui Constantin cel Mare, care-l transformă în capitală a Imperiului. Bizanțul se va numi de acum înainte Constantinopol (adică orașul lui Constantin) sau Noua Romă sau A doua Romă. În anul 324 au început lucrările de restructurare și mărire a vechiului oraș, iar la 11 mai 330 au avut loc marile sărbători de consacrare a lui ca nouă capitală a Imperiului. De atunci încolo, până în anul 1453, el a fost centrul politic, cultural, economic și religios al întregii lumi civilizate.

Unii învățați au subliniat faptul că Imperiul bizantin a fost o continuare directă a Imperiului roman, pentru care lucru a și fost numit Imperiul roman de răsărit de la o anumită vreme (anul 395). Acest lucru este adevărat, căci împărații bizantini, au păstrat, pentru o lungă perioadă de timp, titulatura împăraților romani, s-au considerat până la sfârșitul imperiului urmașii acestora, revendicând toate teritoriile asupra cărora aceștia domniseră. În Imperiul bizantin au supraviețuit forme de organizare statală, administrativă ori socială de tradiție romană. În special Dreptul, normele juridice romane au rămas multă vreme în vigoare, cu modificări neesențiale. Chiar limba oficială a Imperiului a fost latina până la începutul sec. al VII-lea.

1) Romanismul

Complexul mare de tradiții romane moștenite de Bizanț l-a făcut pe marele bizantinolog german Karl Krumbacher să afirme că romanismul constituie unul din elementele de bază ale civilizației bizantine. De altfel locuitorii Imperiului bizantin se numeau pe sine romei, iar țara lor era numită Romania sau Pământul roman. Termenul de bizantin în accepțiunea de astăzi era necunoscut locuitorilor Imperiului. El a început să fie utilizat mai târziu, în Evul Mediu (în sec. al XVI-lea). Bizantini erau în timpul Imperiului doar locuitorii capitalei, această denumire fiind o reminiscență a perioadei de dinainte de Constantin cel Mare. Pe de altă parte, alți învățați luând în considerare faptul că Bizantinologia se ocupă în bună parte cu soarta lumii și culturii grecești, că Imperiul bizantin a cuprins în granițele sale teritorii de veche tradiție elenică, cum au fost Peninsula Balcanică și Asia Mică, că populația și limba erau în aceste regiuni grecești, sunt de părere că ea este o ramură a științei despre elenism.

2) Elenismul

Caracterul grecesc al lumii bizantine s-a accentuat începând cu sec. al VII-lea (domnia împăratului Heraclius), când limba latină oficială a fost înlocuită cu greaca. Grecismul va deveni mai pregnant în secolele următoare, când între Apus și Răsărit au intervenit disensiuni religioase majore (iconoclasmul, schismele și chiar conflictele politice: cruciadele).

Raporturile dintre cele două lumi, de răsărit și de apus, se vor răci, ele trăind într-o izolare din ce în ce mai adâncă. Acum vom întâlni pentru bizantini și termenul de greci, helleni sau helladikoi, dar izolat, și fără să-l înlocuiască pe cel de romei.

Predominarea tradițiilor grecești și al populației de limbă greacă în Imperiul bizantin l-a făcut pe istoricul August Heisenberg să spună că: *«Bizanțul este Imperiul roman devenit creștin,*

dar de naționalitate greacă», iar pe Karl Krumbacher, să considere helenismul ca al doilea element fundamental al civilizației bizantine.

Grecii de astăzi consideră istoria Bizanțului drept istoria lor națională.

3) Creștinismul

În definiția lui Krumbacher, a lui Heisenberg și a altor învățați despre Bizanț, creștinismul este considerat al treilea element constitutiv al Imperiului bizantin. Religia creștină a fost într-adevăr osatura spirituală a Imperiului bizantin. Întreaga viață publică și particulară a bizantinilor era pătrunsă de învățătura creștină. Ierarhia, clerul, monahismul se bucurau de o mare cinstitură și au jucat un rol hotărâtor în viața spirituală, dar și politică, socială și economică a statului. Patriarhul era, după împărat, iar uneori chiar înaintea lui, cea mai importantă personalitate din Imperiu. Statul și Biserica, împăratul și patriarhul trebuiau să colaboreze, să trăiască într-o armonie perfectă (în *symphonia*, termen bizantin consacrat pentru aceste raporturi) spre binele poporului.

Literatura bizantină și majoritatea creațiilor artistice și arhitectonice își au sursa de inspirație în creștinism. De aceea, după cum s-a arătat deja, Bizantinologia presupune preocuparea pentru cunoașterea istoriei creștine pe o perioadă de 1000 de ani, atât cât a durat și Imperiul bizantin.

4) Influențele orientale

În cadrul realităților bizantine, un loc destul de important l-au avut influențele orientale. În granițele Imperiului bizantin intrau regiuni din Siria, Armenia, Mesopotamia, Palestina, Egipt, unde existau tradiții de viață deosebite de cele greco-romane. Unele din aceste regiuni au jucat un rol deosebit de important din punct de vedere economic, militar și politic în viața Imperiului. Egiptul, de exemplu, a fost grânarul Imperiului bizantin, iar Armenia și Siria au dat pe cei mai de seamă generali. Contactele cu populațiile orientale din aceste zone și cu popoarele rivale, cum au fost perșii, arabii și turcii, au prilejuit împrumuturi în multe domenii ale vieții bizantine. De pildă, în îmbrăcămintea și fastul de la curtea imperială se găsesc elemente din orient. Împăratul și tot ce ținea de persoana lui erau privite ca lucruri sacre (hieratism). Palatul imperial era considerat loc sacru. Instituția eunucilor, care a jucat un mare rol în viața curții imperiale, era de asemenea de origine orientală. La fel, în domeniul juridic, mai ales în dreptul penal, unele pedepse corporale (tăierea nasului, orbirea, tăierea mâinilor, a limbii și a altor organe) sunt preluate din orient. În arhitectură se pare că a pătruns cupola, probabil din Armenia. Și în alte domenii întâlnim influențe orientale.

5) Influențele occidentale

Deși mai slabe, influențele occidentale n-au lipsit totuși. Ele au fost mai intense începând cu dinastia Comnenilor, mai ales în timpul domniei lui Manuil I Comnenul (1143-1180). Acest împărat a și fost supranumit «*cavalerul occidental de pe tronul Bizanțului*». Cruciadele, pătrunderea pe piața comercială bizantină a venețienilor și genovezilor, crearea Imperiului latin de răsărit în 1204 și a altor regate și despotate latine pe teritoriul Bizanțului au favorizat și ele pătrunderea influențelor occidentale în limbă, literatură, obiceiuri și viața de toate zilele.

Bizantinologia va trebui să aibă deci în vedere studierea tuturor acestor aspecte, schițate doar sumar aici. Gama problemelor este așadar vastă, iar perioada de timp îndelungată (un mileniu). În acest complex de probleme și perioadă de timp vor fi prezentate lucruri și persoane înălțătoare, care au contribuit la progresul statului și al civilizației bizantine. Pe de altă

parte, nu vor lipsi nici momentele în care au existat oameni și fapte care au frânat sau chiar au determinat involuția puterii bizantine, din punct de vedere politic, economic, cultural și religios. Toate acestea vor oferi imaginea a ceea ce trebuie și nu trebuie să se întâmple în istorie și vor arăta faptul că un rol important în făurirea civilizației omenirii îl au oamenii de seamă. Când ei sunt aproape de Dumnezeu și trăiesc după normele Sale, li se asigură progresul; când se depărtează de El, urmează regresul.

Reiese, din cele de mai sus, că Bizantinologia este o știință vastă, că domeniul ei de cercetare este complex. Pentru aceasta, în afară de istoria politică, economică, bisericească, teologie, literatură și artă, în sprijinul ei sunt folosite și alte discipline, precum epigrafia, arheologia, numismatica, paleografia, geografia istorică, lingvistica, folclorul, etnologia etc. La capitolul rezervat izvoarelor acestei discipline vor fi citate principalele lucrări din domeniile mai importante.

ISTORICUL CERCETĂRILOR DE BIZANTINOLOGIE

Deși Bizantinologia a apărut ca știință și disciplină aparte abia la sfârșitul sec. al XIX-lea, mai cu seamă prin contribuția marelui om de știință Karl Krumbacher (1854-1909), interesul pentru ea a existat mult mai devreme, la umaniștii Renașterii. Aceștia, pasionați de lumea antică, pe care o considerau mediul propice al dezvoltării libere și armonioase a persoanei umane, prin cultura clasică, au privit Bizanțul ca moștenitor și depozitar al antichității grecești, legat direct de ea.

Umaniștii italieni au început să vină la Constantinopol chiar din sec. al XIV-lea (de pildă Guarino de Verona), pentru a copia manuscrise grecești și, deși interesați în primul rând de cele din perioada clasică, au intrat în contact și cu cele bizantine. În același timp, învățații și umaniștii greci au mers în Italia, mai ales în perioada când Bizanțul se afla sub presiunea tot mai amenințătoare a turcilor, și au dus cu ei manuscrise grecești. Cu prilejul acestor schimburi și legături reciproce, umaniștii italieni au putut învăța grecește și au venit în contact cu operele de seamă ale scriitorilor bizantini. Umanistul italian Giovanni Aurispa, care a venit la Constantinopol să învețe grecește, a primit în 1423 manuscrise ale operelor lui Procopius din Caesarea, istoric din sec. al VI-lea, iar greci ca Bessarion, Ioan Lascaris și Antonie Eparhul au dus în Italia manuscrise importante, care au intrat în biblioteci devenite celebre: Biblioteca Sf. Marcu din Veneția, Biblioteca Laurențiană din Florența (întemeiată de Laurențiu Magnificul din familia de Medici) și Biblioteca Vaticană.

Mulți alții au procedat la fel în timpul exodului din capitala Imperiului, exod început mai înainte de căderea orașului sub loviturile tunurilor lui Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451-1481). Unii dintre aceștia au devenit profesori de limbă greacă. Între cei mai de seamă se numără Manuel Chrysoloras, pe care împăratul Manuil al II-lea Paleologul (1301-1425) l-a trimis în Italia ca să ceară ajutor împotriva turcilor. Aflat pe pământ italian, el a desfășurat și o activitate didactică la Florența.

În același timp cu studierea limbii grecești, a început și activitatea de editare a manuscriselor bizantine și de traducere a lor în limba latină. Așa au apărut o mulțime de lucrări importante, cum ar fi *Gramatica* lui Constantin Lascaris (Milano, 1476), editio princeps a *Lexiconului Suda* (Suidas) (Milano, 1499); traducerea lucrărilor lui Procopius (1470) și ale scriitorului și poetului Agathias (1516). Interesul pentru ultimile două lucrări din partea umaniștilor italieni se explică nu numai prin pasiunea lor pentru antichitatea greacă, ci și pentru faptul că în ele se găsesc informații prețioase cu privire la istoria Italiei în vremea în care aceasta s-a aflat sub administrația bizantină. De pildă, războaiele marelui împărat Iustinian pentru recucerirea Italiei sunt povestite de ambii istorici, dar mai ales de Procopius.

Mulți învățați de dincolo de Alpi studiaseră în Italia și cunoscuseră acolo manuscrisele autorilor bizantini. La întoarcerea în patrie lor, ei făceau cunoscute aceste lucrări printre compatrioți. Pe de altă parte, colecționarea de manuscrise grecești devenea în Occident o modă.

Așa s-au pus bazele Bibliotecii Regale din Paris (azi Bibliothèque nationale de France), organizată mai ales prin donația pe care a făcut-o Catherina de Medici. În anul 1554 francezul Robert Estienne (Stephanus) a publicat operele istoricilor bisericești bizantini, iar în 1566, germanul Wilhelm Holzmann (Gulielmus Xylander) «*Cronica lui Georgios Kedronos*».

Interesul pentru istoria bizantină a crescut în Occident în secolul al XVI-lea, mai ales în mediul german, și ca urmare a înaintării turcilor în Europa, care au ajuns să cucerească Buda și Viena. Umaniștii doreau să cerceteze trecutul acestui popor amenințator și au publicat lucrări ale istoricilor bizantini, în care se aflau informații despre ei. Astfel, Hieronymus Wolf, un elev al lui Philipp Melanchton și care îndeplinea funcția de bibliotecar al Casei de bancheri Fugger din Augsburg, a editat izvoare bizantine privind istoria popoarelor turcice și anume *Cronica* lui Ioan Zonaras, *Istoria* lui Nichita Choniatos și o parte din *Istoria* lui Nichifor Gregoras, însoțindu-le de traduceri latine. Tot el s-a ocupat de opera istorică a lui Georgios Pachymeres și a lui Laonikos Chalcocondylas, traducându-le în limba latină. Recunoscând în istoria bizantină un câmp de cercetare important și independent, Wolf a început lucrarea sa ca o parte constitutivă din seria intitulată de el *Corpus Historiae Byzantinae*.

Impulsului cultural, științific și politic al umaniștilor de a cerceta izvoarele bizantine i s-a adăugat un altul religios și anume dorința unor învățați catolici de a face unirea cu Biserica Ortodoxă. Pe de altă parte, în mediul protestant acest impuls a fost favorizat de simpatia pentru Bizanțul antiroman și pentru grecii care sufereau sub ocupația turcească. Legăturile dintre învățații protestanți și cei ortodocși au favorizat exodul spre occident a unor manuscrise grecești foarte importante. De pildă, Martinus Crusius, profesor la universitatea din Tübingen, și-a procurat pe această cale izvoare privind istoria bizantină, pe care le-a publicat la Basel în 1584 sub titlul *Turcograecia libri VIII*.

Pe pământ german s-au remarcat în activitatea de publicare a izvoarelor istorice și juridice David Hoschelius și Johannes Leunclavius. În Franța a activat pe aceeași linie iezuitul Dionysius Petavius (Denis Pétau), în Olanda, Johannes Meursius (care a îngrijit publicarea primei ediții a lucrării *De administrando imperio* a lui Constantin Porphyrogenetul, la Lugdunum Batavorum, în 1611), iar în Italia doi greci uniți, Nicolaos Alamanni și Leon Allatius.

După această primă fază de dezvoltare a studiilor bizantine în sec. XIV-XVI, caracterizată mai cu seamă prin editări și traduceri în latină a unor autori luați la întâmplare, fără un plan bine stabilit, în secolul al XVII-lea, în Franța, apare prima înflorire a Bizantinologiei științifice. În vremea regilor Ludovic al XIII-lea (1610-1643), dar mai ales în vremea lui Ludovic al XIV-lea (1643-1715), supranumit «Regele Soare», când literatură și artele au cunoscut o strălucire fără precedent, se întâlnesc oameni de seamă (regi, nobili, clerici) care fondează biblioteci și le înzestresc cu manuscrise de preț, între care și greco-bizantine. Se disting în această perioadă cardinalul Mazarin (1602-1661), mare bibliofil și colecționar de manuscrise, Colbert (1619-1683), ilustru ministru de finanțe al lui Ludovic al XIV-lea, cardinalul Richelieu (1585-1642) și alții. Istoria bizantină a fost cercetată acum după un plan organizat. Cercetătorii erau mânați de dorința cunoașterii izvoarelor bizantine și de cea a prezentării istoriei naționale a Franței în toată gloria ei, ori pagini ale acestei glorii le cunoscuse în perioada cruciadelor, când se putuseră constitui regate franceze pe teritoriul Bizanțului. Cât de mare era interesul pentru Bizanț îl arată și faptul că Ludovic al XIII-lea a învățat grecește și a tradus în limba franceză *Preceptele diaconului Agapit către împăratul Iustinian*. Inițiativa și conducerea marelui proiect de editare a izvoarelor bizantine a avut-o iezuitul Philippe Labbé (1607-1667). Într-o lucrare apărută la Paris în anul 1648 (*De byzantinae historiae scriptoribus ad omnes per orbem eruditos Protrepikon*), el a adresat învățaților din întreaga lume (ad omnes per orbem eruditos) un apel de colaborare în vederea publicării izvoarelor bizantine, spunând că «*istoria bizantină este atât de atrăgătoare prin varietatea problemelor și atât de remarcabilă prin durata monarhiei sale*», încât colaboratorii sunt solicitați «*să scoată documentele de sub praful bibliotecilor, să le publice și să le studieze, căci gloria lor va fi eternă, mai puternică decât marmora și arama*». Într-adevăr, la această operă s-au angajat numeroși învățați ai timpului din mai multe țări și cu sprijinul material al lui Ludovic al XIV-lea a apărut la Paris, între anii 1648-1711, *Corpus Historiae Byzantinae* în 34 volume în

folio, operă cunoscută și sub numele de «*Corpus-ul de la Paris*» (Louvre). Aceste volume cuprindeau lucrări ale istoricilor bizantini, cunoscuți pînă atunci pe baza manuscriselor aflate în biblioteci din Paris și Roma. Textele originale erau însoțite de traduceri în limba latină și de note explicative.

Printre colaboratorii cei mai de seamă la acest *Corpus* s-a numărat Du Cange (Charles Dufresne) (1610-1688), istoric, filolog, arheolog, genealog și numismat. Dufresne s-a dovedit un cunoscător extraordinar al întregii vieți bizantine și un cercetător neobosit. Deși avea o familie numeroasă (avea 10 copii) și nu publicase pînă la vârsta de 45 ani aproape nimic, fiind cunoscut doar în orașul său natal Amiens, el s-a dovedit în ultimii ani ai vieții de o productivitate extraordinară. Dufresne a dominat epoca sa și este privit ca fondatorul studiilor bizantine. Multe din lucrările sale își păstrează valabilitatea pînă astăzi și sunt indispensabile. După ce a editat *Istoria* lui Ioan Kinnamos, *Cronica* lui Ioan Zonoras și *Chronicon Paschale*, a publicat lucrări de mare amploare ca *Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereurs français* (1657) și *Historia byzantina duplici commentario* (1680) cu două părți:

I. *Constantinopolis christiana*, un studiu de topografie pînă în anul 1453;

II. *De familis byzantinis*, în care sunt adunate materiale de genealogie deosebit de valoroase.

Dar Du Cange a rămas “nemuritor” în special prin două mari dicționare (lexikoane) valabile și astăzi și, deci, indispensabile. Unul dintre acestea a fost dedicat limbii grecești din Evul Mediu (*Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*). Se spune că Du Cange a beneficiat de o sănătate perfectă aproape toată viața. În iunie 1688 a căzut însă subit bolnav și în 23 octombrie același an a murit, înconjurat cu dragoste de numeroasa sa familie și cinstit de contemporani. Aproape în același timp cu *Corpus-ul de la Paris* a apărut în Belgia (Antverpiae, 1643) primul volum din *Acta Sanctorum*, sub îngrijirea iezuitului Ioan Bollandus, fondatorul cercetătorilor hagiografice, continuate fără întrerupere pînă astăzi. În această lucrare sînt adunate documente privind viețile și pătimirile sfinților, care reprezintă o importantă sursă istorică. Ucenicii lui Bollandus au continuat opera sa, publicând un număr foarte mare de volume, la care au adăugat monografiile și revista *Analecta Bollandiana*, care apare și astăzi cu regularitate, la Bruxelles.

Alături de Du Cange trebuie menționați trei compatrioți francezi mai tineri, care și-au adus contribuțiile lor importante la progresul Bizantinologiei. Este vorba de Jean Mabillon (1623-1787), care, prin lucrarea sa *De re diplomatica libri VI* (Paris 1681), este socotit fondatorul științei diplomatice, și de Bernard de Montfaucon (1655-1741), socotit părintele paleografiei grecești, fiindcă a publicat *Palaeographia Graeca* (Paris 1708). În sfârșit, un alt mare învățat a fost Michel Le Quien, care a lăsat lucrarea *Oriens christianus*, publicată în trei volume la Paris, în 1740 (reed. 1962, la Roma), deosebit de importantă pentru istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul bizantin.

Dacă pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea se observă un progres continuu al studiilor bizantine, mai cu seamă în Franța, din a doua jumătate a aceluiași secol și pînă spre mijlocul secolului al XIX-lea situația s-a schimbat. Este epoca raționalismului, a moralismului abstract și a scepticismului religios, în care bizantinismul și întreg Evul Mediu sunt privite cu dispreț, fiind socotite pline de conservatorism și religie. Mare influență asupra noului curs a avut atitudinea scriitorilor, istoricilor și filozofilor Montesquieu și Voltaire. În lucrarea sa *Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* (1734), Montesquieu (1689-1755) nu vedea în „istoria imperiului grec” decât o epocă «gothică», barbară, o țesătură de revolte, de comploturi și perfidii («*un tissu de révoltes, de sèditions et de perfidies*»). Deși nu consacra decât ultimele patru capitole istoriei bizantine din lucrarea sa, Montesquieu vedea vicii organice în organizarea internă a statului, în structura socială și militară, în viața religioasă, și se mira că statul a putut totuși rezista pînă la mijlocul secolului al XV-lea. El pune această tărie de supraviețuire pe seama disensiunilor interne arabe, a descoperirii «*focului grecesc*», a comerțului înfloritor făcut de Constantinopol și a stabilirii barbarilor la Dunărea de jos, care ar fi format un fel de baraj în calea altor năvăliri.

În lucrarea sa *Essai sur l'histoire générale et sur les moeurs et l'esprit des nations* (1756), Voltaire (1694-1778) a mers pe aceeași linie, susținând că istoria bizantină nu este decât «*o adunare de fapte reprobabile, de declamări și miracole*», reprezentând «*oprobriul spiritului uman*».

Aprecieri asemănătoare a avut și filozoful german Hegel (1770-1831), care a scris că «*istoria Bizanțului reprezintă un șir milenar de continui crime, un tablou oribil și, de aceea, neinteresant*».

Desigur, toate aceste aprecieri se datorau faptului că nu se studiasse în mod aprofundat istoria bizantină, ea fiind privită mai mult din exterior, în momentele sale anecdotice și de decădere. Nici una dintre aprecierile de mai sus nu venea de la un specialist în istoria bizantină, pe atunci în perioada de pionierat.

Așa se explică faptul că aprecieri negative asupra istoriei Bizanțului se întâlnesc și la alți învățați, dar specialiști în altceva, mai cu seamă în istoria romană. Între aceștia se numără Charles le Beau (*Histoire du Bas-Empire*, 27 volume, Paris 1757-1784) și Edward Gibbon (*The History of the Decline and the Fall of the Roman Empire*, 6 volume, Londra, 1776-1788). Ei considerau istoria bizantină ca fiind faza de decădere a Imperiului roman. După Gibbon, ceea ce ar fi dus la decăderea Imperiului roman ar fi fost creștinismul. Bizanțul ar fi perioada din istorie în care ar fi triumfat «*barbaria și religia*» (I have described the triumph of barbarism and religion).

Considerațiile acestea exprimate de învățați de mare prestigiu la vremea lor au avut ecou nu numai în lumea savantă, dar și în cea politică. La iunie 1815, Napoleon I a declarat deputaților, după perioada celor 100 de zile: «*Ajutați-mă să salvez patria! Nu urmați exemplul imperiului târziu care, presat din toate părțile de barbari, s-a făcut de râsul posterității pierzându-se în discuții abstracte, atunci când berbecul spârgea porțile cetății*».

Însă, cu puțin înainte de mijlocul secolului al XIX-lea, viziunea învățaților asupra Evului Mediu, în general, și asupra istoriei bizantine, în special, s-a schimbat. Raționalismul nu mai avea forța de odinioară, iar Europa își recapăta liniștea după perioada revoluționară și războaiele napoliene.

Nu trebuie să se creadă, însă, că în perioada de criză de aproape un secol – de la mijlocul secolului al XVIII-lea până la mijlocul secolului al XIX-lea – activitatea în domeniul bizantinologiei a fost complet paralizată. Astfel, învățatul german Johann Jakob Reiske (1716-1774) a publicat lucrarea *De cerimoniis* a lui Constantin Porfirogenetul, după un manuscris descoperit la Leipzig, iar în anul 1819, Carl Benedict Hase l-a editat pe Leon Diaconul, lucrare care încheia *Corpus-ul de la Paris* (Louvre).

Un eveniment important, care a favorizat dezvoltarea studiilor bizantine a fost revoluția greacă de eliberare de sub stăpânirea turcească, din anul 1821. Lumea europeană a privit cu simpatie această revoluție, a susținut-o, iar unele personalități ale timpului, cum a fost lordul și poetul Byron, chiar s-au angajat direct în luptă. Un curent filoelenic a luat naștere în Europa, nutrit nu numai față de grecii revoluționari, ci și pentru trecutul lor istoric. După acest eveniment se observă o înviore a activității de publicare a izvoarelor bizantine și apariția unor istorii ale poporului elen, în care este inclusă și perioada bizantină.

O dată importantă pe drumul progresului în cercetarea istoriei bizantine îl reprezintă anul 1828, când a fost editată opera lui Agathias de către Barthold Georg Niebuhr. Lucrarea aceasta constituie și primul volum din marea colecție de izvoare cunoscută sub numele de *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* care cuprinde 50 de volume și e cunoscută sub numele de *Corpus-ul de la Bonn*. În acest *Corpus* sunt reproduse și texte din *Corpus-ul de la Paris*, dar el reprezintă un progres față de acesta din urmă deoarece este mai complet și mai ușor de mănuit. Multe din volumele *Corpus-ului de la Bonn* sunt astăzi singura sursă de informare pentru bizantinologi, deoarece nu toți autorii publicați în cuprinsul său au fost reeditați în epoca modernă în ediții critice.

În deceniile care au urmat revoluției grecești și apariției primului volum din *Corpus-ul de la Bonn*, se constată o intensificare a activității de editare și de cercetare în

domeniul Bizantinologiei, în mai multe țări europene.

Germania

În Germania, cercetătorii se disting prin lucrări de editare critică a textelor bizantine cu caracter literar, istoric sau juridic. Th.L.F. Tafel a publicat lucrarea lui Theodosius Melitenos, *Chronographia* (1859), cea a mitropolitului Eustathius al Thesalonicului, *Opuscula* (1832) etc. Carl de Boor a publicat lucrările lui Theophylactus Simocatta, *Historiae* (1887) și Georgios Monachos, *Chronicon* (1904), Karl Eduard Zachariä von Lingentha a publicat *Jus graeco-romanum*, I-VII (Leipzig, 1856-1884) și *Geschichte des griechisch-römischen Rechtes* (Berlin, 1892), Adolf Ellissen a publicat *Analekten der mittel – und neugriechisch Literatur*, I-VI (Leipzig, 1855-1862), iar W. Wagner, *Carmina graeca Medii Aevi*, (Leipzig, 1874).

Pentru a ușura citirea și studierea manuscriselor grecești Victor Gardthausen a alcătuit lucrarea *Griechische Paläographie* (Leipzig, 1879; reed. 1911-1913), nedepășită până acum. Cu același scop se publică lucrări cu caracter general asupra istoriei bizantine sau monografii privind doar anumite perioade sau regiuni. De pildă, Jakob Philipp Fallmerayer (1790-1861) a publicat *Geschichte des Kaisertums Trapezunt* (München, 1831) și *Geschichte der Halbinsel Morea*, I-II (Stuttgart, 1830-1836). Lui îi aparține și teoria greșită potrivit căreia Grecia ar fi fost complet slavizată în Evul Mediu și, din această cauză, «în venele grecilor de azi n-ar curge nici o picătură de sânge adevărat elenic».

Între lucrările cu caracter general sunt de menționat aceea a lui Karl Hopf (1832-1873), *Geschichte Griechenlands von Beginn Mittelalters bis auf unsere Zeit* (în Johann Samuel Ersch, Johann Gottfried Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, vol. 85-86, 1867-1868) și cele ale lui Gustav Hertzberg, *Geschichte Griechenlands Seit dem Absterben antiken. Lebens bis zur Gegenwart*, 4 vol. (Gotha, 1876-1879) și *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches bis qeq Ende des 16 Jhs.* (Berlin, 1883).

Tot în Germania, în secolului al XIX-lea, sunt importante cercetările și lucrările lui Heinrich Gelzer asupra originii și dezvoltării *themelor* (*Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Leipzig, 1899) și asupra geografiei eclesiastice, studiate pe baza listelor episcopale (*Notitiae episcopatum*). Împreună cu Carl Neumann, Gelzer a publicat o istorie a lumii bizantine înainte de cruciade (*Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen*, Leipzig, 1894, tradusă și în franceză).

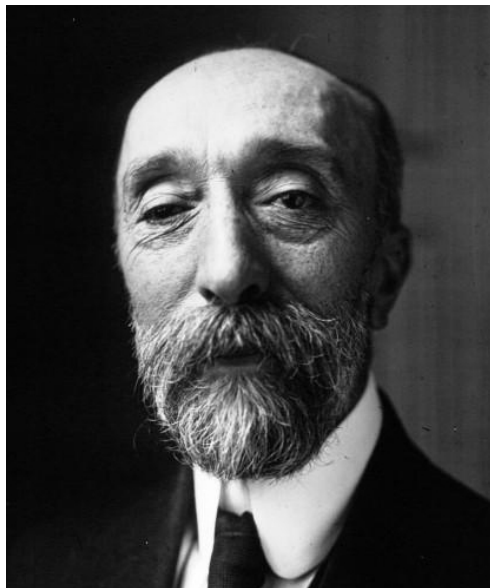
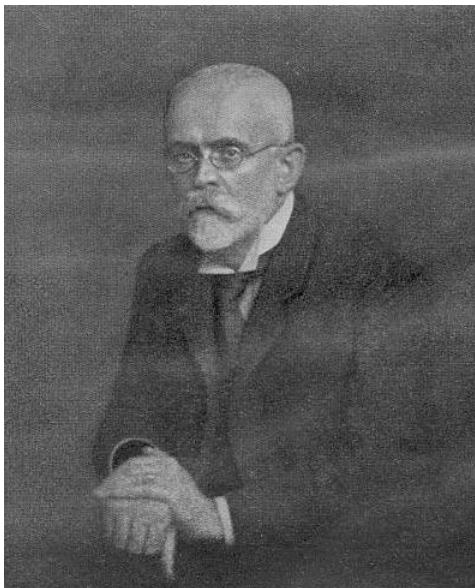
Cercetările de bizantinologie în Germania secolului al XIX-lea culminează cu acelea ale lui Karl Krumbacher (1854-1909), considerat pe drept cuvânt, părintele Bizantinologiei moderne. Krumbacher este primul care a făcut din Bizantinologie un obiect de studiu la universitate în sensul pe care îl are astăzi. El s-a distins astfel nu numai prin activitatea de cercetare, dar și prin cea didactică și organizatorică. Exemplul său va fi urmat și de alți învățați. Opera sa capitală este:

1) *Istoria literaturii bizantine* (*Geschichte der byzantinischen Litteratur*): într-o primă ediție în anul 1891, la München, și apoi cea de-a doua adăugită și revăzută în 1897, lărgită cu contribuția lui Albert Erhard, privind literatura teologică, și cea a lui Heinrich Dölger, în ceea ce privește istoria Imperiului bizantin (*Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches, 527-1453*). Această capodoperă rămâne și astăzi tratatul de bază al literaturii bizantine.

2) A doua mare realizare a lui Krumbacher este crearea primei reviste de bizantinologie, *Byzantinische Zeitschrift*, din anul 1892. De atunci și până astăzi, această revistă rămâne cel mai reputat periodic pentru Bizantinologie. În ea sunt publicate nu numai studii de specialitate, ci și recenzii și bibliografia nouă pentru diferitele domenii de cercetare.

3) Krumbacher a reușit apoi să transforme «Seminarul său de filologie greacă medievală și modernă» într-un adevărat institut de studii bizantine (*Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie*), care posedă cea mai bună bibliotecă de specialitate din lume și a

devenit un centru internațional de cercetare. Numeroșii săi elevi au continuat activitatea maestrului nu numai în Germania, dar și în alte țări.

KARL KRUMBACHER (în stânga) și CHARLES DIEHL

Prin toate acestea, personalitatea lui K. Krumbacher s-a distins atât în domeniul de cercetare, cât și în cel didactic și organizatoric.

Franța

În Franța secolului al XIX-lea, cercetările în domeniul Bizantinologiei au continuat atât în ce privește publicarea de texte și monumente arheologice, cât și în acela al lucrărilor de sinteză și al monografiilor. O mare importanță pentru istoria bizantină, sub toate aspectele, are editarea de către J.P. Migne a celor 161 de volume din *Patrologia Graeca*, în care sunt cuprinse izvoare originale însoțite de traduceri în limba latină. Deși textele originale au fost luate din ediții mai vechi, colecția lui Migne reprezintă un progres în cercetarea bizantinologiei, deoarece a strâns laolaltă documente greu de găsit chiar și în țări cu veche tradiție culturală.

O altă lucrare utilă este aceea a lui E. Miller privind cruciadele (*Recueil des historiens des croisades, Historiens grecs I-III*, Paris 1875-1881). Un loc aparte îl ocupă A. Rambaud (1842-1905), care a lăsat o frumoasă monografie asupra secolului al X-lea, în special asupra vieții și activității lui Constantin Porfirogenetul (*L'Empire grec au X-e siècle Constantin Porphyrogenète*, Paris, 1870), și G.Schlumberger (1844-1928), cu monografia sa asupra secolelor X-XI (*Epopée byzantine à la fin du X-e siècle, I-III*, Paris, 1896-1905). Ultimul învățat a lăsat și prima lucrare de sigilografie bizantină (*Sigillographie de l'Empire byzantin*, Paris 1884). Începutul cercetărilor numismatice se datorează lui J. Sabatier, care a publicat în 1886 două volume de monede bizantine (*Description générale des monnaies byzantines*).

Adevăratul fondator al Bizantinologiei moderne în Franța a fost, însă, Charles Diehl (1859-1944). El reprezintă pentru Franța ceea ce a fost Karl Krumbacher pentru Germania. Diehl a avut nu numai un dar deosebit de cercetare, dar și posibilități de redare a rezultatelor muncii sale într-o formă plăcută și accesibilă publicului larg. El a scos, pentru prima oară, Bizantinologia din cercurile aride ale științei și a împărtășit-o publicului larg. Profesor la Sorbona, el a introdus Bizantinologia ca obiect de studiu la universitate și a format aici numeroși elevi. Opera sa științifică este vastă și valoroasă. Dintre lucrările sale trebuie amintite: *Études sur l'administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne (568-751)*, Paris, 1888; *L'Afrique*

byzantine, *Histoire de la domination byzantine en Afrique (533-709)*, Paris, 1896; *Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siècle*, Paris 1901; *Figures byzantines*, 2 vol., 1925-1927; *Manuel d'art byzantin*, Paris, 1910, și volumul *Études byzantines*, Paris, 1905, în care sunt adunate multe alte studii.

Anglia

În Anglia, Bizantinologia în secolul al XIX-lea face un pas mare înainte prin lucrările lui George Finlay (1799-1876), dintre care cea mai de seamă este *Istoria Greciei de la cucerirea ei de către romani până în zilele noastre, de la 146 a.Hr. la 1864 (A History of Greece from its conquest by the Romans to the present time B.C. 146 to A.D. 1864)*, London, 1877). Finlay a fost un cercetător atât de pasionat de istoria Greciei și iubitor al poporului elen, încât a luptat, la fel ca Byron, cu arma în mână împotriva turcilor pentru eliberarea Athenei și s-a stabilit definitiv pe pământ grecesc, unde a și murit.

JOHN B. BURY (în stânga) și VASILY G. VASILIEVSKY

Cel mai de seamă cercetător și promotor al studiilor bizantine în Anglia a fost, însă, John B. Bury (1861-1927). El a scris numeroase lucrări, atât despre istoria generală bizantină, cât și despre aprofundarea problemelor legate de organizarea internă a statului bizantin. În prima categorie, un loc de frunte îl ocupă istoria Imperiului roman târziu (*A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene, 395-800*, London, 1889); a doua ediție, în două volume, apărută în 1923, prezintă în amănunt perioada de la moartea lui Theodosie I până la aceea a lui Iustinian I: *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian I*. Perioada următoare de la căderea de pe tronul Imperiului a Irinei și până la urcarea pe tron a lui Vasile I Macedoneanul, Bury a tratat-o într-un volum separat: *A History of the eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil, A.D. 802 to A.D. 867*, London, 1912. Din a doua categorie fac parte monografiile dedicate studierii sistemului administrativ în secolul al IX-lea (*The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, London, 1911) sau constituției Imperiului roman târziu (*The Constitution of the Later Roman Empire*, London, 1910). Bury este și fondatorul colecției de izvoare bizantine: *Byzantine Texts*.

Rusia țaristă

În Rusia țaristă, preocupările de bizantinologie au fost, la început, în strânsă legătură cu cercetarea istoriei rusești, a istoriei Bisericii naționale și a unor probleme teologice. Influența Bizanțului asupra Rusiei a fost, cum se știe, foarte mare și, de la sine înțeles, nici o problemă istorică ori religioasă nu putea fi pe deplin înțeleasă fără o corelare cu realitățile bizantine. De aceea, scopul primilor cercetători era de a stabili rolul Bizanțului și al izvoarelor bizantine în istoria rusă. Începutul l-au făcut savanții străini, membri ai Academiei de științe ruse. Între aceștia, trebuie menționați Ph. Krug (1764-1884), A. Kunik (1814-1899) și Eduard de Muralt (1808-1895). Ultimului i se datorează o lucrare de cronologie bizantină în două volume care, deși învechită, mai poate folosi și azi (*Essai de chronographie byzantine*, St. Petersburg, 1855, 1871) și editio princeps a *Cronicii* lui George Monahul. Un rol important în promovarea interesului pentru Bizantinologie l-a avut Facultatea de teologie din Petersburg, care a inițiat și a realizat în seria «*Vizantiiskii Istorik (Византийский историк)*», traducerea în limbă rusă a mai multor istorici bizantini (Kinnamos, Nichita Choniates etc.).

Adevăratul întemeietor al Bizantinologiei în Rusia a fost, însă, Vasily G. Vasilievsky (1838-1899). După studii serioase în Germania, unde i-a avut ca profesori pe Theodor Mommsen și Johann Gustav Droysen, el a devenit profesor de Istoria Evului Mediu la Universitatea din Petersburg. Vasilievsky poseda nu numai cunoștințe serioase de istorie și filologie, ci și un ascuțit spirit critic care i-au permis să analizeze numeroase izvoare bizantine privind istoria Rusiei și legăturile sale cu Bizanțul, apoi aspecte interne ale vieții bizantine. Dintre lucrările sale, cea mai cunoscută este aceea despre Pecenegi și legăturile lor cu Imperiul bizantin (*Byzanțul și pecenegii/Византия и печенеги*, 1872). Vasilievsky este fondatorul revistei *Vizantijski Vremeni* (*Византийский вестник*), în 1894, care, la doi ani după *Byzantinische Zeitschrift* și după modelul ei, a contribuit la progresul studiilor bizantine în Rusia.

Dacă Vasilievsky este fondatorul studiilor de istorie bizantină în Rusia, Nikodim P. Kondakov (1844-1925), contează ca întemeietorul arheologiei și istoriei artei bizantine. Un alt reprezentat al Bizantinologiei rusești este Fyodor I. Uspensky (1845-1928). Inițial, acesta din urmă a fost profesor la Universitatea din Odesa. Ulterior, el a devenit conducătorul Institutului rus de arheologie din Constantinopol. El a descoperit numeroase manuscrise bizantine în mănăstirile de la Muntele Athos, Meteora și din alte părți, pe care le-a publicat sau uneori numai le-a dus în Rusia. Uspensky n-a fost de talia lui Vasilievsky, dar el a adus o contribuție serioasă la progresul Bizantinologiei, ocupându-se mai cu seamă de problemele agrare și de rolul slavilor în Imperiul bizantin. El a publicat o *Istorie a Imperiului bizantin (История Византийской империи)* în trei volume (vol. I: 1913; vol. II: 1927; vol. III: 1948). Cât timp a fost director al Institutului arheologic din Constantinopol (până la izbucnirea primului război mondial) el a editat și periodicul *Izvestia Russkove Archeologiceskovo Instituta v Constantinopole (Известия русского археологического института в Константинополе)*.

Atât Vasilievsky, cât și Uspensky au lăsat elevi de prestigiu, care le-au continuat opera. Dintre aceștia, cei mai cunoscuți sunt B.A. Panchenko, J.A. Kulakowski și alții. Dar între cei care au adus contribuții serioase la propășirea cercetărilor de bizantinologie în Rusia trebuie menționați și V.V. Latyshev, epigrafist de seamă, editor al inscripțiilor creștine din așezările din sudul Rusiei (1896), Ch. Loparev, editor și cercetător al literaturii bizantine hagiografice și V.N. Benesevici, specialist în izvoarele bisericești și laice și traducător în limba rusă a mai multor lucrări de bizantinologie scrise de K. Krumbacher, H. Gelzer și J.B. Bury.

Grecia

În secolul al XIX-lea, se constată o activitate bizantinologică și în Grecia. Așa cum s-a arătat mai sus, după eliberarea de sub turci, interesul pentru istoria națională și, deci, și pentru cea bizantină a crescut, favorizând realizarea unor lucrări în acest domeniu. Sunt de amintit

lucrările lui Constantine Paparrigopoulos, *Istoria poporului elen din cele mai vechi timpuri până în cele mai noi* (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Athena, 1866-1877) (în neogreacă), ale lui K. Sathas, care a publicat între anii 1873-1894, 7 volume de documente, în colecția intitulată de el *Mesaionike Bibliotheke* (*Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*) și ale lui A. Papadopoulos-Kerameus, cunoscut prin editarea de materiale cu caracter bisericesc aflate în colecțiile de manuscrise ale Bibliotecii Patriarhale din Constantinopol și cea din Ierusalim. Papadopoulos-Kerameus și-a publicat lucrările la Petrograd, unde el a lucrat multă vreme.

SPYRIDON LAMPROS (1851-1919) (stânga) și JEAN BAPTISTE PITRA (1812-1889)

Un alt învățat foarte activ a fost Spyridon Lampros (1851-1919), care a cercetat documente bizantine în numeroase biblioteci din Europa și de la Muntele Athos. El a publicat o colecție de romane bizantine scrise în limba populară (*Collection des romans grecs en langue vulgaire*, Paris, 1880), un Catalog al manuscriselor grecești de la Muntele Athos (*Catalog of the Greek Manuscript on Mount Athos*, I-II, Cambridge, 1895-1900), *Izvoare privind istoria Despotatului de Moreea*. Lampros a scris și o *Istorie a Eladei până la căderea Constantinopolului* (*Ιστορία της Ελλάδος*), 6 vol., Athena, 1886-1908, și a fondat în 1903 periodicalul *Neos Ellenomnemon* (*Νέος Ελληνομνήμων*), publicând, 21 de volume, rezultatele cercetărilor sale. Lampros contează și ca un mare dascăl, întemeietor de școală cu mulți elevi, care i-au continuat opera.

Italia

În Italia, studiile bizantine în secolul al XIX-lea s-au limitat la publicarea unor manuscrise aflate în Biblioteca Vaticană, care aveau conținut teologic sau literar. În această categorie pot fi menționate marea serie de lucrări teologice ale cardinalului A. Mai (*Scriptorum veterum nova collectio*, I-IX, Roma, 1825-1838; *Nova Patrum Bibliotheca*, I-III, Roma, 1852-1854) și publicarea de către cardinalul J.B. Pitra (†1889) a *Imnurilor poetului Roman Melodul* (*Analecta sacră*, I, 1876). Unui alt cardinal, Giovanni Mercati, i se datorează inițierea publicării catalogului modern de manuscrise din Biblioteca Vaticanului (*Codices Vaticani Graecii*), din care primul volum a fost pregătit împreună cu P. Franchi de Cavalierii, la Roma, în 1923.

O adevărată răscruce în istoria Bizantinologiei a avut loc începând cu primele decenii ale secolului al XX-lea, mai ales după primul război mondial. Acest avânt a fost și mai mare după cel de-al doilea război mondial. Astăzi se întâlnesc catedre de Bizantinologie, institute de

cercetare și reviste de specialitate în mai toate țările europene cu tradiție culturală, ba chiar și dincolo de ocean, în S.U.A și Canada. În țările în care existau deja preocupări și realizări în Bizantinologie, se constată noi progrese, înmulțindu-se nu numai numărul specialiștilor, ci și cel al publicațiilor. În altele, după pașii de început, Bizantinologia a făcut progrese rapide, întrucât s-a profitat de experiența dobândită în țările cu tradiție. În Germania, s-au remarcat savanți ca August Heisenberg, Franz Dölger și Hans Georg Beck, iar în Franța Gabriel Millet, Paul Lemerle, André Grabar, Louis Bréhier, R. Guiland, A. Dain, V. Grumel, V. Laurent, H. Ahrweiler, Gilbert Dagron și alții. Alături de ei, există mulți alții, care au adus contribuții importante. În Anglia sunt activi, pe de o parte, elevii sau colaboratorii lui J.B. Bury, pe de alta, savanți veniți din alte țări, precum D. Obolenski; din prima categorie cităm pe: N.H. Baynes, St. Runciman, J.M. Hussey, D. Talbot Rice, E. Welles, C. Mango. În Italia, menționăm pe Silvio Giuseppe Mercati, fratele lui Giovanni Mercati, G. Pasqualis, R. Cantarella și A. Pertusi. În Grecia, Ph. Kukules, K. Amantos, N.A. Bees, A. Andreades, A. Orlandos, D.A. Zakythinos, Ioan Karayannopoulos și alții. În U.R.S.S., contribuții importante în cercetările de Bizantinologie au avut M.V. Levcenko, Z.V. Udaltova, N.V. Pigulevskaia, G.G. Litavrin, V.N. Lazarov.

Cehia și Slovacia

În Cehoslovacia, bazele cercetărilor de bizantinologie au fost puse de Nikodim P. Kondakov, sosit din Rusia după primul război mondial, și de M. Weingard. Amândoi au format o serie de elevi și au întemeiat câte o revistă de specialitate, cel dintâi *Seminarum Kondaskovianum*, iar cel de-al doilea *Byzantinoslavica*. După ei, s-a remarcat în chip deosebit Fr. Dvornik, cunoscut pentru lucrările sale referitoare la raporturile dintre Bizanț și slavi. În ultima parte a vieții el a lucrat în S.U.A.

Un impuls deosebit au luat studiile de bizantinologie în Iugoslavia și Bulgaria, țări care în trecutul lor au avut contacte strânse cu Imperiul bizantin.

Fostul spațiu iugoslav

În Iugoslavia, cel care a pus bazele Bizantinologiei a fost A. Anastasievici, dar adevărul promotor și fondator de școală a fost G. Ostrogorsky (rus). Autor a numeroase lucrări privind viața economică și socială, religioasă (iconoclasmul), istoria orașelor și altele, Ostrogorsky s-a impus ca o personalitate deosebită prin *Istoria statului bizantin (Geschichte des byzantinischen Staates)*, apărută pentru prima oară în 1940, dar revăzută și adăugită de mai multe ori după aceea și tradusă azi în mai toate limbile moderne de mare circulație. Ostrogorski a creat și un Institut de bizantinologie la Belgrad și a lăsat numeroși elevi de prestigiu: F.R. Barisič, J. Ferluga și alții.

Bulgaria

În Bulgaria, istorici ca P. Mutafciiev, V.N. Zlatarski, I. Dujcev, D. Angelov și V. Beșevliev au abordat probleme ale istoriei bizantine în perioadele în care Imperiul a avut contacte cu strămoșii poporului bulgar. Acești istorici n-au dovedit, însă, totdeauna obiectivitate științifică în tratarea problemelor, preferând să susțină teze șovine, cu scopul de a prezenta istoria bulgară într-o înșiruire neîntreruptă de pagini glorioase.

Belgia

Un centru important de bizantinologie a fost și Belgia, unde a studiat Hippolyte Delehaye, cunoscut prin cercetările sale de aghiografie bizantină. Alți învățați din Belgia au activat în jurul revistelor *Analecta Bollandiana* și *Byzantion*, ambele cu un binemeritat prestigiu.

NIKODIM P. KONDAKOV (1844-1925) (stânga) și VASILE PÂRVAN (1882-1927)

Austria

În Austria, deși un început se constată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în special prin publicarea de documente laice și religioase în limba greacă de către F. Miklošič și J. Müller (*Acta et diplomata Graeca Medii Aevi*, I-VI, Vindobonae, 1860-1890) și cu conținut literar de către W. Wagner (*Carmina Graeca Medii Aevi*, Leipzig, 1874), totuși un progres sensibil și o lărgire a preocupărilor a existat abia după primul război mondial. Printre corifeii din această perioadă sunt de menționat Ernst Stein (refugiat apoi în Franța), specialist în istoria statului bizantin în secolele IV-VI, în geografie istorică și în organizarea administrativă, E. von Ivánka, care a studiat transmiterea elementelor grecești în viața religioasă bizantină (*Hellenisches und Christliches im frühbyzantinischen Geistesleben*, Wien, 1948) și a inițiat publicarea colecției *Byzantinische Geschichtsschreiber* (traduceri de texte istorice în germană, însoțită de note explicative) și Herbert Hunger, autor al *Istoriei Literaturii bizantine* (*Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, 2 vol, 1978), prin care s-a dorit înlocuirea celei a lui K. Krumbacher, și a altor lucrări, în special cu caracter literar. Hunger a creat la Viena un Institut de bizantinologie și a format numeroși elevi, care s-au remarcat prin publicarea de lucrări în diverse domenii, mai cu seamă în geografia istorică (*Tabula Imperii Byzantini*) și al prosopografiei (*Lexikon der Palaiologenzeit*). Astăzi Bizantinologia austriacă se numără printre cele de frunte.

Ungaria

Bizantinologia a fost domeniu de cercetare și în Ungaria. Primul învățat care a avut asemenea preocupări și a format elevi a fost V. Pecz (1854-1923). Dintre elevii săi, cel mai proeminent poate fi considerat Gyula Moravcsik, care a publicat atât lucrări privind raporturile

dintre Bizanț și unguri (*Die byzantinischen Quellen der ungarischen Geschichte*, Budapest, 1934; *Byzantinoturcica*, 2 vol., Berlin, 1958), cât și izvoare bizantine, cum este ediția critică a lucrării *De administrando Imperii* a lui Constantin Porfirogenetul (în colaborare cu R.J.H. Jenkins, Washington, 1967).

Statele Unite ale Americii

Un progres însemnat al studiilor bizantine se constată în S.U.A., în special prin contribuția specialiștilor europeni stabiliți definitiv acolo sau aflați doar pentru scurtă perioadă de timp. Promotorul acestor studii a fost istoricul rus A.A. Vasiliev. Autor al *Istoriei Imperiului bizantin* (*Histoire de l'Empire byzantin/History of the Byzantine Empire*, Paris, 1932, Madison, 1952), al unor lucrări privind relațiile bizantino-arabe, al unei monografii despre Iustinian I (518-527) și a altor studii valoroase. Alți bizantinologi de seamă care au activat sau activează în S.U.A sunt: Fr. Dvornik, G. Downey, specialist în istoria proto-bizantină, R.J.H. Jenkins, editor al izvoarelor bizantine din secolul al X-lea, E. Kitzinger și P.A. Underwood, autori de lucrări privind arta bizantină, P. Charanis, cunoscător al raporturilor dintre stat și Biserică în sec. al VI-lea și al problemelor de demografie bizantină, John Meyendorff, teolog, specializat în isihasm, Ihor Shevchenko, istoric literar și epigrafist și alții. Centrul cel mai important de cercetare îl constituie Institutul „Dumbarton Oaks” din Washington, care editează și periodicul *Dumbarton Oaks Papers*, cu seria de monografii *Dumbarton Oaks Studies*. Bizantinologia este obiect de studiu la universități din numeroase orașe americane: Los Angeles, Harvard, Chicago, Princeton, etc.

Școala românească de Bizantinologie

În România, Bizantinologia este strâns legată de progresele pe care le-a făcut istoriografia națională în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai cu seamă către sfârșitul lui și în primele decenii ale secolului al XX-lea. În acea perioadă, au activat savanți de renume, precum Bogdan Petriceicu-Hașdeu, Ioan Bogdan, Al.D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga și V. Pârvan. Fiecare în domeniul său de activitate și-a dat seama de importanța pe care o au izvoarele bizantine pentru istoria națională și a sud-estului european și a încercat să le scoată la lumină, să le releve importanța. Țara noastră era depozitara unui număr mare de documente bizantino-slave și acestea au fost publicate, interpretate și utilizate în lucrările lor. Pe de altă parte, mulți dintre istoricii menționați mai sus au studiat în Apus, mai ales în Franța și Germania, și au luat cunoștință de progresele făcute în aceste țări de cercetările bizantinologice. De aceea, nu este de mirare că la noi a luat ființă, destul de devreme (1909), la Universitatea din București, o *Conferință de bizantinologie*, pe care a condus-o un ilustru elev al lui Karl Krumbacher, anume Constantin Litzica (1873-1921). Dacă se are în vedere faptul că în 1892 luase ființă la München prima Catedră de bizantinologie din lume, unde s-a și editat revista *Byzantinische Zeitschrift*, că în 1894 a început la Petrograd editarea periodicului *Vizantijski Vremeni* și că în 1899 Charles Diehl a primit la Paris (Sorbona) Catedra de bizantinologie, atunci se poate spune că Bucureștiul s-a numărat printre primele centre din lume unde Istoria Bizanșului era studiată la Universitate.

Începuturile științifice ale Bizantinologiei românești, care au premers și condiționat introducerea ei ca disciplină de studiu la Universitate, nu pot fi despărțite, însă, de activitatea lui Nicolae Iorga (1871-1940). În cadrul preocupărilor sale legate de istoria universală, acesta a acordat o privire specială sud-estului european și, cu precădere, Bizantinologiei. Iorga a instituit locul central pe care Bizanțul l-a ocupat în istoria sud-estului european, a țării noastre și a Europei întregi. Bizanțul a fost, scria Iorga, nu numai creatorul uneia dintre cele mai mari civilizații, ci și un factor de unitate (*Études byzantines*, I, 239). Contribuția lui Iorga în Bizantinologie constă atât în publicarea de documente, cât și în studii și lucrări de sinteză. Un volum mare de muncă la consacrat la începutul afirmării sale ca istoric de seamă documentelor

privind istoria cruciadelor târzii și implicit a Bizanțului: *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, 6 volume, Paris-București, 1899-1916. În aceeași perioadă de început, Iorga a manifestat un interes mare adunării și editării documentelor grecești bizantine referitoare la țara noastră. Așa au apărut *Acte și fragmente relative la istoria Românilor*, vol. I-III, București, 1895-1897, și colaborarea sa la colecția lui Eudoxiu Hurmuzaki - N. Densușianu, unde a editat cu traducere *Documente grecești privitoare la Istoria Românilor*, vol. XIV, fasc. 1,2, București, 1915, 1917. Destul de devreme, Iorga a scris și o istorie a Bizanțului, publicată la Londra, în 1907 (*The Byzantine Empire*), iar în aceeași vreme au apărut și cele două volume din *Istoria Imperiului Otoman (Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. I-II, Gotha, 1908-1909), în care realitățile bizantine sunt interferente celor turcești.

În prodigioasa sa activitate în cadrul istoriei universale, Iorga a acordat Bizantinologiei un loc central, nu numai prin publicarea de numeroase documente și studii, ci și prin lucrări de sinteză. Una dintre aceste lucrări este *Histoire de la vie byzantine*, vol. I-III, București, 1931, tradusă în limba română într-un singur volum de Maria Holban (București, 1974). Trebuie menționate, de asemenea, *Byzance après Byzance*, București, 1935, lucrarea în care autorul a subliniat pentru prima oară în chip pregnant continuitatea civilizației și spiritualității bizantine în lumea europeană, dar mai ales în Țările Române, Rusia și sud-estul Europei, după căderea Constantinopolului sub turci în anul 1453. Pentru Țările Române el relevase aceste idei încă din 1913, în lucrarea *La survivance byzantine dans les Pays Roumains*, iar pentru sud-estul european în 1992, în studiul *Formes byzantines et réalités balkaniques*.

Gama largă a realităților bizantine tratată de Iorga poate fi apreciată menționând cele două volume de *Études byzantines*, București, 1940, dar și lucrările referitoare la viața bisericească, precum *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a II-a, București, vol. I-II, 1929, 1932, studiile privind Muntele Athos, bisericile și mănăstirile de la noi. Trebuie relevat, de asemenea, faptul că Iorga a fost multă vreme președintele Comisiunii Monumentelor Istorice și editor al Buletinului Monumentelor Istorice, care avea ca obiectiv central bisericile ortodoxe de tradiție bizantină. Lui Iorga i se datorează și organizarea la București, în 1924, a *Primului Congres de studii bizantine*, care a adunat pe cei mai mari savanți ai timpului, făcându-le cunoscut tezaurul românesc de monumente și documente bizantine¹.

Ca disciplină de studiu la Universitate, Bizantinologia a început, după cum s-a arătat deja, în 1909, când a luat ființă Catedra de istoria civilizației bizantine, cu rangul de Conferință, ocupată de Constantin Litzica. În cursurile și lucrările sale, Litzica a încercat să aplice ceva din experiența dobândită la școala marelui său maestru de la München, anume Karl Krumbacher, și a abordat probleme de literatură bizantină, influența Bizanțului în Țările Române, publicând izvoare referitoare la țara noastră. Dintre realizările sale, trebuie menționate volumul *Studii și schițe greco-române*, vol. I, București, 1912, *Texte grecești privitoare la noi*, București, 1913, și colaborarea sa la colecția Hurmuzaki, vol. XIII. Tot lui Litzica i se datorează și alcătuirea *Catalogului manuscriselor de la Biblioteca Academiei Române*, care este un ghid util în multitudinea de documente bizantine de la noi.

Succesorul lui Constantin Litzica la Universitatea din București a fost Demostene Russo (1869-1938). Acesta și-a făcut studiile pe lângă marii specialiști ai vremii din universitățile de la Berlin și Leipzig. Din 1915, el a devinit titular al catedrei de *Istoria civilizației bizantine*. În acel timp, D. Russo era și directorul Seminarului de filologie bizantină din cadrul Universității, unde a pus accent pe însușirea de către studenți a limbii și literaturii medio-grecești, necesare publicării cronicelor inscripțiilor grecești și elaborării unui dicționar greco-român. D. Russo s-a străduit să creeze o școală cu ucenici, care să se manifeste în acest sens. Din lucrările sale mai importante, trebuie menționate: *Studii bizantino-române*, București, 1907, *Studii și critici*, București, 1910, *Elenismul în România, epoca bizantină și fanariotă*, București, 1912, *Studii istorice greco-române*, 2 vol., București, 1939.

¹ Pentru amploarea și diversitatea contribuțiilor lui Iorga la istoria bizantină, a se vedea și volumul Nicolae Iorga, istoric al Bizanțului, București, 1971.

Bucureștiul n-a fost, însă, singurul centru din România unde Bizantinologia a prezentat interes. La Universitatea din Iași, profesorul Oreste Tafrali (1876-1937), format la Școala franceză, ca elev al lui Charles Diehl, a promovat cercetări de Bizantinologie axate pe raporturile artistice bizantino-române. Tafrali se făcuse cunoscut în lumea bizantinologilor prin lucrările sale privind Thessalonicul, al doilea oraș mare al Imperiului, după Constantinopol. Aceste lucrări i-au adus și reputație internațională și, chiar dacă sunt depășite astăzi, ele pot fi utilizate cu folos. Dintre acestea, trebuie menționate: *Thessalonique au XIV-lea siècle* și *Topographie de Thessalonique*, ambele apărute la Paris, în 1913, și sinteza *Histoire de Thessalonique des origines au XIV-e siècle*, Paris, 1919. Alte contribuții importante: *Le siècle de Constantinople dans les fresques des églises de Boucovine*, în „Mélange offerts à M. Gustave Schlumberger”, Paris, 1924, p. 456-461, *Le trésor byzantin et roumain de Poutna*, Paris, 1925, *Monuments byzantines de Curtea de Argeș*, text și album, Paris, 1931.

După primul război mondial și după Primul congres internațional de bizantinologie din 1924, cercetătorii în domeniul istoriei bizantine s-au înmulțit. Ei sunt, în parte, elevii lui D. Russo ori ai lui Nicolae Iorga. Iulian Ștefănescu (1880-1937) a fost asistent al lui D. Russo între anii 1924-1935, apoi conferențiar la Universitatea din București și s-a ocupat de cronografele, vocabulare și lexicoanele grecești, care au circulat în Țările Române în Evul Mediu, și de izvoarele privind istoria lui Mihai Viteazul. N.A. Constantinescu (născut 1886), conferențiar la catedra de istorie universală a lui Nicolae Iorga, a pus accentul pe cunoașterea vieții interne a Bizanțului, ocupându-se de instituții și dregătorii, de aspecte sociale și economice, în special de problemele agrare, subliniind importanța țărănimii și feudalismului în Bizanț. Sunt de amintit, în această privință, studiile: *Rèformes sociales ou rèformes fiscales*, în „Bulletin de la Section Historique”, XI, 1924, unde tratează reformele din timpul dinastiei isauriene, *Le communauté des villages byzantines et ses rapports avec le petit traitè fiscal byzantin*, în „Bulletin de la Section Historique”, XIII, 1927, *Introduction à l'étude de la question agraire dans l'Empire byzantin*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, 1924, retipărit în *Histoire des classes rurales dans l'Empire byzantin et ses successeurs*, vol. I, Bucharest, 1941; *Le village byzantin*, în *Etudes byzantines*.

Abordarea problemelor de N.A. Constantinescu se înscrie într-o preocupare europeană mai largă, efectuată la timpul respectiv de mari bizantinologi precum Fr. Dölger și G. Ostrogorsky. În cursurile și seminariile sale de la Universitate, sunt sugestive problemele care l-au preocupat: *Dregătoriile bizantine* (1937-1938), *Așezăminte politice și sociale în Bizanț și în sud-estul Europei* (1943-1945), *Istoria claselor rurale în Bizanț în textile contemporane* (1939-1940).

În explozia științifică și culturală cunoscută de România după primul război mondial, se înscriu și studiile de Bizantinologie efectuate în alte centre universitare decât Bucureștiul, fie în cadrul catedrelor propriu-zise de Istorie a Bizanțului, fie al celor de Istorie Universală. Acest lucru este valabil pentru Cluj, Cernăuți și Iași, unde lucrează specialiști de frunte precum Nicolae Bănescu, Vasile Grecu și Gh. Brătianu.

N. Bănescu (1878-1971) a deținut Catedra de Istoria Bizanțului de la Universitatea din Cluj și a fost primul profesor din România care a făcut pe cei trei ani de studii un curs general de Istoria Bizanțului, de la Constantin cel Mare până în anul 1453. El a repartizat expunerea în trei etape: I. de la Constantin cel Mare până la invaziile arabe; II. de la invaziile arabe până la moartea lui Vasile II Macedoneanul (1025); III. de la 1025 până la căderea Constantinopolului în 1453. Bănescu s-a format la școala plină de rigoare de la München, avându-l ca profesor pe A. Heisenberg și a fost atras de la început de problemele filologiei bizantine. Ulterior, el s-a ocupat de istoria regiunilor dunărene, făcând o analiză critică a izvoarelor grecești și combatând cu tărie interpretările greșite ori tendențioase ale istoricilor străini (bulgari, maghiari și ruși). Predilecția aratăată pentru organizarea militar-administrativă a teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos, s-a concretizat în lucrările: *Les duchés byzantines de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucharest, 1946, *L'ancien état bulgare et les pays roumains*, Bucharest, 1947, *Dobrogea bizantină*, în *Analele Dobrogei*, XIX, 1938. El a dedicat un studiu înființării în 1185 a Imperiului Vlaho-bulgar: *Un problème d'histoire médiévale: creation et caractère du*

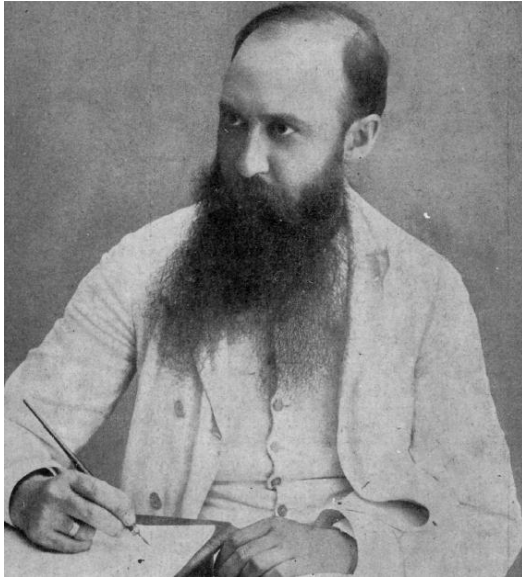
second empire bulgare (1185), Bucurest, 1943. Către sfârșitul vieții, Bănescu a început să publice în paginile revistei mitropolitane din Craiova o istorie a Bizanțului, la baza căreia stăteau probabil prelegerile sale de la Universitatea din Cluj. După modelul lui Charles Diehl, el a publicat *Chipuri și scene din Bizanț*, ed. Cartea Românească, Cluj, 1927, și ediția mai recentă, incompletă, îngrijită de Gh. Cronț din 1971, sub titlul: *Chipuri din istoria Bizanțului*. În aceasta, cu dar evocator, el a prezentat marelui public împărați, domnitori, ierarhi sau cărturari din Bizanț, despre care nu scrisese Charles Diehl. În anul 1940, N. Bănescu s-a refugiat de la Cluj la București din cauza cedării Ardealului în urma Dictatului de la Viena și a predat Bizantinologia la Universitatea din București. A fost și președinte al Academiei Române înainte de 1948. A murit în septembrie 1971, chiar când la București se desfășurau lucrările Congresului al XIV-lea de studii bizantine, la înmormântare sa fiind de față cei mai mari bizantinologi ai timpului.

La Cernăuți, profesorul Vasile Grecu (1885-1972) a desfășurat o activitate didactică și publicistică remarcabilă. Excelent cunoscător al limbii medio-grecești a paleografiei manuscriselor bizantine, el și-a axat cercetările pe operele istoricilor și cronicarilor bizantini și pe influența acestora asupra literaturii medievale românești. În felul acesta, el a adus importante contribuții literaturii istorice bizantine și celei medievale românești. În această privință, trebuie menționate: *Influența bizantină în literatura română*, Cernăuți, 1933, *Ursprung de altrumänischen Chroniken*, în *Deuxième Congrès Internațional des études byzantines*, Belgrad, 1927, *Izvorul principal bizantin pentru cartea de învățătură a diaconului Coresi*, în 1581, *Omiliile patriarhului Ioan XIV-lea Calecas (1334-1341)*, București, 1939. Opera cea mai durabilă a lui Vasile Grecu rezidă, însă, în edițiile critice și traduceri ale operelor unor cronicari bizantini din perioada de sfârșit a Bizanțului. Aceste ediții și-au câștigat bună apreciere în străinătate. Trebuie amintite, dintre aceste lucrări, Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, București, 1971, Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. critică și traducere, București, 1958; Laonica Chalcocondyl, *Expuneri istorice*, trad. Rom., București, 1958; Critobol din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea, anii 1451-1467*, ed. critică cu traducere, București, 1963; Georgios Sphrantzes, *Memorii, 1401-1477*, ed. critică și traducere, București, 1966. Lui Vasile Grecu i se datorează și o trecere în revistă asupra studiilor bizantine din România: *Abriss der rumänischen Byzantinistik*, în *Südost-Forschungen*, 7, 1942.

Gheorghe Brătianu (1898-1953) a deținut catedra de Istorie Universală la Universitatea din Iași, iar după moartea lui Nicolae Iorga i-a luat locul la București. Atât la Iași, cât și la București, Gh. Brătianu a manifestat un interes major pentru istoria Bizanțului, realizând lucrări deosebit de valoroase. Primele cercetări le-a dedicat comerțului genovez pe Dunăre și în Marea Neagră și legăturilor cu Bizanțul. Ele s-au concretizat în lucrările: *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIII-e siècle*, în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, IX, 1922, *Actes des notaires génois de Pera et de Caffa de la fin du XIII-e siècle (1281-1290)*, Paris, 1927 (ultimile două studii au fost prezentate ca teză de doctorat la Sorbona). În aceste lucrări, Brătianu a subliniat importanța pe care au avut-o Gurile Dunării în schimburile comerciale și locul proeminent în această privință al orașelor Vicina și Cetatea Albă. Acestor cetăți, el le va dedica, ceva mai târziu, studii aprofundate, publicate în volumul: *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucurest, 1935. Studiile menționate mai sus au reprezentat în Bizantinică o noutate și o deschidere de orizonturi, în care se vor osteni după cel de-al doilea război mondial învățați din Franța și Italia, precum Michel Balard, Fr. Thyriet, Giovanna Balhi și alții. Interesul pentru realitățile economice și politice ale bazinului Mării Negre a rămas continuu în cercetările și cursurile de la Universitate ale lui Gh. Brătianu, fapt care l-a condus la elaborarea lucrării *La Mer Noire. Dès origines à la conquête ottomane*, München, 1969, în trad. românească de Mihaela și Victor Spinei, București, 1988, 2 vol., în care sunt expuse interesele convergente de-a lungul secolelor a numeroase formațiuni politice, dar mai ales ale Bizanțului.

Un alt aspect al activității lui Brătianu îl reprezintă contribuțiile sale la cunoașterea vieții economice și sociale ale Bizanțului, fie cele privind problemele monetare, precum cea a

hyperperului bizantin și a *monedei de aur* a republicilor italiene în secolul al XIII-lea, fie aprovizionarea Constantinopolului în epoca bizantină și otomană, fie altele asemenea. Contribuțiile acestea au fost grupate în volumul *Études byzantines d'histoire économique et sociale* (Paris, 1938). Un alt volum este dedicat dezvoltării orașelor bizantine de-a lungul secolelor: *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire byzantin* (Paris/Bucharest, 1936). Sunt studiate instituțiile moștenite din perioada romană târzie, privilegiile municipale la Constantinopol și autonomiile periferice, soarta orașelor fără libertățile de altădată, în timpul în care Imperiul bizantin a trecut la sistemul de administrare bazat pe *theme*, și, în sfârșit, perioada ultimelor secole, când renaște autonomia municipală.

NICOLAE IORGA (1871-1940) (stânga) și GHEORGHE I. BRĂTIANU (1898-1953)

Brătianu a utilizat cunoștințele sale de bizantinologie în lucrările privind istoria României, combătând teze neștiințifice ori șovine ale celor care negau continuitatea daco-romană sau erau mânați de dorințe expansioniste. Așa a apărut *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain* (București, 1942; și trad. românească editată de Stelian Brezeanu și Marina Rădulesci, București, 1988), *Bulgaria de dincolo de Dunăre în izvoarele bizantine* (în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1943, pp. 127-132) și *Le thème de Bulgarie et la chronologie de l'Anonyme hongrois* (în *Acta Historica*, X, 1972, pp. 105-112).

Gh. Brătianu a avut o viață scurtă și zbuciumată. Sfârșitul său a fost tragic, murind în închisoarea de la Sighet în noaptea de 24 spre 25 aprilie 1953, ca victimă a regimului comunist. Opera sa este însă vastă și extrem de valoroasă păstrându-și în cea mai mare parte valabilitatea până astăzi.

O contribuție la Bizantinologie a avut și Haralambie Mihăiescu, filolog clasic, care s-a distins prin ediții critice și traduceri ale unor importante izvoare bizantine, precum Procopius de Cezareea, *Războiul cu coșii*, București, 1963, Mauricius, *Arta militară (Strategikon)*, București, 1970, Procopius de Cezareea, *Istoria secretă*, București, 1972, Theofilact Simocata, *Istorie bizantină*, București, 1985, și colaborări substanțiale la *Fontes Historiae Daco-Romanae* (vol. II, București, 1970, și vol. IV, 1982).

Ca filolog, el a scris două lucrări, una dedicată limbii latine din regiunile dunărene în perioada protobizantină (*La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucharest, 1978) și alta celei grecești și influenței ei asupra limbii române (*Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966).

Un alt bizantinolog de seamă român a fost Alexandru Elian (1910-1998), fost profesor de Istoria Bizanțului la Facultatea de Istorie din București (1948-1952), apoi, între 1956-1975, la Institutul Teologic din București. Elev al lui Demostene Russo și N. Iorga, el s-a dedicat mai cu seamă perioadei post-bizantine. Dintre lucrările sale trebuie menționate *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea* (în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, sub redacția lui Mihail Berza, București, 1964), *Inscripțiile medievale ale României* (vol. I, București, 1965), *Mitropolitul Dosoftei și literatura patristică* (în *Biserica Ortodoxă Română*, 1975, pp. 1351-1375), *Relațiile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol de la întemeiere până la anul 1800* (în *Biserica Ortodoxă Română*, 1959, pp. 904-935) și altele. Împreună cu Nicolae Șerban Tanașoca, Alexandru Elian a editat volumul al III-lea din *Fontes Historiae Daco-Romanae* (București, 1975), care cuprinde texte ale scriitorilor bizantini din secolele XI-XIV privitoare la România.

Ion Barnea (1913-2004) se înscrie tot în această generație, făcându-se cunoscut prin aportul însemnat la arheologia paleocreștină și bizantină, cu precădere la cea dobrogeană și sigilografie. Între lucrările se numără *Les monuments paléochrétiens de Roumanie* (Città del Vaticano, 1977), colaborarea la volumele II și III din *Din istoria Dobrogei* (București, 1968 și 1971), primele două volume din *Arta creștină în România* (București, 1979 și 1981).

George Murnu (1868-1957), filolog clasic de mare reputație, căruia i se datorează cea mai bună traducere a *Iliadei* și a *Odiseei*, și-a îndreptat eforturile spre istoria vlahilor balcanici, din rândurile cărora provenea, scriind studii foarte prețioase în acest domeniu. El a subliniat, de pildă, originea vlahă a împăraților din dinastia Comnenilor. Pentru contribuțiile sale la istoria vlahilor sud-dunăreni, a se vedea volumul *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre* (ediție îngrijită și studiu introductiv de Nicolae Șerban Tanașoca, București, 1984).

Eugen Stănescu, fost conferențiar la Universitatea din București, s-a remarcat printr-o serie de studii privind vlahii sud-dunăreni (în *Thema Paristrion*) și, în general, situația Bizanțului în regiunile Dunării de Jos (*Byzantinovlachica I: Les Vlaques à la fin du X-e siècle-début du XI-e siècle et restauration de la domination byzantine dans la Péninsule Balkanique*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 6, 3, 1968, pp. 407-438; *Les „Blachoi” de Kinnamos et Choniates et la présence militaire byzantine au Nord du Danube sous les Comnènes*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 9, 3, 1971, pp. 585-593; *Beiträge zur Paristrion-Frage. Die Benennungen der unteren Donauegebiete im 10. bis 12. Jahrhundert als historisches Problem*, în: *Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft*, vol. 17 (1968) pp. 41-64; *Beiträge zur Paristrion-Frage: Betrachtungen über des Städtewesen des Gebietes zwischen Donau und Meer in den X-XII Jahrhundert*, în: *East European quarterly*, vol. 4 (1970), pp. 119-140; *Byzance et les Pays roumains aux IXe-Xe siècles*, în: *Actes du XIVe Congrès International des études byzantines*, vol. 1, Bucharest, 1974, pp. 393-431).

Petre Ș. Năsturel (1923-2014) a avut o activitate diversă, cercetând probleme de geografie istorică, hagiografie și istorie bisericească, cu precădere privind perioada de sfârșit a Bizanțului sau cea de după anul 1453. Cartea sa *Le Mont Athos et les Roumains: recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654* (Roma, 1986) l-a consacrat ca cel mai mare cunoscător al legăturilor dintre Sfântul Munte și Țările Române.

În generația mai nouă de bizantinologi se numără Stelian Brezeanu, titularul de Istoria Bizanțului la Universitatea din București, autor al unei scurte istorii a Bizanțului (1981) și a altor studii privind romanitatea sud-europeană în epoca bizantină, Tudor Teoteoi, specialist pe secolul al XIV-lea, co-editor la volumul IV din *Fontes Historiae Daco-Romanae*, Petre Diaconu, arheolog al perioadei bizantine, care a adus valoroase contribuții la cunoașterea Cetății de la Păcuiul lui Soare, identificată de el cu Vicina, a realităților bizantine de la Dunărea de Jos și a istoriei pecenegilor și cumanilor, prin monografiile dedicate acestor populații barbare. Octavian Iliescu, reputat numismat, s-a remarcat prin studii de geografie istorică, ocupându-se de cetățile bizantine de la Gurile Dunării. Tot el are meritul de a fi reluat în România cercetările începute de Gh. Brătianu, privitoare la comerțul genovez în Marea Neagră și, în general, la relațiile economice dintre Bizanț și republicele italiene.

La Iași, a activat arheologul Dan Gh. Teodor, autor al lucrărilor *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile VI-XI* (Iași, 1981) și *Creștinismul la est de Catpați de la origini până în secolul al XIV-lea* (Iași, 1991). În aceste lucrări valoroase, el a utilizat izvoarele bizantine scrise și descoperirile arheologice. Arheologul Victor Spinei s-a remarcat prin contribuțiile sale la cunoașterea perioadei migrațiilor și a situației Moldovei în secolele XI-XIV în contextul relațiilor bizantino-barbare (*Moldova în secolele XI-XIV*, Iași, 1982).

De perioada post-bizantină s-a ocupat, la București, Andrei Pippidi, care, între alte contribuții, s-a remarcat prin cartea *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII* (București, 1983). În sfârșit, ar mai fi de menționat juristul Valentin Georgescu, care a cercetat moștenirea bizantină în instituțiile feudale românești, realizând lucrări de mare valoare, precum *Bizanțul și instituțiile feudale românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (București, 1980), *Byzance et les institutions romaines jusqu'à la fin du XV-e siècle* (în: *Actes du XIV-e Congrès international des études byzantines*, Bucharest, 1974, pp. 433-484).

Arta bizantină în România l-a avut ca reprezentant de frunte, în afară de Oreste Tafrali, pe Ion D. Ștefănescu, devenit, în 1940, profesor de Istoria artei la Universitatea din București. El s-a impus pe plan național și internațional prin lucrări privind arta bizantină propriu-zisă și influența ei asupra artei feudale românești, ori în alte teritorii în care Bizanțul a fost prezent. Printre lucrările sale se numără *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX siècle, Nouvelles recherches* (în colecția dirijată de Gabriel Millet, *Orient et Byzance*, VI, Paris, 1929, text și album), *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie* (Paris, 1932), *L'illustration des liturgie dans l'art de Byzance et de l'Orient* (Bruxelles, 1936), *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Peintures murales de Valachie et de Moldavie* (Paris, 1938), *Broderiile de stil bizantin și moldovenesc în a doua jumătate a secolului al XV-lea* (în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, sub coordonarea lui Mihail Berza, București, 1964, pp. 479-511), *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești* (București, 1973), *Arta feudală în Țările Române. Pictură murală și icoanele de la origini până în secolul al XIX-lea* (Timișoara, 1981).

Virgil Vătășianu, fost profesor de Istoria Artei la Universitatea din Cluj, se numără printre cei mai buni specialiști din domeniu în România. În marea sa sinteză *Istoria artei feudale în Țările Române* (vol. I, București, 1958) și în alte studii, el a relevat rolul Bizanțului în arta din țara noastră.

Maria-Ana Musicescu s-a distins prin studii dedicate unor biserici și mănăstiri de tradiție bizantină, precum *Biserica Domnească din Curtea de Argeș* (București, 1976, în colab. cu prof. Grigore Tonescu), *Mănăstirea Sucevița* (București, 1965), *Broderia medievală românească* (București, 1969), *Relations artistiques entre Byzance et les Pays Roumains (IV-XV-e siècles). Etat actuel de la recherche* (în: *Actes du XIV-e Congrès international des études byzantines*, vol. I, Bucarest, 1974, pp. 509-525).

În aceeași categorie de istorici, care au studiat arta bisericească românească în perioada bizantină și post-bizantină, se înscrie cu mari merite Vasile Drăguț, autor a numeroase studii și volume. Lui i se datorează volumul V din colecția *Arta bizantină în România* (București, 1989). Vasile Drăguț și-a câștigat o mare reputație pentru lucrarea pe care a făcut-o în calitate de director al Direcției Monumentelor Istorice în perioada comunistă, când a sprijinit restaurarea monumentelor religioase din întreaga țară.

Corina Nicolescu, bună cunoscătoare a artei feudale românești, a publicat studii privitoare la arta minoră și broderie, precum *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele X-XIV* (în: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, V, 1962, pp. 7-52), *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare. Antecedentele și etapele de dezvoltare* (în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, pp. 259-362), *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (sec. XIV-XIX)* (București, 1968), colaborare la vol. *Moștenirea artei bizantine în România* (București, 1971).

Din generația mai tânără face parte Răzvan Teodorescu, care s-a făcut cunoscut prin lucrări de artă veche și feudală românească. El a cercetat-o și a pus-o în lumină în contextul sud-

est european și bizantin prin lucrările *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)* (București, 1974) și *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400)* (București, 1976).

Cel mai mare bizantinolog al zilelor noastre este Emilian Popescu. El este, deopotrivă, teolog și istoric. Em. Popescu a urmat cursurile Seminarului Teologic „Sf. Nicolae” din Râmnicu Vâlcea, pe cele ale Facultății de Filologie din București, secția „limbi clasice”, și pe cele ale Institutului Teologic Universitar din București. La finalul studiilor din această din urmă instituție de învățământ, în anul 1955, a susținut teza de licență despre Sf. Grigorie Palama, alcătuită sub îndrumarea pr. Dumitru Stăniloae. Ulterior, a urmat mai multe studii de specializare la Berlin (în 1967), la Bonn, Köln și München (între anii 1971-1973), la Lyon și Paris. Teza de doctorat a susținut-o la București, în anul 1970.

EMILIAN POPESCU

Emilian Popescu a fost preparator și asistent la Institutul de Istorie din București (1952-1956), cercetător și, ulterior, cercetător principal la Institutul de Arheologie al Academiei Române (1956-1978), profesor titular la catedra de Bizantinologie a Institutului Teologic Universitar din București. În anul 2006, a fost ales membru de onoare al Academiei Române.

Activitatea sa de cercetare este impresionantă. El a participat la săpăturile arheologice de la Histria, Callatis, Jidavaș și a scris numeroase studii de specialitate, publicate în reviste din țară și din străinătate, dedicate, printre altele, inscripțiilor din provincia romană Scythia și începuturilor și răspândirii creștinismului pe teritoriul țării noastre. La momentul de față, întreaga sa operă este în curs de republicare, în șase volume, la editura Basilica a Patriarhiei Române.

Iată, deci, că, după începuturi modeste și după o perioadă de criză în timpul raționalismului din secolul al XVIII-lea, Bizantinologia a făcut progrese însemnate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar în vremea noastră s-a contituit ca o disciplină istorică foarte importantă, căreia i-au consacrat forțele numeroși cercetători din întreaga lume. Revistele, publicațiile de specialitate, institutele sunt prezente peste tot în lume și cele 23 de congrese internaționale (dintre care primul a avut loc la București, în anul 1924, și a fost organizat de N. Iorga)² sunt toate o dovadă a eforturilor care se depun pentru a pătrunde în tainele istoriei și civilizației bizantine, privite pe nedrept cu atâta indiferență și dispreț în trecut.

² Următorul congres de studii bizantine, al 24-lea, a fost programat să se țină la Istanbul, în perioada 23-28 august 2021.

PERIODIZAREA ISTORIEI BIZANTINE

Nu toți învățații sunt de acord în privința fixării diverselor etape ale istoriei bizantine. Unii s-au oprit asupra anumitor date, alții asupra altora. Deosebiriile acestea se datorează faptului că ei au acordat anumitor momente istorice o pondere deosebită, care ar justifica marcarea unei etape istorice. Pe de altă parte, alții, luând în considerare predominarea în organizarea internă a civilizației și statului bizantin a elementelor moștenite de la Imperiul roman, au fost de părere că faza de început a Imperiului bizantin trebuie considerată perioada de sfârșit a fostului Imperiu roman.

Este evident, însă, că orice periodizare a istoriei are un caracter relativ și, ca atare, este strict convențională. Evenimentele se scurg, unele după altele, într-o înlanțuire neîntreruptă, fără să existe vreo cauză între ele. Ca atare, periodizarea are o trăsătură convențională. Cu toate acestea, ea este totuși necesară, pentru marcarea mai bună a unor evenimente și pentru ca expunerea să fie mai didactică.

Începutul istoriei bizantine este stabilit diferit de învățați, în funcție de momentul până la care ei au considerat că se poate vorbi încă de Imperiul roman. Ei s-au oprit la următoarele date:

1) anul 284, când pe tronul Imperiului roman a urcat împăratul Dioclețian (284-305), cel care a introdus o serie de reforme militare și administrative care au dăinuit și sub împărații succesori până în secolul al VII-lea;

2) anul 324, când s-au pus bazele orașului Constantinopol, sau 330, când orașul a fost inaugurat în chip oficial drept nouă capitală a Imperiului;

3) anul 395, când, după moartea împăratului Theodosius I, Imperiul roman a fost împărțit în cel de vest și cel de est;

4) anul 476, când Roma a căzut sub loviturile herulilor lui Odoacru și ultimul împărat Roman, Romulus Augustulus, a fost alungat de pe tron;

5) domnia împăratului Iustinian (527-565), care marchează o etapă nouă pe plan militar, politic, cultural și artistic, deci o schimbare în civilizația bizantină;

6) anul 632, când încep cuceririle arabe în Orient, care au avut consecințe economice și politice nefaste pentru Imperiul bizantin;

7) prima jumătate a secolului al VIII-lea, mai precis anul 717, când pe tronul imperial a urcat Leon al III-lea Isaurul. El este inițiatorul iconoclasmului, reorganizatorul Imperiului după criza anterioară și, tot în vremea sa, grecismul (populația și cultură greacă) s-a identificat cu Imperiul bizantin (George Finlay). Tot domnia lui Leon al III-lea ar fi momentul când autoritatea împăratului bizantin ar fi fost limitată în provincii. Alți istorici socotesc, însă, că prima jumătate a secolului al VII-lea a reprezentat o criză puternică, politică, economică și culturală și că aceasta ar fi, de fapt, începutul adevărat al istoriei bizantine.

Istoricul englez Arnold J. Toynbee (†1975) a fost de părere că Imperiul roman de răsărit și-a avut sfârșitul după domnia istovitoare a împăratului Iustinian I (527-565). Etapa următoare, până la începutul secolului al VII-lea, ar reprezenta o perioadă de trecere, spre prima jumătate a secolului al VIII-lea, când Leon Isaurul a reușit să refacă Imperiul și să înfăptuiască o operă asemănătoare cu cea realizată de Carol cel Mare (rege al francilor 768-800, împărat roman de apus 800-814).

După părerea noastră și a altor istorici, începutul istoriei bizantine trebuie așezat în timpul domniei lui Constantin cel Mare, mai exact odată cu fondarea Constantinopolului, anume în anul 324. Alegerea unui nou centru drept capitală a Imperiului a reprezentat, într-adevăr, un moment crucial în istoria bizantină. Transformarea Bizanțului în capitală a Imperiului a atras, după sine, o serie de schimbări structurale în organizarea administrativă, militară, economică și politică a statului. Orientul a capătat o pondere fără precedent în toate domeniile. Anul 324 nu este numai data fondării Constantinopolului, ci și momentul când Constantin a rămas singur împărat peste tot Imperiul, după înfrângerea și înlăturarea lui Licinius. El a pus capăt sistemului colegial de domnie inițiat de Dioclețian (diarchia, tetrachia), și a instaurat dinastia (monarhia)

constantiniană.

Un element esențial nou, care a schimbat înfățișarea spirituală a lumii greco-romane, a fost introducerea creștinismului ca religie liberă prin Edictul de la Milan (313). Ulterior, de-a lungul domniei sale, împăratul Constantin cel Mare a luat măsuri de sprijinire a Bisericii creștine. În această privință, o importanță deosebită a avut convocarea și desfășurarea cu sprijinul împăratului a Sinodul de la Niceea 325. Tot cu sprijinul lui Constantin cel Mare s-au construit edificii religioase, au fost înființate instituții creștine, s-au lărgit bazele organizării episcopale, iar Constantinopolul a intrat pe drumul atingerii rangului de arhiepiscopat și a celui de patriarhat. Constantin este primul împărat roman care nu numai că a încetat persecuția împotriva creștinismului, dându-i libertate de manifestare, dar l-a și favorizat și l-a adoptat ca religie personală.

Prima etapă în istoria bizantină durează de la 324 până în anul 632. Ea poate fi numită **Etapa romană târzie**, din cauza predominării elementelor romanismului, sau **Etapa proto-bizantină (bizantină timpurie)**. Data limită a acestei perioade a fost stabilită în legătură cu începutul cuceririlor arabe, în Orient, când o bună parte din teritoriile bizantine au intrat sub dominație străină. Consecințele negative pe plan politic și economic au fost majore, întrucât în teritoriile cucerite s-a instaurat autoritatea arabă, care a făcut imposibilă perceperea de către Bizanț a impozitelor, aducerea de grâne și metale rare.

Pe plan literar, în această perioadă încetează scrierile care aveau un pronunțat caracter arhaizant, apropiat de genul clasic. Ultimii reprezentanți ai genului vechi au fost Agathias, Paul Silentiarius, Procopius din Caesarea și Theophylact Symocatta.

În plan lingvistic, limba latină a fost înlocuită ca limbă oficială de cea greacă.

Evul Mediu bizantin cuprinde etapa dintre 632-1204, cu două perioade:

I. *Perioada medievală bizantină timpurie*, de la 632 la 1025 (ultima dată reprezintă sfârșitul domniei lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul);

II. *Perioada medievală bizantină târzie*, de la 1025 la 1204.

Anul 1204 reprezintă momentul când Imperiul bizantin a fost destrămat, ca urmare a cruciadei a IV-a, și s-a format, pe o bună parte a teritoriului său, Imperiul latin de răsărit, cu capitala la Constantinopol, și alte regate și despotate occidentale. Imperiul bizantin de răsărit a durat 57 de ani, până în anul 1261, când bizantinii au reușit să recucerească Constantinopolul și au încercat să refacă vechile stări de lucruri. Anul 1204 mai reprezintă și momentul când Imperiul bizantin, izgonit de la Constantinopol și de pe o bună parte a Peninsulei Balcanice și a Asiei Mici, s-a organizat în trei centre: la Niceea, sub conducerea împăraților din familia Lascarizilor, la Trapezunt, condus de Comneni, și în Epir, sub dinastia Anghelilor.

Etapa târzie bizantină, de la 1204-1453, este plină de dificultăți politice, economice și sociale, interne și externe, care au culminat cu ziua de 29 mai 1453, când Constantinopolul a căzut sub turcii conduși de Mahomed al II-lea, supranumit, pentru aceasta, „Cuceritorul”.

Ziua de 29 mai 1453 este considerată limita de sfârșit a istoriei bizantine, întrucât atunci a luat sfârșit statul bizantin, fondat de Constantin cel Mare. Bizanțul n-a dispărut însă total, ci a continuat prin ceea ce el a creat pe tărâm cultural, spiritual și artistic. Nicolae Iorga a fost primul învățat din lume care a lansat formula „Bizanț după Bizanț”, înțelegând în sensul continuării civilizației bizantine și după căderea Constantinopolului sub turci, atât pe teritoriul fostului Imperiu bizantin, cât mai ales în teritoriile libere, neocupate de aceștia, cum au fost Țările Române, Rusia și Italia.

**Constantin cel Mare, fondatorul Imperiului bizantin.
Convertirea lui Constantin și atitudinea sa față de creștinism.
Edictul de la Milan. Sinodul I Ecumenic. Politica internă și activitatea sa la Dunărea de jos. Activitatea misionară creștină pe teritoriul României.
Continuitatea daco-romană**

Așa cum s-a arătat în prelegerea precedentă, cei mai mulți învățați îl consideră pe Constantin cel Mare fondatorul Imperiului bizantin. Evenimentele esențiale care ar marca această răscruce în istoria omenirii ar fi mutarea capitalei Imperiului roman de pe malurile Tibrului, pe cele ale Bosforului, de la Roma Veche la Roma Nouă, și recunoașterea oficială a creștinismului ca religie liberă.

Constantin cel Mare s-a născut în orașul Naissus din Moesia Superior (astăzi Niș, în Serbia), între anii 280-285³, ca fiu mai mare al lui Constantinus Chlorus și al Elenei. Mama sa, Elena, era de condiție umilă (*stabularia*, hangiță) și a fost părăsită de Constantinus Chlorus, atunci când acesta a devenit Cezar al lui Dioclețian. Noua soție a lui Constantinus Chlorus a devenit atunci Theodora, o fiică vitregă a lui Maximianus Hercule, co-augustul lui Dioclețian, care își avea reședința la Roma. Constantin a rămas pe lângă mama sa Elena, o femeie cu calități spirituale deosebite, care i-a și dat primele îndrumări religioase. El a fost apoi trimis la curtea lui Dioclețian de la Nicomedia (în Bithynia), unde a îndeplinit funcția de tribun și a fost martor al persecuțiilor împotriva creștinilor, care l-au impresionat profund.

La acea vreme, Imperiul roman era condus de împărații Dioclețian și Maximian, care aveau titlul de auguști, și de Galerius și Constantinus, care aveau titlul de caesares. Pentru o mai bună conducere a treburilor statului, Dioclețian (284-305), prim august și împărat în Orient, și-a luat un coleg cu numele de augustus și anume pe Maximian, căruia i-a repartizat spre administrare Apusul. Așa a luat naștere sistemul de conducere în doi, cunoscut sub numele de dyarchie. Mai târziu, fiecare augustus și-a luat câte un ajutor, cu rangul de caesar, anume Dioclețian pe Galerius, iar Maximian pe Constantinus Chlorus. În felul acesta a apărut conducerea în patru, tetrarchia.

La 1 mai 305, Dioclețian și Maximian s-au retras de pe tron și, în locul lor, au devenit auguști Galerius, în Orient, și Constantinus Chlorus, în Occident. Caesares în locul lor au devenit acum Maximin Daia, în Orient, iar în Occident, Severus, care a intrat în conflict cu Maxentius, fiul lui Maximian, pretendent și el la același rang. În timpul evenimentelor tulburi, care au urmat abdicării lui Dioclețian și Maximian, Constantin a plecat din Nicomedia în Apus, la tatăl său.

În 306, Constantinus Chlorus a murit, după o victorie împotriva picților la Eboracum (astăzi York, în Marea Britanie), și armata l-a proclamat augustus pe Constantin, în ziua de 25 iulie, același an. Acesta și-a consolidat poziția în Occident, pe de o parte, prin victoriile obținute în Britannia și Gallia, pe de altă parte, prin întărirea armatei sale. În anul 307, el s-a căsătorit cu Fausta, fiica lui Maximian, iar după moartea acestuia, în 310, și-a extins autoritatea și asupra Spaniei.

Până la moartea lui Maximian, Constantin l-a avut ca patron divin pe Hercule, protectorul socrului său, iar după aceea s-a pus sub oblăduirea lui Sol Invictus, o divinitate orientală adoptată și de romani. În anul 311, Constantin s-a aliat cu Licinius, noul august în Orient după moartea lui Galerius, și a luptat împotriva lui Maxentius, instalat la Roma, după înlăturarea lui Severus. La 28 octombrie 312, Maxentius a fost înfrânt de Constantin la nord de Roma, pe podul de pe Tibru, Pons Milvius (Podul Vulturului), cu toate că poseda o armată mai numeroasă decât a adversarului său. Constantin a atribuit victoria împotriva lui Maxentius ajutorului primit din partea „Dumnezeului creștinilor”.

Potrivit lui Lactantius (*De mortibus persecutorum*, 44, 5), în noaptea precedentă luptei cu

³ Data exactă nu se cunoaște, dar unii învățați propun 27 februarie 280, alții chiar anul 290.

Maxentius, Constantin ar fi avut un vis în care i s-a spus că el va fi învingător, dacă va însemna pe scuturile ostașilor litera *X* traversată de *P*. Este vorba de chrisma, adică de primele două litere ale numelui Hristos. Această relatare ne este făcută de Lactantius în jurul anului 318, când el și-a publicat lucrarea mai sus amintită, cu următoarele cuvinte: „*Commonitus est in quiete Constantinus, ut coeleste signum Dei notaret in scutis, atque ita proelium committeret. Fecit ut jussus est et transversa X litera summo capite circumflexo, Christum scutis notat. Quo signo armatus exercitus capit ferrum*” (*De mortibus Persecutorum*, 44).

CONSTANTIN CEL MARE
(Restul unei statui de mari dimensiuni din sec. al IV-lea)

În legătură cu acest eveniment, există și relatarea lui Eusebius din Caesarea în lucrarea *Vita Constantini* (I, 27-32). Acesta afirmă că împăratul Constantin, dându-și seama de inferioritatea militară în care se afla, s-a rugat Dumnezeului tatălui său și i-a cerut să i se descopere cine este și să-l ajute în necazul de față: „Și cum ședea împăratul înălțând astfel rugăciune stăruitoare i s-a arătat un semn cu totul fără de seamăn de la Dumnezeu. Era cam pe la ceasurile amiezei, când ziua începuse să scadă, și Constantin a văzut cu ochii săi pe cer, deasupra soarelui, semnul de biruință al crucii, făcut din lumină, și deasupra o inscripție: „Întru aceasta vei învinge”, după care, la vederea unei asemenea priveliști (minuni) și el și întreaga armată, (care îl însoțea în expediție) și asistase la minune, au fost cuprinși de frică. Constantin a povestit mai departe că era descumpănit, neputând să-i priceapă tâlcul. Ori, tot cugetând la ea, iată că s-a lăsat noaptea, fără să prindă de veste. Și în timpul somnului i s-a arătat Hristos - Fiul lui Dumnezeu, cu semnul văzut de el pe cer și i-a poruncit ca semnul ce i s-a arătat pe cer să-l facă și să-l folosească spre ajutor ori de câte ori va avea de luptat cu dușmanul. A doua zi, a împărtășit prietenilor săi taina și a poruncit să se facă semnul, pe care îl văzuse pe cer, *labarum*, un steag în formă de cruce, terminat în partea superioară cu chrisma, iar aceasta încadrată, la rândul ei, într-o coroană de lauri. Începând din momentul acela, *labarum*-ul a devenit steagul oficial al

armatei romane.

Eusebius spune mai departe că împăratul „tulburat de viziunea aceasta și nemaisocotind cu cale să se închine altui Dumnezeu, decât Celui ce i se arătase, a chemat la sine pe preoții deținători ai învățaturii Lui, întrebându-i ce fel de Dumnezeu era Acela și care ar putea fi tâlcul arătării semnelor văzute de el. Ei i-au răspuns că acela era Dumnezeu Fiul, Unul Născut al singurului Dumnezeu, și că semnul era simbolul văzut al nemuririi, însemnul triumfal al biruinței pe care El o avusese asupra morții, într-o vreme când sălășluia în treacăt pe pământ. După aceea ei i-au arătat care fusese pricina acestei veniri pe pământ și chipul anume în care se făcuse iconomia Lui față de oameni. Cam în acest fel a fost învățat atunci. Pe de altă parte, dumnezeiasca arătare, pe care o putuse vedea chiar cu ochii săi, într-un chip atât de neobișnuit, îl umplea de uimire. Și comparând el cereasca viziune cu tâlcuirea cuprinsă în învățătura lor, se întărea în gândurile sale, tot mai incredințat că Însuși Dumnezeu îl adusese la cunoașterea ei. Drept aceea, a și cerut să cerceteze Sfintele Scripturi, iar din preoții lui Dumnezeu și-a făcut sieși sfințici, adăugând că Dumnezeu cel văzut de el se cerea slujit cu toată osârdia”.

Eusebius a precizat că toate cele relatate de el i-au fost spuse de Constantin către sfârșitul vieții, la aproximativ 25 de ani după eveniment, garantându-i autenticitatea lor cu jurământ.

Evenimentul relatat de Lactantius în *De mortibus persecutorum* și de Eusebius în *Vita Constantini* a constituit actul prin care s-a explicat convertirea lui Constantin cel Mare la creștinism. Unii învățați, însă, au pus la îndoială valoarea documentară a celor doi autori, mai ales pe cea a lui Eusebius. Între argumentele care au fost aduse de către aceștia ar fi faptul că întâmplarea de la Pons Milvius nu este relatată de Eusebius în *Historia ecclesiastică*, publicată de el în ultima ediție în anul 324. Ori, dacă ea ar fi avut loc, autorul n-ar fi trecut-o cu vederea. Concluzia ar fi aceea că relatarea constituie o interpolare mai târzie în *Vita Constantini*.

Această argumentare nu este, însă, valabilă, deoarece Eusebius se referă la evenimentul în cauză atât în *Discursul său festiv, rostit în fața împăratului cu prilejul sărbătoririi a 30 de ani de domnie, în anul 335 (Tricennalia, 3)*, cât și în *Historia Ecclesiastica (9,9.2)*. În ambele locuri, el spune că împăratul s-a rugat lui Hristos la începutul campaniei împotriva lui Maxențiu, ca să-i ajute în luptă. Că în *Vita Constantini*, alcătuită după moartea împăratului, în anul 337, relatarea este mai bogată în amănunte se datorește faptului că, la o depărtare atât de mare de timp, evenimentul a fost îmbrăcat în legendă și cuprinde, poate, și unele înfloriri. Nucleul evenimentului a fost, însă, real și nu trebuie să ne îndoim de el. De altfel, unii cercetători au subliniat faptul că deși, apariția luminoasă a crucii pe cer se înscrie printre fenomenele cerești destul de rare, totuși, ea nu este necunoscută. Constantin a fost convins că a văzut semnul crucii pe cer la începutul luptei împotriva lui Maxențiu, că el reprezintă simbolul lui Iisus Hristos și că acesta L-a ajutat să câștige lupta.

Relevantă în această privință este comportarea sa față de creștinism după eveniment. Se știe, din *Panegiricul de la Trier*, din toamnă anului 313, că după intrarea în Roma împăratul n-a urmat drumul tradițional de triumf spre Capitoliu și n-a adus jertfa lui Jupiter, așa cum se obișnuia. Autorul Panegiricului de la Trier nu menționează nici o divinitate păgână care l-ar fi ajutat să câștige lupta la Pons Milvius, ci face doar referiri la „indicațiile divine directe” (*divina praecepta*) date lui Constantin în taină și care sunt, desigur, de pus în legătură cu Dumnezeul creștinilor.

Toate acestea arată distanțarea lui Constantin față de practicile de cult păgâne. Este adevărat că pe Arcul de Triumf al lui Constantin de la Roma, terminat în anul 315, este reprezentat *Sol Invictus*, dar acesta este opera Senatului păgân din capitala Imperiului. În inscripție, se menționează că victoria a fost obținută la „intervenția divinității” (*instinctu divinitatis*) și datorită capacității spirituale a lui Constantin (*mentis magnitudine*) (Dessau, ILS, 694). Divinitatea este numită aici în sens neoplatonic (Ființa absolută). Constantin era adeptul monoteismului solar de tendință filosofică și considera că acesta nu este incompatibil cu credința creștină, deoarece *Suprema Divinitas* din această religie nu-i părea deosebită de Dumnezeul creștinilor. Constantin n-a repudiat dintr-o dată toată moștenirea păgânismului și, asemenea tatălui său, care fusese monoteist, considera soarele ca mediator vizibil între Dumnezeul suprem

și oameni.

Constantin a înclinat din ce în ce mai mult spre creștinism. Dovada cea mai clară a acestei atitudini este statuia sa din Forum, în care, după instrucțiunile lui însuși, trebuia să poarte în mâna dreaptă o cruce. Potrivit lui Eusebius (*Hist. Eccl.* 9,9, 10-11; cf. *Vita Constantini*, I, 40, și *Tric.* 9,8), inscripția dedicatorie de sub statuie conținea cuvintele: „*Prin acest semn aducător de mântuire, care este adevărata dovadă a puterii, eu am salvat orașul vostru de sub jugul tiranului, am eliberat Senatul și Poporul roman, redându-i vechea demnitate și strălucire*”.

Deși până în anul 325 chipurile vechilor divinități, mai ales a lui *Sol Invictus*, mai sunt reprezentate, mai cu seamă pe monede, totuși, treptat, apar și simbolurile creștine, în special pe monede și medalii, dar și pe alte obiecte. De pildă, pe un medalion de argint bătut la Ticinum, cu prilejul decennaliilor din 315, este reprezentat Constantin cu cască, iar pe ea monogramul lui Hristos (chrisma). Emisiuni monetare de la Siscia din anii 317-318 îl arată pe Constantin cu casca împodobită cu același simbol, iar în 320 apar monede care, pe avers, au chrisma, alături de *vexillum*. *Labarum*-ul este întâlnit pe o monedă de bronz bătută la Constantinopol către anul 327. Deși lentă, această pătrundere a simbolurilor creștine n-ar fi putut avea loc fără asentimentul lui Constantin, ceea ce arată convingerile sale religioase.

Semnificativă în privința simpatiei lui Constantin față de creștinism după anul 312 sunt o scrisoare trimisă de el în Orient lui Maxențiu, în care intervine în favoarea creștinilor (Lactantius, *De mort. pers.* 37,1), și o alta expediată prefectului bunurile confiscate (Eusebius, *Hist. Eccl.*, 10,5, 15-17). Într-un alt document se afirmă că tot atunci Constantin a trimis o sumă mare de bani episcopului ortodox (catolic) Caecilian de Cartagina și preasfântului cult catolic (*ibid.* 10,6 1-5). Este posibil ca orientarea aceasta atât de rapidă spre Biserică a lui Constantin să se fi datorat și influenței episcopului Osius de Cordoba, devenit consilier al împăratului în problemele religioase. Există și alte dovezi referitoare la interesul său în problemele religioase și față de cultul creștin, pe care-l scotea necesar fericirii și prosperității Imperiului.

Edictul de la Milan

În februarie 313, Constantin și Licinius s-au întâlnit la Milan, unde au sărbătorit și nunta lui Licinius cu Constantina, sora vitregă a lui Constantin. Aici, cei doi împărați au luat importante hotărâri privind situația creștinismului. Mai înainte, pe patul de moarte, în anul 311, Galeriu dăduse un Edict de toleranță, prin care recunoscuse creștinilor posibilitatea existenței libere în fața legilor, cu condiția să nu tulbure ordinea publică. „*În schimbul acestei bunăvoințe, ei trebuie să se roage Dumnezeului lor pentru prosperitatea noastră și a Statului, tot așa ca și pentru a lor proprie*”. Acum, Constantin și Licinius au mers mai departe, acordând creștinilor și tuturor celorlalți libertate de credință deplină. Religia creștină a trecut din starea de *illicita* în aceea de *licita*. Celelalte culte păgâne aveau și ele libertate totală de manifestare. Textul hotărârilor celor doi împărați a fost privit de unii învățați ca un Edict, de alții doar ca o Scrisoare adresată guvernatorilor de provincii, cărora li se dădeau instrucțiuni cum să-i trateze pe creștini. Acest text a fost trimis de Lactantius (*De mort. pers.*, 48, 2-12) și de Eusebius de Caesarea (*Hist. Eccl.*, 10,5, 1-14) și preluat de Nichifor Xanthopulos (*Hist. Eccl.*, 7, 41). Ultimii doi au un preambul care nu se găsește la Lactantius. Probabil, Constantin și Licinius au alcătuit o serie de instrucțiuni pentru guvernatorii de provincii, pe care aceștia trebuiau să le aibă în vedere în tratarea creștinilor. De fapt, Lactantius afirmă că n-a fost un edict, ci o scrisoare a lui Licinius către un guvernator de provincie (*praeses*). În schimb, Eusebius (*ibid.*, 10,1, 1) vorbește de o *Diataxis*, care este echivalentul termenului latin *edictum*. Variațiile dintre textul lui Lactantius și ale celorlalți autori s-ar explica prin faptul că instrucțiunile au fost copiate cu unele deosebiri. În afară de libertatea deplină de manifestare pentru creștini, aceste hotărâri mai cuprindeau: încetarea oricărei măsuri de urmărire în justiție a lor, recunoașterea Bisericii ca persoană juridică, retrocedarea bunurilor confiscate de stat sau compensații financiare pentru ele, deplină libertate de manifestare și pentru celelalte culte religioase, care aveau dreptul să-și urmeze obiceiurile și

credințele lor și să cinstească divinitățile pe care le doresc.

Astfel, așa zisul *Edict de la Milan* a pus creștinismul pe același plan cu celelalte religii păgâne. Nu se poate vorbi, deci, decât de un triumf parțial al creștinismului față de păgâni. Însă, după cum se va vedea mai jos, împăratul Constantin a favorizat și protejat religia creștină. Pe de altă parte, dând libertate creștinismului, Constantin a scos păgânismul roman din condiția privilegiată pe care o avea *de jure*, așezându-l pe același plan cu celelalte religii.

Favorizarea Bisericii de către Constantin

1) Împăratul Constantin nu s-a mulțumit să dea creștinismului drepturi egale cu celelalte religii, ci, cu timpul, i-a acordat privilegii. Preoții creștini au primit toate privilegiile pe care le aveau preoții păgâni. Ei erau scutiți de impozite, de sarcinile municipale (*munera*) și de orice i-ar fi putut împiedica la săvârșirea îndatoririlor lor religioase. Dar aceste privilegii au făcut ca mulți membri ai Sfatului municipal (*curia, ordo decurionum*) să intre în cler și să mărească în chip exagerat numărul preoților. De aceea, împăratul s-a văzut obligat să limiteze acest drept numai pentru decurionii (membrii Sfatului) care înlocuiau pe preoții decedați. Situația juridică nouă, de care beneficia Biserica, este arătată și de faptul că testamentele și moștenirile care i se lăsau, erau recunoscute ca valabile.

2) Episcopii au primit dreptul de a elibera pe sclavi și de a-i face cetățeni romani, drept avut până atunci numai de guvernatorii de provincie. În același timp, episcopii primeau dreptul de judecată fără apel. Fiecare din părți putea transfera procesul în fața judecății unui episcop și sentința era definitivă.

3) Biserica a primit din partea statului donații foarte mari, fie proprietăți, fie bunuri materiale (bani, grâu). Sub influența Bisericii, au fost îndulcite multe pedepse date criminalilor.

4) Lui Constantin i se atribuie construirea a numeroase biserici: la Roma, biserica Sf. Petru și cea din Lateran; la Constantinopol, Sfinții Apostoli, Sf. Irina și, probabil, Sf. Sofia, în forma anterioară celei zidite de Iustinian I cel Mare în secolul al VI-lea; la Ierusalim, Biserica Sf. Mormânt (apoi a Învierii); la Bethleem, a Nașterii; pe Muntele Măslinilor, Biserica Înălțării, la Cirta (Numidia), Nicomedia și Antiohia, alte locașuri sfinte. El a donat bisericilor ridicate din ordinul său mari domenii. De pildă, domeniile date bisericilor din Roma aduceau anual un venit de peste 30.000 solidi (monede de aur) numai din închirierea lor. Subvențiile în grâu acordate bisericilor din Imperiu au fost atât de mari, încât împăratul Iovian (363), deși foarte credincios, a fost nevoit să le reducă la două treimi.

5) Constantin i-a favorizat pe creștini să intre în administrație, chiar și în posturile cele mai înalte, a căror dobândire era condiționată de originea nobilă. Astfel, Ablabius, *praefectus praetorie*, a fost creștin de origine modestă, fiul unui funcționar din Creta. O cercetare recentă a arătat că în timpul său au fost șaisprezece înalți demnitari păgâni și zece creștini.

6) El a fost favorizat, de asemenea, comunitățile compuse în majoritate din creștini. Maiuma, portul creștin al Gazei, a obținut rangul de cetate, iar Orkistos, sat de pe teritoriul Nacoleiei, în provincia Frigia, a primit rangul de civitas „pentru că toți locuitorii săi sunt cunoscuți drept adepți ai celei mai sfinte religii”.

Față de păgâni, Constantin a fost tolerant. Totuși, se pare că în anul 324 el a pronulat o lege împotriva prezicerilor, lucru care i-a încurajat pe creștinii zeloși să oprească orice sacrificiu. În consecință, împăratul a promulgat un edict prin care îi presa pe păgâni să treacă la creștinism, dar îi autoriza, în același timp, să-și venereze vechile divinități, interzicând creștinilor să-i maltrateze. Mai târziu Constantin a dat ordin să fie distruse trei temple celebre, unele cunoscute prin prostituția sacră. În 331, Constantin a confiscat pământurile și tezaurele templelor, despuind chiar statuile divinităților de poleiala lor de aur. În sfârșit, cu puțin timp înainte de moartea sa, el a interzis sacrificiile păgâne.

Controversele donatiste

În Biserica africană, mai cu seamă în provincia Numidia, au apărut tulburări din cauza atitudinii pe care aripa rigoristă a credincioșilor o avea față de cei care, în timpul persecuțiilor, nu se comportaseră cu toată demnitatea și predaseră chiar autorităților cărțile sfinte. Ei erau numiți trădători (*traditores*) și căzuți (*lapsi*), fiind condamnați pentru totdeauna. La fel erau condamnați și aceia care se sustrăseseră edictelor de persecuție. Mensurius, episcopul Cartaginei, era apărătorul tendinței moderate, dar, după moartea sa, a fost ales episcop diaconul Caecilian, hirotonit doar de episcopul Felix, dintr-un oraș mic, care nu a așteptat sosirea celorlalți episcopi din Numidia, cum era normal. Acești episcopi au considerat hirotonia nulă și l-au ales în locul lui Caecilian pe Mogoriacus, succedat la scurt timp de Donatus, de la care vine numele mișcării religioase.

În anul 314, Constantin a convocat un sinod la Arles, unde au participat treizeci și trei de episcopi din Occident. Sinodul i-a condamnat pe donatiști, care s-au plâns lui Constantin. Mai târziu, în anul 316, a fost convocat un alt sinod, la Milan, care a confirmat hotărârile sinodului de la Arles. Între timp, Constantin și-a schimbat atitudinea față de donatiști și, în anul 321, le-a dat libertate deplină de cult.

Deși împăratul a făcut eforturi ca să aplaneze această schismă, recurgând uneori chiar la reprimări sângeroase, totuși donatiștii au rămas intransigenți, suferind martiriul. Tulburările provocate de ei au durat până la invaziile arabe. Într-o scrisoare adresată unui înalt funcționar din Africa, împăratul scria: „*Eu consider ca absolut contrar legii divine ca să ne petrecem timpul în astfel de certuri și controverse; ele ar putea atrage mânia Dumnezeului suprem (summa Divinitas) nu numai asupra neamului omenesc, dar și asupra mea, care sunt însărcinat, prin voința divină cu guvernarea tuturor lucrurilor lumești*”. Mai târziu, într-o scrisoare adresată lui Domitius Celsus, vicarul Africii, el spunea: „*Ce datorie mai mare aș putea avea, în virtutea puterii imperiale care mi-a fost dată, decât aceea de a înlătura erorile și a reprima actele iresponsabile, pentru a face ca toți să se închine Dumnezeului atotputernic, în cadrul unei religii autentice, într-o înțelegere adevărată și cinstire, care i se cuvine*”.

Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325)

Arie, preot la Alexandria, ucenic al lui Lucian, celebru profesor la Antiohia, mare teolog și martir, a început să propăvăduiască o învățătură eretică în legătură cu persoana Fiului lui Dumnezeu. Bazându-se pe dogma neoplatonică, potrivit căreia Dumnezeu este o monedă indivizibilă, el susținea că Fiul este posterior Tatălui, și că a fost un timp când El n-a existat. După el, Fiul a fost creat *ex nihilo*, fiindcă substanța Tatălui este indivizibilă, și, deci, El este o creatură. Alexandru, episcopul de Alexandria, a văzut în această învățătură o erezie. El a convocat un sinod cu episcopii egipteni, unde Arie a fost condamnat.

În urma acestei condamnări, Arie a părăsit Alexandria și le-a cerut ajutorul la doi episcopi cu mare renume, anume Eusebiu de Nicomedia și Eusebiu de Caesarea. Toate acestea au provocat mari tulburări în Biserică, încât l-au determinat pe împăratul Constantin să se adreseze în scris tuturor teologilor, cerându-le să nu se certe pentru probleme atât de fine, ci să le rezolve, dacă au opinii diferite, ca filosofii păgâni, care, chiar dacă nu sunt de acord unii cu alții, trăiesc totuși bine împreună. El a adăugat că, pentru Alexandru și Arie, împăcarea ar fi mai ușor de realizat, fiindcă amândoi cinstesc „Providența” și pe Iisus Hristos: „*Dați-mi calmul zilelor mele, odihna nopților, lăsați-mă să gust plăcerea existenței liniștite*”.

Osius de Cordoba, care a dus scrisoarea la Alexandria, l-a avertizat, însă, pe Constantin că problemele sunt mult mai complicate și că nu se vor rezolva ușor. Prezicerea lui Osius de Cordoba s-a adeverit, căci împăratul a hotărât, pentru dobândirea liniștii și unității în Biserică, să convoace Primul Sinod Ecumenic de la Niceea, în anul 325. La acesta au participat 318 părinți, între care, după mărturia lui Eusebiu de Caesarea, și reprezentatul Sciției, desigur episcopul de

Tomis. Constantin a fost prezent și el la Sinod, unde a rostit un discurs introductiv în limba latină (limba oficială), în care cerea episcopilor să găsească o soluție de unire.

SINODUL I ECUMENIC
(Reprezentare murală în biserica Stavropoleos, din București – sec. XVIII)

După lungi dezbateri, învățătura lui Arie a fost condamnată ca erezie, sinodali hotărând că Fiul lui Dumnezeu este deoființă cu Tatăl. Sinodul a alcătuit primele șapte articole ale Simbolului de credință (Crezul) care sunt de atunci încoace rostite fără întrerupere în Biserică. S-a încercat, de asemenea, să se stabilească data Paștelui, care se serba diferit în diverse locuri ale Imperiului, hotărându-se ca întreaga creștinătate să sărbătorească Învierea Mântuitorului în prima Duminică după luna plină ce urmează echinochiului de primăvară. Dacă se întâmpla ca această sărbătoare să cadă odată cu Paștele evreilor, atunci creștinii trebuiau să o sărbătorească în Duminica următoare sau să o pună cu o săptămână mai înainte.

S-au reglementat, de asemenea, probleme de disciplină bisericească. Preoților nu le era, permis, de exemplu, să părăsească orașul sau satul în care slujeau fără autorizația episcopului. Episcopii din capitalele de provincie (episcopii metropolitani) au fost însărcinați să convoace de două ori pe an pe episcopii din provincia (eparhia) lor în sinod, pentru rezolvarea problemelor de natură bisericească din eparhia lor.

Un episcop nu putea fi hirotonit fără aprobarea mitropolitului și a majorității episcopilor din provincie. Episcopul de Alexandria, a primit autoritate jurisdicțională peste Egipt, Libia și Pentapolis, iar papa de la Roma asupra diocezei suburbicane (Italia de sud și Sicilia), unde nu existau mitropoliți. În mod curajos, sinodul nu a ratificat primatul Cartaginei asupra diocezei Africa, deși Caecilian a fost prezent. Acolo a rămas în funcțiune obiceiul ca decanul episcopilor, din orice oraș ar fi, să aibă primatul în provincie. De asemenea, scaunului episcopal de la Ierusalim i-au fost acordate unele onoruri, deși el a rămas mai departe sub jurisdicția mitropoliei de Caesarea, capitala provinciei.

După sinod, prin anul 327, Constantin a încercat să-l readucă în Biserică pe Arie și pe discipolii săi, Eusebiu de Nicomedia și Theognis de Niceea, dar Alexandru al Alexandriei și, apoi, Athanasie, succesorul său, s-au opus. Athanasie a fost chiar exilat la Augusta Treverorum

(astăzi Trier, în Germania).

Pelerinajul Sf. Elena la Ierusalim (326-327)

Pe la sfârșitul secolului al IV-lea, în timpul păstoririi Sfântului Ambrozie, episcopul Mediolanumului, se vorbea despre o călătorie făcută de mama lui Constantin cel Mare, Sfânta Elena, la Locurile Sfinte. Cu acel prilej, ea ar fi găsit și crucea pe care a fost răstignit Mântuitorul, îngropată cu celelalte două, ale tâlharilor. Locul exact al descoperirii i-ar fi fost arătat împărătesei de către un evreu. Pentru a ști care este crucea adevărată a răstignirii Mântuitorului, Sfânta Elena a cerut ca toate cele trei cruci să fie atinse de trupul unui tânăr bolnav. Acea care l-a vindecat a fost considerată crucea Mântuitorului.

SFÂNȚA ELENA, MAMA ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN CEL MARE
(Reprezentare pe o monedă *folles* din anii 325-326)

O parte din cuiele crucii au fost topite și materialul a fost utilizat pentru confecționarea unei căști de fier pentru împărat și pentru zăbalele calului său. Fragmente din lemnul crucii au fost împărțite diverselor biserici. După tradiție, Sf. Elena ar fi murit la Constantinopol, pe la vârsta de 80 de ani, iar trupul ei a fost pus într-un sarcofag de porfiră și transportat la Roma. Astăzi, în Muzeul Vatican, se poate vedea un sarcofag de porfiră, frumos lucrat, care este socotit ca fiind cel al Sfintei Elena.

Urmările convertirii lui Constantin

Convertirea lui Constantin a fost un act de importanță capitală. Până atunci, creștinii constituiau o minoritate în Imperiu și făceau parte, mai cu seamă, din clasa modestă de la orașe. Aristocrația senatorială era în marea ei majoritate, păgână. Armata și țărani erau în majoritate păgâni, în afară poate de Africa și Egipt. În aceste condiții, șansele creștinilor de a avea un împărat dintre ei erau mici, iar fără un împărat creștin, convertirea populației din Imperiu ar fi fost mult timp întârziată. Numeroși creștini au existat și în Persia, dar, neavând un rege persan care să se convertească la creștinism, ei au rămas minoritari.

Convertirea lui Constantin a influențat și raporturile dintre Stat și Biserică. Socotindu-se slujitorul lui Dumnezeu, responsabil în fața Lui pentru buna rânduială din Biserică, împăratul nu a ezitat niciodată să intervină în treburile acesteia în mod hotărâtor. El a creat tradiția potrivit căreia doar împăratul putea să convoace un sinod ecumenic, iar Biserica a acceptat autoritatea sa fără discuție. Donatiștii și Athanasie au apelat la împărat, plângându-se împotriva hotărârilor unor sinoade bisericești.

Politica internă

Grija pe care a manifestat-o Constantin față de Biserica creștină, manifestată prin efortul de a-i asigura unitatea, pornea nu numai dintr-un adânc sentiment religios, ci și din necesități practice, politice. El era convins că unității Imperiului trebuie să-i corespundă unitatea de credință. Apărarea Imperiului, ordinea și unitatea sa internă au fost țeluri spre împlinirea cărora împăratul Constantin a năzuit toată viața sa. În acest sens, el a luat o serie de măsuri politice, administrative sau economice, care au încadrat Imperiul în forme noi, durabile.

În politica administrativă și militară el a păstrat orientările generale ale lui Dioclețian. Astfel, Constantin a menținut împărțirea Imperiului în peste 100 de provincii, guvernate de conducători laici – *praesides* – și militari – *duces* –, și gruparea acestora în unități mai mari numite dioceze. Mai mult, el a dus mai departe aceste reforme administrative, motiv pentru care, în literatura de specialitate, ele sunt cunoscute sub numele de reformele diocletiano-constantiniene.

Lui Constantin i se atribuie înființarea între anii 318-326 a prefecturilor pretoriene, adică a unităților administrative mai mari decât diocezele. Au fost înființate mai întâi trei, între anii 318-326, anume:

- 1) a Orientului, care cuprinde tot Orientul, Asia Mică și Peninsula Balcanică;
- 2) a Italiei, în care intra și o parte din nordul Africii;
- 3) a Galliei, care cuprindea Gallia, Hispania, Britannia și, în nordul Africii, Mauretania Tingitana;
- 4) a Illyricumului, care cuprindea partea de apus a Peninsulei Balcanice.

Numărul prefecturilor a variat cu timpul și abia de la sfârșitul secolului al IV-lea (anul 395) au rămas stabile, în număr de patru.

Illyricumul și Orientul aparțineau de Imperiul de răsărit, în timp ce Gallia și Italia se aflau sub controlul împăratului de Apus. O *praefectura praetorio* era condusă de un *praefectus praetorio*, iar o dioceză de un *vicarius*.

În domeniul economic, Constantin a luat o serie de măsuri, cu scopul de a consolida procesul de stabilizare a prețurilor, inițiat de Dioclețian prin *Edictum de pretiis rerum venalium*, din anul 301, iar în domeniul financiar, a emis moneda de aur, cunoscută sub numele de *solidus*. Aceasta avea o greutate de 4,55 gr., devenind moneda Imperiului bizantin și etalonul de schimb pentru lumea de atunci până târziu în vremea Comnenilor. Constantin a emis și o monedă nouă de argint (*siligua*) și una de bronz (*folles*), care au devenit banii obișnuiți de schimb în afacerile curente.

Raporturile cu Licinius

La întâlnirea dintre Constantin și Licinius, soldată cu emiterea *Edictului de libertate a creștinilor* și cu căsătoria lui Licinius cu Constantina, sora lui Constantin, cei doi împărați s-au înțeles să domnească fiecare pe câte o jumătate de Imperiu: Constantin în Apus, iar Licinius în Răsărit. Înțelegerea și colaborarea dintre cei doi împărați n-au fost, însă, întotdeauna, dintre cele mai bune, ele deteriorându-se, mai cu seamă, prin anii 319-320. Cauzele disensiunilor dintre ei au fost multiple, dar una dintre cele importante a fost adoptarea de către Licinius a unei atitudini dușmănoase față de creștini. În unele cazuri, Licinius a dat chiar ordin ca aceștia să fie persecutați, iar cultele păgâne susținute.

Conflictul dintre cei doi împărați a atins punctul maxim în anul 324, când, la Chrysopolis, lângă Chalcedon, Licinius a fost înfrânt, după o luptă crâncenă. Constantin i-a cruțat viața, dar, nu mult după aceea, amestecându-se, se pare, împreună cu goții de la Dunăre

într-un complot împotriva împăratului, a fost ucis din ordinul lui Constantin. Rămas singur împărat în anul 324 peste tot Imperiul, Constantin a instaurat monarhia ereditară, asigurată până în anul 361 de fiii săi. În felul acesta a luat sfârșit colegiul de conducere instaurat de Dioclețian.

LICINIU
(Reprezentare pe o monedă emisă în timpul său)

Bizanțul, noua capitală a Imperiului

Una dintre primele măsuri întreprinse de Constantin a fost stabilirea unei noi capitale a Imperiului. El a ales pentru aceasta orașul Byzantion, de pe malul vestic al Bosforului. Alegerea locului se explică prin rațiuni strategice și economice. De aici se putea supraveghea frontiera cea mai amenințată a Dunării de Jos și, în același timp, dușmanul persan. Bizanțul era destinat să devină o mare piață mondială. Istoricul Polybius (sec. II î.Hr.) admira așezarea sa incomparabilă, spunând că schimburile comerciale dintre orașele din bazinul Mării Negre și Grecia, nu se puteau face decât pe aici, nici o corabie neputând trece dintr-o parte într-alta fără asentimentul locuitorilor din Bizanț. Polybius afirmă că bizantinii au în mâna lor produsele Pontului Euxin, indispensabile umanității. În epoca creștină, Bizanțul era și locul de trecere spre Ierusalim, cu prilejul pelerinajelor la Locurile Sfinte. Tot Bizanțul era menit să devină scutul elenismului împotriva popoarelor barbare.

La lucrările de zidire a noii capitale au luat parte și 40.000 de goți. O nouă incintă a orașului, cu un nou plan urbanistic au fost trasate, pentru a corespunde trebuințelor sporite. Zidul de apărare pornea de la Marea de Marmara și ajungea la Cornul de Aur. Orașul a primit un nou statut municipal asemănător celui al Romei și a fost împărțit în 14 cartiere (*regiones*), dintre care două se aflau în afara zidului de apărare. Pentru a atrage populația din Imperiu în noul oraș, împăratul a acordat imunități fiscale și privilegii comerciale. Mai mult decât atât, tot el l-a împodobit cu opere de artă aduse din toate părțile lumii grecești și romane. Anonymus Valesianus (630) afirmă că: „În amintirea victoriei fără egal (împotriva lui Licinius, cumnatul său și co-imperator) a numit Constantin (vechiul) Bizanț după sine însuși Constantinopol. El a împodobit orașul, ca și cum ar fi fost patria sa natală, cu tot felul de opere și dorea să-l pună pe aceeași treaptă cu Roma. Astfel el a adus aici din toate părțile cetățeni și le-a făcut tot felul de daruri bogate, cheltuind aproape toți banii Imperiului. El a orânduit și un senat de rangul doi,

al căror titlu era de clari (senatorii romani purtau titlul de clarissimi)”.

HARTA CONSTANTINOPOLULUI

(Cu zidul de apărare al vechiului Byzantium, cel al lui Constantin cel Mare și cel al lui Theodosius I)

Lucrările începute în anul 324 s-au terminat în anul 330 și, în ziua de 11 mai, au avut loc sărbătorile de inaugurare, care au durat 40 de zile. Numit orașul lui Constantin (Constantinopol) sau Noua Romă, acesta va deveni centrul politic, religios, economic și cultural al Imperiului pentru o perioadă de o mie de ani.

Activitatea politică și militară la Dunărea de Jos

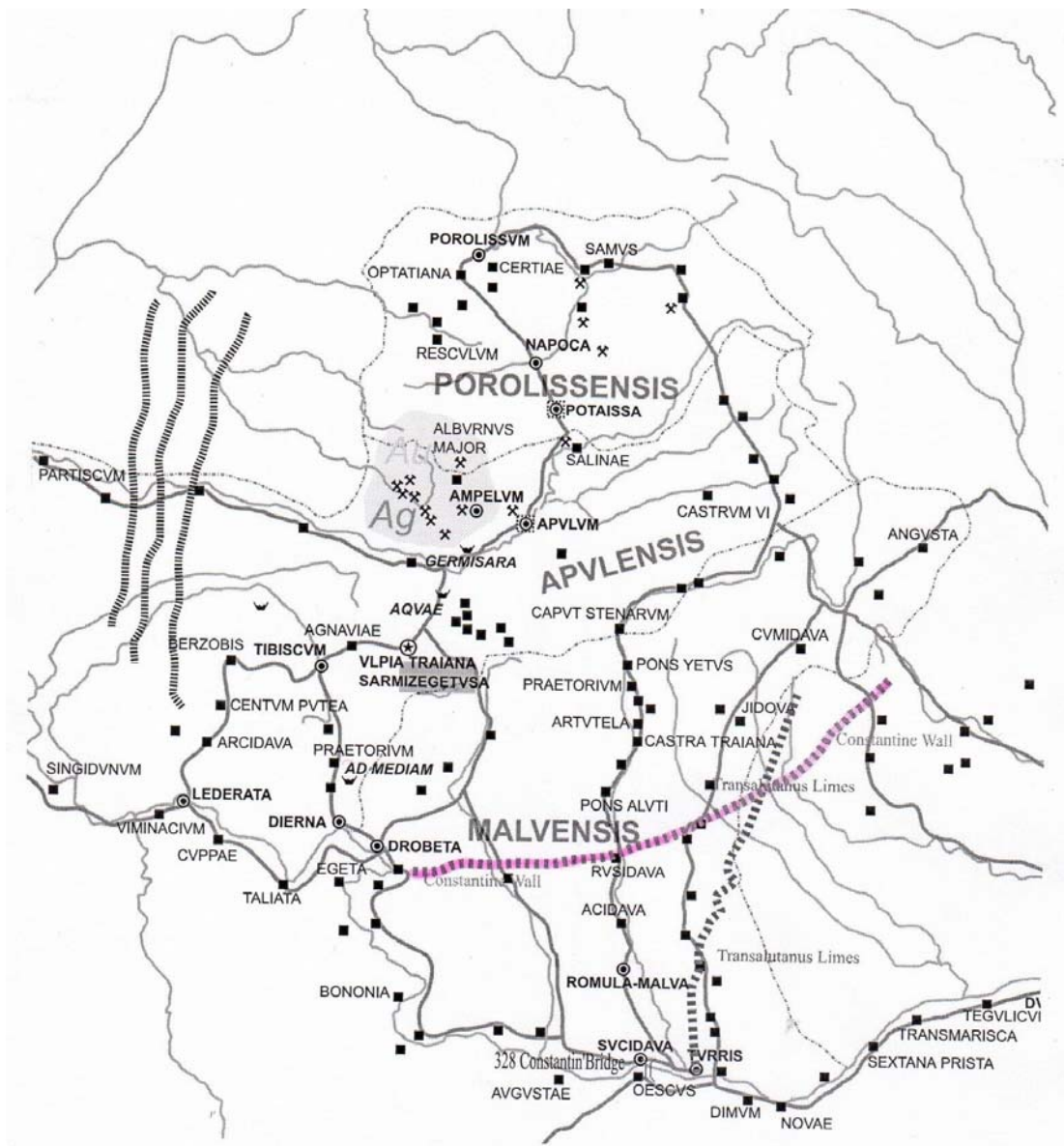
Deși până în anul 324 Constantin a fost în mod oficial împărat peste partea apuseană a Imperiului, el s-a interesat îndeaproape de Peninsula Balcanică și regiunile de la Dunărea de Jos aflate, în cea mai mare parte, sub autoritatea lui Licinius.

Cei doi împărați au luat o serie de măsuri pentru fortificarea *limes*-ului dunărean, refăcând multe cetăți din Dobrogea, între care cea mai importantă a fost Tropaeum Traiani (Adamclisi). În anii 314-315, Constantin a respins atacurile goților și carpilor de dincolo de Dunăre și și-a luat titlul de Gothicus Maximus și Carpicus Maximus. Mai târziu, prin anul 323, când cei doi împărați se aflau în conflict, Constantin a respins atacurile vizigoților (thervingilor) conduși de Rausimodus. În anul 324, el a înfrânt la Chrysopolis, lângă Chalcedon, armatele lui Licinius, rămânând, de acum înainte, singur împărat peste tot Imperiul. În felul acesta, Constantin a instaurat monarhia ereditară, care a fost asigurată, ulterior, până în anul 361, de către fiii săi. O amintire a luptelor de la Chrysopolis o reprezintă și inscripția funerară pusă în amintirea subofițerului (*biarcus*) Valerius Victorinus la Ulmetum, în Dobrogea, despre care se spune că a murit luptând *contra aversarios*. Valerius Victorinus aparținea armatei lui Licinius.

STELA FUNERARA A LUI VALERIUS VICTORINUS (anul 324)

Rămas singur împărat, Constantin a acordat o și mai mare atenție întăririi frontierei dunărene. În anul 328, el a construit chiar un pod peste Dunăre, între cetățile Oescus (lângă Gigen, în Bulgaria) și Sucidava (Celei-Corabia, în România). Totodată, a refăcut ori a construit din nou multe cetăți și castre pe malul stâng al Dunării, mai ales în Oltenia și Banat, unde a adus unități militare terestre și navale. Între aceste cetăți se numără Drobeta, Dierna, cetățile din localitățile Pojejena, Gornea, Svinița, Dubova (în Banat), Desa (Oltenia), Turnu Măgurele și altele. O cetate despre care știm sigur că a zidit-o din temelii (*a fundamentis*) este și Daphne (Constantiniana Daphne), aflată la vărsarea Argeșului în Dunăre, față în față cu cetatea Transmarisca (astăzi Tutracan), din Bulgaria.

BRAZDA LUI NOVAC (linia violet punctată)

Toate aceste măsuri n-au putut împiedica, însă, marea invazie a goților din iarna anilor 331-332, aflați în câmpia munteană, care au trecut în sudul Dunării, poate și în Scythia Minor, prădând o parte din localitățile autohtonilor. Ca răspuns, împăratul a declanșat o campanie împotriva goților, condusă de fiul său, Constantin al II-lea, care era Caesar. Campania a fost încununată de succes și, în anul 332, în urma acestei victorii, s-a încheiat o pace între bizantini și goți. Prin această pace (*foedus*) goții au devenit aliați (*foederati*) ai Imperiului bizantin, obligându-se să dea statului bizantin ajutor militar ori de câte ori acesta avea nevoie. În schimb, bizantinii le dădeau goților subsidii anuale (*annonae foederaticias*), constând în bani, alimente și îmbrăcăminte. Goții mai primeau dreptul să facă comerț în orașele bizantine de pe Dunăre, fără restricții. Pentru garantarea păcii, încheiată cu regele (Ariaricus), fiul acestuia din urmă, Athanaric, a fost trimis ca ostaș la Constantinopol. Ulterior, Athanaric a devenit conducător al goților, creând mari probleme Imperiului.

Pentru a-i măguli pe goți, bizantini au ridicat la Constantinopol o statuie a regelui Ariaricus. De asemenea, cercetările arheologice au arătat că bizantinii au refăcut un vechi castru roman, aflat pe teritoriul comunei actuale Pietroasele (jud. Buzău), și l-au pus la dispoziția

goșilor, spre a fi reședință regelui lor.

Regiunea în care goșii aveau dominația politică, chiar și asupra autohtonilor daco-romani, cuprindea sudul Moldovei, al Basarabiei și nord-estul Munteniei. În schimb, stăpânirea și administrația bizantină era recunoscută în Banat, iar în Oltenia și Muntenia, ea cuprindea o zonă largă, care mergea până în zona deluroasă. Limita de nord a acestui teritoriu o constituia valul de pământ cunoscut astăzi sub numele de „Brazda lui Novac de nord”. Acest val pornește de la Turnu Severin și ajunge, urmând limita sub deluroasă, până la Buzău.

CODEX ARGENTEUS (pasaj din Biblia tradusă de Ulfila)

Supunerea goșilor de la nord de Dunăre și transformarea lor în federați au creat Imperiului o mai mare securitate în această zonă amenințată și au oferit condiții de viață mai bună pentru populația autohtonă, daco-romană, rămasă pe loc după retragerea aureliană. În același timp, misiunea creștină în rândul goșilor și al autohtonilor s-a putut face în mod liber. Potrivit informației dată de istoricul bisericesc Socrate (*Hist. Eccl.* II, 41), atunci s-a putut începe evanghelizarea în nordul Dunării, pusă ca o condiție de Constantin în tratatul de pace. Astfel, Constantin cel Mare, a deschis o nouă etapă în legăturile dintre Imperiu și regiunile de la Dunărea de Jos, atât sub raport politic, economic, cultural, administrativ, cât și religios. În felul acesta, continuitatea etnică daco-romană a fost asigurată, iar creștinismul a putut pătrunde în marea masă a autohtonilor și goșilor. Dovada acestui progres în creștinare o constituie nu numai descoperirile arheologice, dar și cele literare și lingvistice. Terminologia de bază creștină, de origine latină, se formează acum și, între termenii cei mai semnificativi, se numără *basilica*, din care s-a format, în limba română, termenul *biserică*.

Cercetările arheologice recente au scos la iveală două basilici creștine din secolul al IV-lea, foarte probabil din timpul lui Constantin și a fiilor săi, una la Gostavăț (jud. Olt), aflată pe

ruinele fostului castru roman de la Slăveni, și alta la Porolissum, în Transilvania (azi Moigrad). Acestea sunt cele mai vechi basilici din Dacia. Luând în considerare descoperirile arheologice și cele lingvistice, se poate spune că religia creștină a cuprins masa autohtonă în perioada constantiniană.

La goți, pătrunderea creștinismului a fost mai lentă, dar nu la toate triburile. Unele dintre ele l-au primit de timpuriu, prin misionarii creștini luați prizonieri din provinciile sud-dunărene ori chiar din Asia Mică. Istoricul bisericesc Filostorgius (*Hist. Eccl.*, II, 5) spune că la mijlocul secolului al III-lea goții au adus prizonieri creștini din Asia Mică, chiar din Capadocia, și că printre aceștia erau „mulți clerici” care i-au adus la dreapta credință pe păgâni. Între acești prizonieri creștini s-au aflat și strămoșii lui Ulfila, care a fost hirotonit episcop, în vremea lui Constantin, pentru goții de la nordul Dunării. Ulfila a fost o mare personalitate bisericească și culturală, fiindcă în afară de misiunea și slujirea în Biserică, a tradus în limba gotică Biblia, monument de limbă și cultură germană până astăzi. Dar Ulfila, hirotonit, cum s-a spus, în vremea lui Constantin la Constantinopol, a fost precedat în activitatea sa bisericească de un alt episcop, anume de Theofil, care a și participat la Sinodul I ecumenic de la Niceea (325) și a semnat hotărârile acestuia.

Cu mici întreruperi, etapa deschisă de Constantin cel Mare va dura până la sfârșitul secolului al IV-lea și ea reprezintă un moment esențial în procesul continuității și creștinării daco-romane.

Ultimii ani din viața lui Constantin

Istoricul bisericesc Eusebiu de Caesarea a menționat în lucrarea sa *De vita Constantini* (IV, 60) și următoarele amănunte despre faptele din urmă ale lui Constantin, despre modul cum s-a pregătit să se boteze, despre moartea și înmormântarea lui.

La Constantinopol, el a zidit Biserica „Sfinților Apostoli”, în care trebuia să fie înmormântat, înconjurat de sarcofagele celor doisprezece apostoli, monument de o strălucire arhitectonică deosebită și care va deveni de-a lungul istoriei Imperiului gropniță pentru cei mai mulți împărați. Apoi, după sărbătoarea Paștelor, simțindu-și puterile slăbite, a plecat la băi în orașul Helenopolis, din Bithynia. Locul unde a murit împăratul se chema Charax (astăzi Hereke, în Turcia), din provincia Bithynia.

Iată câteva extrase din relatarea lui Eusebius: „După săvârșirea primelor îndatoriri ale praznicului Paștelui, Constantin a petrecut mântuitoarea sărbătoare cu fast și bucurie multă, făcând din ea și pentru sine și pentru ceilalți un prilej de voieșie, în care a zăbovit până în ultimele-i clipe de viață, când Dumnezeu ... l-a găsit vrednic, la sorocul potrivit, să fie mutat la o viață mai bună.

Totul a început cu o stare de slăbiciune, care apoi s-a înrăutățit și l-a făcut pe Constantin să-și părăsească orașul și să se ducă într-o localitate cu băi calde – de unde, în fine, a ajuns în orașul purtând numele mamei sale. Și zăbovind el acolo în casa de rugăciune închinată mucenicilor, a înălțat lui Dumnezeu rugăciuni și litanii. Dar, incredințându-se, pe clipă ce trecea, de apropierea sfârșitului, Constantin s-a pătruns de gândul că venise vremea să se curețe de toată greșeala săvârșită de el de-a lungul întregii vieți, incredințat fiind că tot păcatul ce-l va fi putut el face ca simplu om ce era îi putea fi curățat de pe suflet prin puterea de care erau pătrunse cuvintele sacramentale și prin mântuitoarea îmbăiere (a botezului). Convins, deci, de acest lucru, a îngenuncheat și a început a se ruga fierbinte lui Dumnezeu, spovedindu-se pe loc în biserica aceea închinată mucenicilor și învrednicindu-se pentru întâia oară de rugăciunile însoțitoare punerii mâinilor.

Pe urmă, a părăsit cetatea și a ajuns într-una dintre localitățile aflate în imediata apropiere a Nicomediei, unde, chemând la sine pe episcopi, le-a vorbit în felul cum urmează:

„A sosit în cele din urmă și clipa în care am nădăjduit atâta vreme și la care tânjind, atâta vreme m-am rugat, ca să dobândesc mântuirea cea întru Dumnezeu. A sosit vremea ca și

noi să merităm a fi însemnați cu pecetea nemuririi; vremea mântuitoarei pecetluiri, pe care, cândva, îmi doream să o agonisesc în apele Iordanului, acolo unde spune tradiția că și Mântuitorul S-a făcut părtaș ei spre a ne da astfel pilda spălării (de păcat). Dar Dumnezeu, Care știe ce anume ne este de folos, vrea să ne împărtășim de ea chiar aici și încă de pe acum...”.

Auzindu-i vorbele, (episcopii) au purces la cele convenite, săvârșind și împărtășindu-l cu dumnezeieștele Taine, nu însă înainte de a-i fi cercetat credința cu multă grijă. Așa a ajuns Constantin să fie, din veac, cel dintâi împărat care s-a învrednicit de desăvârșirea celei de a doua nașteri întru Tainele lui Hristos...

După îndeplinirea celor convenite, Constantin s-a îmbrăcat în straie împărătești, majestoase și strălucitoare ca lumina, și s-a întins pe un pat alb ca neaua, nemaiprimind pe el purpura.

Iar în urmă, ridicând glasul, a înălțat lui Dumnezeu o rugăciune de mulțumire, adăugând următoarele: „În clipa aceasta pot cu adevărat spune că sunt fericit; acum știu că m-am învrednicit de viața cea fără de moarte și că m-am împărtășit din dumnezeiasca lumină...”. După care și-a amintit și de cei nefericiți, căinându-i pe toți cei lipsiți de o asemenea bucurie.

Apoi au început să se perinde pe dinaintea lui comandantii de armată și cei de mari unități, cărora le dădeau lacrimile și care se văitau între ei că sunt pe cale să rămână singuri – urându-i, de aceea, viață cât mai lungă; dar împăratul le-a răspuns că abia acum fusese el găsit vrednic de adevărata viață și că numai el avea cum să știe din ce fel de răsplată începuse să se împărtășească – și în niciun caz să-și mai amâne – călătoria spre Dumnezeuul său....

Toate acestea s-au petrecut în marele, prea-cinstitul și prea-sfințitul praznic al Rusaliilor... Așadar, într-o asemenea sărbătoare a fost învrednicit Constantin de cele arătate mai sus; iar în cea din urmă zi ..., pe la amiază a fost și el înălțat, la Dumnezeuul său, lăsându-ne nouă, muritorilor, ceea ce avea el înrudit cu firea noastră...

Așa s-a sfârșit Constantin.

Îndată după aflarea veștii), soldații gărzilor precum și cei din garda de corp au început să-și sfășie straiele și, căzând la pământ, să se bată cu pumnii în cap, jeluindu-se, ... chemându-și stăpânul și domnul și împăratul nu ca pe un stăpân ce le fusese, ci așa cum își cheamă fiii pe nume un venerabil părinte. De altfel, atât generalii comandanți, cât și centurionii nu-l pomeneau pe Constantin decât (zicându-i) „salvator”, „strajă” și binefăcător”. Restul oastei, dându-i onorurile convenite, îi simțea lipsa așa cum simt turmele lipsa unui păstor. Și tot așa a început și lumea să alerge prin întreg orașul, revărsându-și adâncă durere din suflet prin țipete și prin strigăte; unii păreau pradă unei adevărate prăbușiri lăuntrice; fiecare resimțea jalea ca ceva de la sine, ca o lovitură primită de el însuși, ca și cum nimănui nu i-ar mai fi rămas acum nimic, care să-i facă viața vrednică să fie trăită.

Apoi, ridicându-i soldații trupul, i l-au așezat într-un sicriu de aur pe care, acoperindu-l cu purpura imperială, l-au dus până în orașul ce-i poartă numele (Constantinopol), unde l-au așezat în principala încăpere a palatului, în înaltui unei platforme. Acolo, în jurul ei, pe sfeșnice de aur, au aprins lumini, oferind privirilor o priveliște extraordinară, cum nu mai văzuse nimeni cu nici un prilej, din negura vremurilor începând, sub soare: și anume, trupul (neînsuflețit al) împăratului așezat chiar în inima palatului, sus, în sicriul lui de aur, împodobit cu însemnele imperiale, cu purpura și cu diadema, păzit zi și noapte, de jur-împrejur, de străji fără număr.

Comandanții întregii armate, comiții și întregul cin al dregătorilor, cărora datina le ceruse până atunci să îngenuncheze înaintea împăratului, nu și-au schimbat cu nimic atitudinea, ci – fiecare dintre ei, la momentul potrivit – pătrundeau înăuntru și, îngenunchind, îi aduceau omagiul lor ca și cum el ar mai fi fost încă în viață.

Aceștia, deci, au fost cei dintâi. Lor le-au urmat membrii senatului și toți înalții funcționari ai statului, iar mai pe urmă poporul de rând, puhoi, venit cu femei și copii – ca să nu scape asemenea priveliște.

...

Iată, deci, onorurile de care i-au făcut ei parte aici celui aflat de Dumnezeu la atât de mare preț.

Ajuns în oraș, fiul cel mijlociu (Constantius) a trimis să fie adus trupul părintelui său, apoi s-a așezat singur în fruntea cortegiului funebru, urmându-i oștimea grupată pe unități, iar acestea fără număr de oameni de rând.

Trupul împăratului era străjuit din toate părțile de lăniceri și ostași ai infanteriei grele.

Ajungând la biserica Apostolilor Mântuitorului, aceștia au depus sarcofagul, îngăduind noului lor împărat, Constantius, să-și cinstească părintele atât prin prezența sa, cât și printr-unul din cele de față, și să împlinească tot ce-i cerea lui solemnitatea clipei.

Mai apoi el s-a retras (de o parte), și unitățile de soldați i-au urmat exemplul. În mijloc au pășit slujitorii lui Dumnezeu, puhoiul curioșilor și mulțimea credincioșilor toată; iar aceia au săvârșit dumnezeiasca slujbă a înmormântării, înălțând cuvenitele rugăciuni. Culcat în înaltul acelei platforma, fericitul Constantin primea dovada măreției sale: nemaistăpânindu-și lacrimile, mulțimea nenumărată a poporului își unea glasul cu preoții lui Dumnezeu, strigându-I Acestuia cu glas de jale, rugile lor spre (mântuirea) sufletului împăratului, și astfel îndeplinind fierbinte dorința a acelui om atât de plăcut lui Dumnezeu...”

...

Dintre toți împărații Romei, Constantin a fost singurul care l-a preaslăvit pe Dumnezeu, Împăratul a toate, cu atât de mare dăruire; el singur a mărturisit și a răspândit fățiș, tuturor, învățătura lui Hristos; el singur a proslăvit Biserica Lui, așa cum nimeni nu mai făcuse vreodată; el și numai el a spulberat rătăcita credință cea în mulți zei, (stârpind-o) cu totul. El a desființat toate formele de idolatrie, și a fost singurul învrednicit, atât în timpul vieții cât și după moarte cu asemenea dovezi de prețuire, cum nu i-au fost date niciodată niciunui elin, niciunui barbar, ba chiar nici măcar vreunui dintre romanii cei mai de seamă; asemenea om nu s-a mai pomenit din adâncurile vremilor.”

Imperiul bizantin sub urmașii lui Constantin cel Mare.

Constantius II (337-361)

La moartea lui Constantin, Imperiul nu avea încă un Augustus desemnat, situație care a durat mai multe luni. Împăratul defunct împărțise Imperiul în anul 335, cu prilejul sărbătorii a 30 de ani de domnie (*Tricennalia*), între cei trei fii ai săi și doi nepoți, fără să-i fi indicat celui mai mare, Constantin al II-lea, un rol proeminent. Armata a refuzat, însă, să recunoască pe nepoții lui Constantin: Dalmatius și Hannibalianus. Primului dintre ei, Constantin îi repartizase o bună parte din Peninsula Balcanică (Macedonia, Thracia, Illyricum), iar celui de-al doilea Asia Mică orientală (Cappadocia, Pontul, Armenia). Cei trei frați s-au întâlnit la Viminacium, în Moesia Superior, și și-au împărțit astfel diocesele:

1. Constantius al II-lea a luat Orientul (Asia Mică, Siria, Palestina, Egiptul), pe care, în bună parte, îl governa deja, și dioceza Thraciei.

2. Constantin II a primit Occidentul (Britannia, Gallia, Hispania).

3. Constans, care avea numai 14 ani, a primit Italia, Africa și Illyricum. Constans și-a fixat la început capitala la Sirmium, de unde a repurtat o victorie asupra sarmaților din Banat, în anul 339. Ulterior, el și-a mutat capitala la Roma. Se pare că, o perioadă de timp, el a rămas sub tutela fratelui său mai mare, Constantin II. În anul 340, el a pretins, însă, autonomia, fapt care a generat un război între el și fratele său. După ce a cucerit Italia de nord, Constantin a căzut într-o ambuscadă, aproape de Aquileia, și a fost omorât. În urma morții acestuia, Constans a devenit stăpân peste tot Imperiul de apus.

CONSTANTINUS II (reprezentare pe o monedă *solidus*)

Până în anul 350, cei doi frați, Constantus II și Constans, au domnit fiecare în bună înțelegere, cu toate că între ei existau deosebiri de credință. Constans era ortodox, iar Constantius II arian. În anul 350, Constans a fost ucis în urma unei conspirații conduse de generalul Magnentius, care fusese proclamat împărat de trupe. Astfel, Constantius II a rămas singurul împărat legitim peste tot Imperiul. El l-a învins pe Magnentius mai întâi la Mursa Major, în Pannonia, în 351, apoi la Mons Seleucus, în Gallia, în 353. În urma acestor înfrângeri, Magnentius s-a sinucis la Lyon.

CONSTANTIUS II (reprezentare pe o monedă *follis* din anul 325)

Rămas singur împărat, Constantius II a avut de făcut față unor sarcini foarte grele, atât în Occident, cât și în Orient, de natură politică și militară. În Orient, el a trebuit să rezolve conflictul cu perșii, care începuse încă înainte de moartea lui Constantin cel Mare. După ce Sapor al II-lea a asediat cetatea Nisibis în anul 338, au urmat conflicte aproape permanente cu perșii până în anul 350. În timpul acestora, perșii au devastat teritoriile bizantine și i-au persecutat pe creștinii din Persia. În timpul acestor conflicte, a fost omorât și episcopul de Seleucia, iar istoricul bisericesc Sozomen vorbește chiar de 16.000 de martiri. După implicarea lui Sapor al II-lea în războiul cu chioniții, în anul 350, a urmat o perioadă de calm până în anul 355, când ostilitățile au fost reluate și mai intens, în anii 359-360. Constantius nu putut duce un război decisiv, iar în anul 361 a murit la Tars, în drum spre Occident, unde se ducea să-l înfrunte pe vărul său, Iulian (Apostatul), care, astfel, l-a succedat.

BUSTUL LUI CONSTANS

Activitatea la Dunărea de Jos

În ceea ce privește politica sa privitoare la teritoriile de la Dunărea de Jos, Constantius II a urmat linia trasată de Dioclețian și de tatăl său, Constantin cel Mare. El a adus noi trupe în Scythia pentru întărirea provinciei. Dintre acestea, sunt cunoscute *milites primi Constantiani*, de la Noviodunum, și *milites quinti Constantiani*, de la Salsovia (*Notitia Dignitatum*, XXXIX, 25, 26). În vremea sa, a fost renovată cetatea Capidava, iar Constantiniana, oraș pe malul Mării Negre, la nord de Histria, pare să fi fost construită ori refăcută *a fundamentis* tot acum, așa cum sugerează numele ei.

O importantă inscripție, descoperită la Carcaliu, în teritoriul cetății Troesmis, oferă amănunte interesante cu privire la măsurile suplimentare întreprinse de Constantius pentru paza locuitorilor de la graniță. În inscripție se precizează că goții de dincolo de fluviu (din câmpia munteană) treceau Dunărea pe furiș ca niște hoți (*latrunculi*), prădau pe locuitorii provinciei (*provinciales*) și primejduiau viața pașnică a acestora. Pentru a pune capăt acestor atacuri și a asigura „eterna securitate a cetățenilor” (*ad confirmandam provincialium suorum aeternam securitatem*) împăratul a hotărât fortificarea locului prin construirea unui val sau zid de apărare și poate a unor turnuri de pază (ori chiar printr-o cetate, termenii inscripției sunt prea vagi) lucrare, care a fost dusă la îndeplinire prin grija guvernatorului militar al provinciei, anume ducele Sappo.

Pe plan religios, Constantius a continuat să sprijine activ creștinismul, dar, spre deosebire de tatăl său, el a fost adeptul arianismului. În timpul său, și-a desfășurat activitatea misionară episcopul Ulfia, în rândul populațiilor din Gothia, adică în regiunile de răsărit ale Munteniei, sudul Moldovei și sudul Basarabiei, stăpânite de goți, dar locuite de neamuri diferite, în primul rând de daco-romani. Ulfila predica în limba gotică, dar și în limbile latină și greacă, înțelese de autohtoni. Constantius s-a dovedit susținător al creștinilor și atunci când, prin anul 348, regele got Aorich a dezlănțuit în regiunile nord-dunărene, controlate de el, o sângeroasă persecuție împotriva lor. Atunci, o mare mulțime de goți, în frunte cu Ulfila, au cerut azil în Imperiu. Împăratul Constantius i-a primit, iar Ulfila și credincioșii săi s-au stabilit pe teritoriul provinciei romane Moesia Secunda (partea de răsărit a Bulgariei de azi).

Politica religioasă

Constantius a fost un arian convins și a căutat să promoveze erezia aceasta reușind, către sfârșitul domniei, s-o impună ca doctrină oficială a Imperiului. Cât timp a trăit fratele său Constans, el a mai făcut unele concesii ortodocșilor, dar după moartea lui Constans atitudinea sa a devenit mai radicală.

În privința dogmelor, cearta dintre niceeni și arieni a continuat neîntrerupt. În 338, Sfântul Athanasie, care era exilat la Augusta Treverorum, a putut să-și recapete scaunul patriarhal, datorită în special sprijinului lui Constantin II (cel Tânăr). El a întâmpinat, însă, opoziția puternică a arienilor, care acum erau separați în două grupuri: semiarieni, care admiteau numai o asemănare între Fiul și Tatăl, numiți și Eusebieni, fiindcă îl aveau în frunte pe Eusebiu de Nicomedia, și arienii radicali sau Eunomieni, după conducătorul lor Eunomius; aceștia din urmă considerau că între Tatăl și Fiul există o deosebire fundamentală de substanță.

Athanasius, care fusese reintegrat în scaun nu în urma unui sinod, ci prin hotărârea împăratului, a fost alungat de pe scaunul patriarhal cu ajutorul trupelor imperiale și înlocuit cu Grigore. Athanasie a fugit în Italia, unde i-a cerut sprijinul papei Iulius. Acesta din urmă a cerut episcopilor din Orient să vină la Roma pentru a participa la un sinod, care să clarifice cazul. În urma refuzului episcopilor de a participa, papa a decis singur în problema lui Athanasie, găsiindu-l nevinovat (în 340). În Orient, episcopii au ținut mai multe sinoade, în care încercat să alcătuiască articolele unui *Credo* propriu. În acest răstimp, papa l-a convins pe Constans să facă presiuni asupra fratelui său Constantius II pentru a fi convocat un sinod, care să discute cazul lui Athanasie și să-l reintegreze în scaun. În anul 342 (sau 343, dată este controversată), s-a ținut un sinod la Sardica (Sofia), la care a participat și Athanasie. Occidentalii și orientalii nu s-au înțeles și, drept urmare, s-au adunat separat. Occidentalii l-au declarat pe Athanasie nevinovat, iar orientalii, după câteva ședințe, s-au mutat la Adrianopol, unde l-au condamnat pe Athanasie, și au formulat un nou *Credo*. Cu toate acestea, în 345, la moartea lui Grigore, Constantius, sub presiunea fratelui său, l-a autorizat pe Athanasie să-și ocupe scaunul de Alexandria. Athanasie a fost, însă, exilat în 356, pentru a trei oară, de Constantius. Într-un sinod ținut în 359 la Rimini (Arminium) cu episcopii occidentali și un altul la Seleucia (în Palestina), episcopii, sub presiunea lui Constantius, au adoptat, ca formulă de credință oficială, arianismul. Același lucru a fost hotărât și la un sinod ținut la Constantinopol.

ANEXĂ:

Din Scrisoarea trimisă de episcopii ortodocși de la Sardica împăratului Constantius II (CSEL, 65, p. 181-184):

„Te rugăm, nu numai cu cuvântul, ci și cu lacrimile (non solum uerbis, sed etiam lacrimis deprecamur), ca de acum încolo bisericele catolice (ortodoxe) să nu mai aibă parte de ocară din partea fraților de credință, lucru care este de cea mai mare ocară. Majestatea Voastră poate da un decret prin care să se oprească orice amestec în treburile religioase al funcționarilor din întreg Imperiul, însărcinați cu administrarea politică a provinciilor, și aceștia să nu se mai considere îndreptățiți să decidă asupra problemelor religioase și să chinuiască oameni nevinovați cu șicane, amenințări, forță și teroare.

Căci doar pentru aceea se ostenește Majestatea Voastră să conducă Statul după principii sănătoase și lucrați adesea până târziu noaptea, ca supușii Majestății Voastre să se poată bucura de dulcea libertate.

De aceea nu există nicio altă cale să se ajungă de la tulburare la liniștea sigură... decât să se redea fiecărui supus deplină libertate, de a-și duce viața fără ca el să fie mereu supus

amenințării sclaviei conștiinței.

Majestatea Voastră trebuie neapărat să audă glasurile care vi se adresează: „Eu sunt ortodox și vreau să sufăr mai degrabă moartea în această lume, decât să necinstească curăția neîntinată a adevărului, numai pentru că la aceasta vrea să mă determine cu forța, un singur om...”

Astăzi, însă, au voie toți cei care au fost atinși de epidemia ereziei ariene să necinstească fără încetare cu gura nelegiuită și cu sufletul sacrileg puritatea Evangheliei și să falsifice dreapta învățătură a apostolilor. Ei nu înțeleg învățătura despre Dumnezeu a profeților, sunt vicleni și prefăcuți, fiindcă își acoperă cu iscusință învățătura dizolvantă, cu vălul unor cuvinte răsunătoare...

Părinții cer ca episcopii exilați să se întoarcă la scaunele lor, căci „acolo unde domnește dulcea libertate, trebuie să fie dorita bucurie”. Cine nu observă, cine nu vede că după aproape 400 de ani de când Unicul Fiu al lui Dumnezeu a venit în ajutorul neamului omenesc căzut în păcat și ca și cum niciun apostol n-ar fi venit sau mulțime de creștini n-ar fi suferit moarte de martir, acum o nouă și groaznică ciură a venit peste pământ și aceasta este blasfemia ariană... Noi am aflat de curând că această nouă învățătură a fost ticluită de cei doi episcopi Eusebius și, împreună cu ei, de Narcissus, Theodor, Ștefan, Acacius și Menofanes, precum și de cei doi tineri fără Dumnezeu Ursacius și Valens... Cine se asociază cu ei, este nedemn în lumea aceasta, iar când va veni marea zi a judecării, vor merge la osânda veșnică...”

Julian Apostatul (361-363)

Julian Apostatul era fiul lui Iulius Constantinus (frate vitreg al lui Constantin) și al Basilinei. El a primit o educație aleasă creștină. După ce a trăit mai mulți ani într-un castel retras din Cappadocia, alături de fratele său vitreg, Gallus, a venit la Constantinopol, unde a studiat cu ardoare cursurile profesorilor de aici, pe care le-a continuat, apoi, la Nicomedia. Tot timpul, în această perioadă, el a dus o viață ascetică și se presupune, chiar, că dorea să devină preot.

CHIPUL LUI IULIAN APOSTATUL REPREZENTAT PE O MONEDA DE BROZ (anii 360-363) (în stânga)
ICOANA COPTA REPREZENTANDU-L PE SF. M. MC. MERCURIE UCIGANDU-L PE IULIAN APOSTATUL

În anul 351, Julian s-a convertit în secret la păgânism și a început să viziteze filosofi din Asia Mică și pe taumaturgul Maximus din Efes, unul dintre cei mai mari șarlatani ai epocii. Se

spune că acesta l-ar fi învățat metoda de a ajunge la extaz și de a comunica cu zeii. El pretindea că aude voia lor și că vede în somn Geniul Imperiului. Studiile și le-a continuat la Athena, unde i-a întâlnit pe Vasile cel Mare și Grigore de Nazianz. Totodată, s-a inițiat în misterele de la Eleusis.

În anul 355, Constantin al II-lea l-a făcut Caesar și l-a trimis în Gallia. Acolo s-a distins ca un bun general și iscusit administrator. Succesele sale militare l-au neliniștit pe Constantin și, de aceea, i-a poruncit să-i trimită o parte din armată în Orient.

În februarie 360, Iulian s-a proclamat Augustus. El a încercat să obțină recunoașterea acestui titlu din partea lui Constantin. La refuzul acestuia, Iulian a pornit cu armata sa de cca. 25.000 oameni spre Orient. În drumul său, Iulian a scris numeroase scrisori diferitelor personalități păgâne (filosofului Themistius, Senatului Romei și Athenienilor), pentru a-i atrage pe toți de partea sa. Numai moartea subită a lui Constantin la 3 noiembrie 361 a împiedicat un război civil. Înainte de moarte, Constantinus, dând dovadă de mărinime, l-a desemnat pe Iulian împărat succesor.

Iulian restaurator al păgânismului

Convertirea sa la păgânism, de unde și numele de „Apostatul”, pare să fi fost determinată de tendințele sale spre misticism, dar și de aversiunea față de Constantius, care omorâse mulți membri ai familiei sale, apoi de spectacolul care-l dădeau disputele teologice, de dragostea sa pentru cultura antică. De aceea, el a încercat să refacă cultele păgâne, luând măsuri în acest sens.

În același timp, Iulian a emis un decret de toleranță pentru toate orientările (sectele) creștine, abrogând decretele date de Constantin și Constantius. Sf. Athanasie cel Mare a profitat de acest decret și a ieșit din clandestinitate. Pe de altă parte, noii guvernatori, vicari și prefecți ai pretoriului au fost aleși dintre păgâni, iar clerul creștin a pierdut scutirile de sarcini municipale (*munera*).

Iulian a organizat chiar o Biserică păgână, după modelul celei creștine, cu episcopi, preoți, etc., adică cu o ierarhie asemănătoare. El le-a cerut păgânilor să manifeste aceleași virtuți față de cei săraci și față de semenii, în general, ca și creștinii. A scris și o lucrare *Contra Galileenilor*, în trei cărți, în care i-a combătut pe creștini. Evreii au fost, însă, favorizați și s-a încercat chiar renovarea templului de la Ierusalim, pe cheltuiala statului. Profeția Mântuitorului n-a fost, însă, mincinoasă, căci un cutremur de pământ l-a distrus din nou.

Această politică a împăratului Iulian nu a avut succes decât în cercurile restrânse ale intelectualilor. În plus, ea a atras ura creștinilor, mai ales pentru că au fost distruse biserici închinare martirilor (*martyria*) iar unele biserici au fost retransformate în temple.

Politica anticreștină a lui Iulian a făcut și victime printre creștinii din Dobrogea. Sfântul Mucenic Emilian a fost martirizat la 18 iulie 362, la Durostorum (Silistra), fiindcă a distrus statuile zeilor din templele păgâne. Tot în vremea lui Iulian par să fi murit și cei patru martiri de la Niculițel: Attalos, Philippos, Zotikos și Kamasis.

O inscripție dedicatorie scrisă în limba latină și descoperită în satul Niculițel îl cinstește pe Iulian ca *victor ac triumphator semper Augustus*; ea poate ar fi un indiciu că s-au săvârșit fapte importante legate de politica lui Iulian pe teritoriul vechiului sat roman.

Iulian a murit în anul 363, într-un război împotriva perșilor.

Imperiul Bizantin sub împăratul Valens (364-378).

Politica religioasă. Ortodoxia Bisericii din Tomis

Trecerea de la domina lui Iulian la cea a lui Valens a făcut-o un împărat creștin-ortodox, anume Iovian. Acesta a domnit, însă, foarte puțin, între anii 363-364, găsindu-și sfârșitul în Gallia.

Chiar în anul urcării pe tron a lui Valens (364-378), goții de la Dunărea de jos au încetat să

se mai considere legați de tratatele încheiate cu dinastia dispărută al lui Constantin. Presați de huni, care veneau dinspre răsărit, ei și-au reluat incursiunile de pradă în unele provincii ale diocezei Thracia.

CHIPUL LUI VALENS PE O MONEDA *SOLIDUS* (în stânga)
APEDUCTUL LUI VALENS DE LA CONSTANTINOPOL (ISTANBUL, TURCIA)

În anul 365, izbucnind războiul dintre Valens și uzurpatorul Procopius, goții s-au implicat în conflict, dând ajutor celui din urmă, sub pretext că era un descendent al familiei lui Constantin, de care se simțeau legați prin tratatul din 332. După înfrângerea lui Procopius, Valens a încercat să-i pedepsească pe goți. În acest scop, el și-a stabilit cartierul general la Marcianopolis (astăzi Devnya, în Bulgaria), de unde a întreprins, între anii 367-369, expediții militare în stânga Dunării, în teritoriul stăpânit de goți. Prima campanie a început în primăvara anului 367 și s-a desfășurat în Muntenia. Împăratul a trecut Dunărea pe la Transmarisca - Daphne, pe un pod de vase, urmărindu-i pe goți până în munții Buzăului (*montes Serrorum*), dar fără să poată da o bătălie decisivă. Rezultatele campaniei au fost modeste, romanii întorcându-se doar cu puțini captivi. Împăratul s-a retras la cartierul său general de la Marcianopolis. În 28 martie 368, retorul Themistius a pronunțat rostit acolo un discurs solemn, cu ocazia intrării împăratului în cel de-al cincilea an de domnie (*quinguennalia*), care cuprinde informații utile pentru istoria Dobrogei. În el este amintită nerăbdarea populației ca împăratul să instaureze pacea la Dunăre.

În anul 368, Valens a încercat să reia luptele cu goții, dar a fost împiedicat de apele revărsate ale fluviului. Armata romană, condusă de împărat, a rămas, astfel, toată vara la *Vicus Carporum* (satul carpilor), probabil în apropiere de Hârșova (Carsium), singurul vad în porțiunea dintre Durostorum (astăzi Silistra, Bulgaria) și Noviodunum (astăzi Isaccea, România). Expediția a fost reluată abia în anul următor, 369, dar, de data aceasta, în nordul provinciei Scythia, în regiunea dintre Carpați și Nistru. Athanarich, conducătorul goților, a fost silit să ceară pace. Condițiile păcii au fost discutate în anul 369 de Arintheu și Victor, diplomații și împuterniciții lui Valens. Apoi, însuși împăratul s-a întâlnit cu Athanarich la Noviodunum, pe un vas în mijlocul Dunării, definitivând acordul de pace.

Condițiile păcii au fost favorabile romanilor, deși puterea militară a goților nu fusese distrusă. Între altele, s-a hotărât ca barbarii să nu mai treacă în Imperiu, fie pentru pradă, fie pentru schimburi economice. În continuare, acestea din urmă trebuiau să se efectueze numai în două puncte de la graniță, neprecizate. Se crede că acestea erau Constantiniana-Daphne și Noviodunum. Imperiul și-a păstrat capetele de pod pe malul stâng al Dunării și nu mai plătea subsidii goților. Se cerea, de asemenea, lui Athanarich, să nu mai persecute pe autohtonii sau pe goții creștini, aflați sub stăpânirea sa.

După încheierea păcii, Valens a mai rămas o perioadă în Dobrogea, până către începutul

anului 370, fiind preocupat cu construirea de fortărețe (Themistius, Or. X, p. 173 b). În amintirea soldaților căzuți în luptele purtate cu goții, aici a fost construit un impozant monument funerar comemorativ, ai cărui pereți erau placați cu blocuri de calcar, pe care erau înscrise numele celor căzuți. Câteva dintre aceste blocuri cu inscripții au fost descoperite în apropiere de cetatea Salsovia. Pe acestea apar numeroase nume ale populației autohtone romanizate (precum Dicebaus, un nume tipic dacic), și altele de origine orientală.

În timpul șederii de trei ani a împăratului Valens în Dobrogea, s-au întreprins lucrări de reparare a drumurilor și s-a construit din temelii o importantă fortăreață (*burgus*) „*pentru a servi la apărarea țării*” (*ob defensionem rei publicae extruxit*), așa cum arată o importantă inscripție descoperită la Gîrliciu, jud. Constanța (IGLR, 233). Probabil că fortăreața amintită în inscripție este cetatea Cius. Tot în această vreme vor fi fost construite în Dobrogea două fortărețe cunoscute după nume, fără să fi fost identificate pe teren, anume Valentiniana, botezată după fratele lui Valens, și Gratiana, după numele nepotului său Gratian.

Politica religioasă

Valens a continuat politica religioasă a lui Constantius, adică a fost un adept al arianismului. El fusese botezat de Eudoxiux, episcop arian moderat (homean), care a devenit episcop de Constantinopol. Împăratul va căutat să impună prin forță arianismul credincioșilor niceeni (ortodocși) și celor de altă credință. Din această cauză, erezia ariană a făcut în timpul său mari progrese la populațiile germanice din stânga Dunării și chiar în interiorul Imperiului, provocând tulburări și sciziuni în rândul autorității bisericești și a populației creștine. El a fost susținut, în această privință, de Modestus, *praefectus praetorio Orientis*, un om brutal și foarte slugarnic, care voia să recapete încrederea acestui împărat creștin, după ce apostaziase în timpul lui Iulian.

Începând chiar din anul 365, mulți episcopi ortodocși au fost alungați din scaunele lor. În același an, la 5 mai, Sfântul Athanasie a fost din nou obligat să plece în exil. Însă, din cauza revoltei lui Procopius, Valens a acceptat revenirea sa în scaun în februarie 366. După moartea lui Eudoxius (360-370), arienii au impus alegerea pe scaunul constantinopolitan a unui alt arian, Demophilus (370-380).

Cu toate acestea, în politica religioasă, Valens a avut mai puțin succes decât Constantinus, întrucât acum trăiau mari personalități creștine, atât în Apus, cât și în Răsărit, cum au fost marii capadocieni, între care s-au distins Sfântul Vasile cel Mare (370-379), Meletie de Antiohia, Sfântul Athanasie (+373) și fratele și succesorul său, Petru al Alexandriei. În Apus, trebuie amintiți papa Damasus și Sfântul Ambrozie de Mediolanum.

Sfântul Vasile a opus rezistență îndârjită împăratului Valens și prefectului Modestus și și-a mărit numărul episcopilor sufragani cu 50 de horepiscopi (un fel de vicari ai episcopilor eparhioți, care își aveau sediul în localitățile rurale mai importante), a înființat mănăstiri, cărora le-a dat și *Reguli* monahale. Prestigiul de care se bucura Sfântul Vasile l-a împiedicat pe Valens să ia măsuri împotriva lui. De altfel, după plecarea de la conducerea prefecturii a lui Modestus în anul 377, situația episcopilor a început să se amelioreze; la aceasta contribuind și pericolul gotic de la Dunăre.

Valens a încercat să-și impună politica sa ariană și în Dobrogea, unde păstorea atunci marele episcop Brettanion (Vetranion), sfânt în calendarul tomitan și cel ortodox, în general, sărbătorit la 25 ianuarie. Pe când se afla în Dobrogea, cu prilejul campaniilor sale împotriva goților, Valens a venit și la Tomis și a vrut să-l determine pe Brettanion să treacă la arianism. Sozomen (*Hist. Eccl.* VI, 21, 2-6), relatând acest eveniment, a scris următoarele:

„În timpul acela, [Bisericile] din Scythia le oblăduia Brettanion, și împăratul Valens a venit în Tomis. Intrând în biserică și îndemnându-l, cum obișnuia el, să se unească cu cei din secta potrivnică, Brettanion a discutat cu mult curaj în fața

stăpânitorului despre dogma de la Sinodul din Niceea, apoi l-a părăsit și s-a dus în altă biserică, iar poporul l-a însoțit. ... Părăsit acolo, împreună cu cei din jurul său, Valens a îndurat cu greu această înfruntare. Și prinzându-l pe Brettanion, a poruncit să-l ducă în exil, iar nu mult după aceea a dat ordin să fie adus din nou [la locul său]. Căci, după cum cred eu, vedea bine că sciții sunt supărați pentru exilarea episcopului și se temea să nu pună la cale o răscoală, știind că sunt viteji și, prin poziția locurilor, necesari lumii romane, fiind așezați ca un zid în fața presiunii barbarilor. În acest chip, Brettanion s-a arătat mai puternic decât zelul stăpânitorului: era, de altfel, un bărbat destoinic și renumit prin virtutea vieții sale, după cum mărturisesc și sciții înșiși”.

Biserica din Tomis a rămas, astfel, fidelă ortodoxiei. Acest lucru este atestat nu numai de Sozomen, ci și de o inscripție, în care este numită: „Biserică sfântă și ortodoxă”.

Anii din urmă ai domniei lui Valens

Anthanarich n-a respectat toate prevederile păcii încheiate în anul 369 și, nu după multă vreme, a reluat prigoana împotriva creștinilor, atât a celor din rândurile populației autohtone, cât și a goșilor. Creștinismul fusese predicat în stânga Dunării de numeroși misionari trimiși de autoritățile eclesiastice din provincia Scythia, dar și de mai departe, din Cappadocia, prin grija Sfântului Vasile cel Mare. Religia creștină prinsese, însă, rădăcini adânci, atât în rândurile autohtonilor, cât și ale goșilor, datorită activității episcopilor Theofil și Ulfila. Tot aici venise din Mesopotamia și călugărul Audius, întemeietorul unei secte, exilat de împăratul Constantius în provincia Scythia. De acolo, el a trecut Dunărea și i-a convertit pe mulți goți, întemeind chiar mănăstiri.

Misiunea ortodoxă exercitată în stânga Dunării a fost puternică și a dus la întemeierea aici a unei ordini bisericesti, care cuprindea parohii în sate și chiar în cetăți cu populație autohtonă și gotică, în fruntea cărora se aflau preoți, protopopi și, desigur, episcopi. Dintre acești episcopi, până acum sunt cunoscuți după nume Theofil, Ulfila, Uranios și Silvanus. Toate aceste parohii și episcopii formau „Biserica lui Dumnezeu care să află în țara goșilor”. Cu această titulatură oficială ea s-a adresat „Bisericii lui Dumnezeu și tuturor parohiilor Sfintei Biserici ortodoxe din Cappadocia”, condusă atunci de Sfântul Vasile cel Mare.

La întemeierea acestei Biserici a contribuit, în mare măsură, și Sfântul Sava Gotul, care a suferit martiriul în anul 372, în timpul persecuției dezlănțuite de Athanarich. Despre Sava se presupune că se trăgea dintr-o familie originară din Cappadocia. Prin această, el era compatriot cu Iunius Soranus, guvernatorul militar al Scythiei. Acestuia din urmă i s-a adresat Sfântul Vasile cel Mare, cu rugămintea de a-i trimite în patrie osemintele sfântului, înmormântat în Gothia, undeva în apropiere de râul Museios (Buzău), unde murise înecat. Știrile acestea despre răspândirea creștinismului în stânga Dunării sunt importante și pentru faptul că atestă prezența populației autohtone, în mare parte creștină, care trăia în sate și chiar orașe (poate așezări întărite). Această populație avea legături strânse cu Imperiul, atât în domeniul economic, cât și cultural-religios.

Biserica autohtonilor din Gothia era ortodoxă. Dovadă în acest sens este faptul că ea a purtat corespondență cu Biserica ortodoxă din Cappadocia, căreia i-a furnizat știri în legătură cu viața și martiriul Sfântului Sava.

Pacea din 369 încheiată cu goții n-a avut urmări durabile întrucât, în urma pătrunderii hunilor regiunile nord-dunărene în 375-376, echilibrul politico-militar din regiune s-a perturbat, silind populațiile germanice să se deplaseze spre sud.

Atacat de huni în regiunea Nistrului, Athanarich s-a retras spre Siret și Carpați, unde a încercat să-și organizeze rezistența. Acum pare a fi fost construit valul mare de pământ, cu șanțul spre sud, între Siret și Prut, de la Locușteni la Stoican (jud. Galați), folosit împotriva hunilor. Nesiguranța creată de deplasarea hunilor, precum și unele neînțelegeri între Athanarich și

principii goți Fritigen și Alaviv, i-au determinat pe cei din urmă să ceară împăratului Valens permisiunea de a emigra în Imperiu. Valens a consimțit la aceasta, însă, fiind în Orient, unde conducea o campanie militară împotriva perșilor, n-a putut controla îndeaproape modul în care se este pusă în practică înțelegerea. Goții au trecut Dunărea pe la Durostorum, dar administrația romană, în special conducătorii diocezei Thracia, Lipcinus și Maximus, nu le-au asigurat hrana necesară. În plus, ei i-au supus la o cruntă exploatare, înfometându-i și forțându-i să-și vândă pentru mâncare obiectele de preț și copiii, ca sclavi. Aceasta a creat o adâncă nemulțumire printre goți, unii dintre ei aparținând chiar familiilor nobile. Tensiunea a atins punctul maxim atunci când Lupicinus a încercat să-i ucidă la Marcianopolis pe Fritigern și Alaviv, invitându-i la un banchet. Aceștia au scăpat, însă, și i-au mobilizat pe goți. Ei au înfrânt armatele romane și s-au dat la devastări pustiitoare în numeroase provincii romane. Goților aflați în Imperiu li s-au alăturat și alții, de dincolo de Dunăre. Împreună ei au prădat Scythia și întreaga Peninsulă Balcanică.

La auzul acestor întâmplări, împăratul Valens, care se afla în Orient, s-a reîntors la Constantinopol, la 30 mai 378. După după 10 zile, el a fost obligat de urletele populației să părăsească capitala și să organizeze contraatacul împotriva goților. Presat, pe de o parte, de populația romană, și, pe de altă parte, de ravagiile tot mai pustiitoare ale barbarilor, Valens s-a angajat în luptă fără să mai aștepte ajutorul împăratului Gratian din Occident. La 9 august 378 a avut loc la Adrianopol o bătălie crâncenă, în urma căreia armata romană a fost distrusă. Generalii Traian și Sebastian au căzut pe câmpul de luptă, iar împăratul însuși și-a pierdut viața. Trupul său nu a mai fost găsit. Se crede că împăratul a ars într-o casă, unde se refugiase ca să-și lege rănilor.

Goții au încercat apoi să cucerească Adrianopolul, pentru a pune mâna pe tezaurul imperial. Nereușind aceasta, ei s-au îndreptat spre Constantinopol, unde au fost respinși. Dezastrul militar de la Adrianopol a avut grave consecințe pentru soarta Imperiului. De acum încolo goți au rămas pentru totdeauna în granițele Imperiului și s-au amestecat în treburile sale interne, având o pondere de care conducerea de la Constantinopol a trebuit să țină seama.

Un contemporan al evenimentelor, Sfântul Ambrozie, scria de la Mediolanum că Imperiul se găsea acum „*la vremea decăderii*” (*in occasu saeculi sumus*).

Theodosie I cel Mare. Refacerea și divizarea Imperiului. Credința Ortodoxă, religie oficială de Stat

Theodosie I cel Mare (379-395). După dezastrul de la Adrianopol, la 19 ianuarie 379, la Sirmium, împăratul de Apus, Gratian (367-383), nepot al lui Valens, l-a proclamat Augustus pe Theodosie, căruia i-a încredințat spre administrare provinciile orientale ale Imperiului și diocezele Dacia și Macedonia. Theodosie era originar din Spania, fiu de general eminent și, deși tânăr (avea 33 de ani), dobândise suficientă experiență pentru a face față problemei gotice.

În fața acestei probleme atât de grave, împăratul a încercat să reorganizeze armata, lucru dificil din cauza numărului mare de barbari instalați pe teritoriul Imperiului.

De la Sirmium, împăratul Theodosie a pornit spre Thessalonic, unde a rămas mai multă vreme. Pe drumul spre Thessalonic, el a încercat să câștige bunăvoința goților, atât a celor din interiorul Imperiului, cât și din exterior. Unora le-a trimis cadouri și bani în aur. Asemenea cadouri au fost descoperite și pe teritoriul țării noastre, ele constând în monede de aur și, mai ales, lingouri. Tezaurile descoperite la Crasna și Feldioara sunt puse în legătură cu aceste evenimente de la începutul domniei lui Theodosie.

Theodosie nu s-a limitat, însă, doar la acest procedeu, ci a folosit și lupta armată. Astfel, el a trimis trupele sale împotriva goților din Dacia, Moesia și Thracia și a obținut în iulie 379, o victorie împotriva lor. Goții, alanii și hunii au fost alungați din Balcani. În anul 380, însă, vizigoții de sub conducerea lui Fritigern au năvălit în Epir, Thessalia și Achaia, iar ostrogoții, comandați de Alatheus și Gaphrax, au pustiit regiuni din Pannonia și Moesia Superior. Cu

ajutorul lui Gratian, care i-a trimis trupe cu generali vestiți, precum Bauto și Arbogastes, Theodosie a reușit să anihileze pericolul gotic și a intrat triumfător în Constantinopol. și Succesul său a fost favorizat și de moartea lui Fritigern (în a doua jumătate a anului 380), în urma căreia goții s-au dezorganizat.

Ostrogoții au plecat spre Occident, de unde s-au întors, ulterior, încercând să treacă Dunărea, dar au fost înfrânți de comandantul Thraciei. Athnarich, văzându-se amenințat din ce în ce mai mult de huni, a părăsit ținutul Caucaandului, unde se retrăsese, și a cerut azil în Imperiu. El a fost primit cu onoruri de Theodosie, la Constantinopol. În curând, însă, bătrân și bolnav, el a murit în capitala Imperiului, în ianuarie 381. Întreaga sa armată a trecut de partea Imperiului. Obosiți de atâtea lupte și împruținați, goții au cerut pacea, care s-a încheiat la 3 octombrie 382. În baza acesteia, ei au devenit din nou aliați (*foederati*) ai Imperiului, primind pământuri în regiunea dintre Dunăre și Balcani. Dar, spre deosebire de tratatele din trecut, precum cel din 332, încheiat cu Constantin cel Mare, goții s-au așezat acum în interiorul Imperiului. Ei au fost colonizați în masă, sub conducerea șefilor proprii, cu deplină autonomie și scutiri de impozite, având datoria de a servi în armată pentru apărarea Imperiului și primind, pentru aceasta, solde foarte mari. Numeroși goți au intrat imediat în serviciul împăratului și au ajuns, cu timpul, să dețină posturi importante, ceea ce a creat mari dificultăți politice și militare.

Între regiunile dintre Dunăre și Haemus (Munții Balcani), în care goții au fost colonizați în calitate ca federați, se număra și Dobrogea. Cât de mulți goți se vor fi aflat aici este greu de spus, întrucât, despre ei, stau mărturie doar puține dovezi arheologice, epigrafice ori literare. În această privință, informația cea mai prețioasă a oferit-o istoricul păgân Zosimus, care a trăit și scris în vremea lui Theodosie II (402-450), deci foarte aproape de evenimente. Istoricul amintit vorbește despre tratamentul privilegiat de care se bucurau goții din partea împăratului Theodosie I și despre modul abuziv și dușmănos cu care aceștia tratau populația locală. Din mărturiile sale reiese că goții nu se comportau ca adevărați aliați, ci manifestau dispreț față de armata romană și comandanții ei, dedându-se uneori la jafuri, prădând, în loc să apere, așezările în preajma cărora locuiau.

REPREZENTĂRI ALE ÎMPĂRATULUI THEODOSIUS I

Pentru a pune capăt unor asemenea abuzuri, Gerontius, comandantul garnizoanei romane din Tomis, i-a atacat pe goții federați din vecinătatea cetății sale, ucigându-i pe mulți, iar pe alții punându-i pe fugă și luându-le obiectele de preț (coliere de aur), pe care le primiseră de la împărat și autoritățile provinciale. Astfel, Gerontius, afirmă Zosimus, „a eliberat Scythia de pericolele ce o amenințau, învingând cu curaj și vitejie fără seamăn, pe barbarii care se ridicaseră împotriva ei”. Dar, în loc să primească recompensă de la împărat pentru aceste fapte de vitejie, el a fost pe punctul de a fi aspru pedepsit, întrucât Theodosie se temea ca această întâmplare să nu fie prilej de noi confruntări cu goții. Comandantul garnizoanei militare din

Tomis n-a putut scăpa de mânia împăratului decât prin intervenția eunucilor (slujitorii de la palatul imperial), cărora a trebuit să le împartă averea personală.

Episodul povestit de Zosimus este revelator pentru starea de spirit în care trăiau locuitorii provinciei Scythia și, desigur, și ai altor provincii în care goții erau așezați. El cuprinde, însă, și un amănunt interesant în legătură cu situația creștinismului la Tomis. Din relatarea lui Zosimus reiese că în afara zidului de incintă al cetății se afla o biserică cu dreptul de azil, în care s-au refugiat mulți dintre goții urmăriți de Gerontius și oamenii săi. Goții se simțeau aici în siguranță, fiindcă se știe că, potrivit legilor romano-bizantine, cel care nesocotea dreptul de azil într-o biserică era pasibil de pedepsea cu moartea.

Pacea din anul 383 n-a însemnat însă încetarea oricărui conflict cu goții. În iarna anilor 385-386, Imperiul nu a putut împiedica atacul unor cete de barbari împotriva cetății Halmyris (pe malul lacului Razelm); totuși, în toamna anului 386, armatele romane au dobândit o mare victorie împotriva unui însemnat grup de ostrogoți (greuthungi), refugiați din stepele de sud ale Ucrainei de astăzi, sub conducerea lui Odotheus, din cauza presiunii hunice. Ostrogoții au cerut azil în Imperiu, dar bizantinii, cu experiența tristă a celorlalți goți, a refuzat să-i primească. Pentru a preveni eventuale atacuri din parte lor și a-i face inofensivi, Promotus, *magister militum per Thraciam*, a recurs la un vicleșug. El a trimis dincolo de Dunăre romani cunoscători ai limbii gotice, cu misiunea de a le promite acestora că-i vor duce în spatele armatei romane, ca s-o poată distruge prin surprindere. În realitate, Promotus a atras în cursă cele 3.000 monoxyla (bărci scobite în trunchiuri de copac) care-i transportau pe ostrogoții. Cei care au încercat să scape înnotând, au fost uciși de trupele de uscat, iar Odotheus însuși pare a fi murit cu acet prilej. Restul greuthungilor (goților) de pe malul stâng al Dunării, în majoritate femei, copii și bătrâni, au fost luați captivi și aduși în Imperiu.

Evenimentul pare să fi fost deosebit de important, întrucât împăratul Theodosie a venit la fața locului. El s-a întors, apoi, triumfal la Constantinopol, la 12 octombrie 386, și, în amintirea acestei victorii, a ridicat în *Forum Theodosii (Forum Tauri)* din cartierul Taurus al Capitalei, o columnă înaltă de 140 picioare (cca. 42 m), pe care erau reprezentate scene de luptă dintre romani și goți. Această victorie a contribuit la ridicarea prestigiului romanilor în fața barbarilor. De altfel, în ciuda tuturor dificultăților, nu trebuie să ne închipuim că victoria goților de la Adrianopol și așezarea lor ca federați în provincii a dezorganizat întreaga viață a populației romane. Goții au ocupat numai regiunile rurale, cetățile rămânând aproape în întregime în mâna romanilor. În acestea, viața își continua cursul firesc, chiar dacă au intervenit unele dificultăți, precum cea de la Tomis, povestită de Zosimus.

Uzurpările din Occident

În anul 383, trupele din Britania s-au revoltat împotriva împăratului Grațian, care își neglija îndatoririle de suveran, dedându-se plăcerilor, în special vânătoarei, și l-au proclamat împărat pe Maximus, un spaniol. Grațian a fost ucis la Lugdunum (astăzi Lyon, în Franța). Neavând forțe suficiente din cauza războaielor cu goții, pentru a putea răzbuna moartea lui Grațian, Theodosie a acceptat ca Maximus să domnească în regiunile de dincolo de Alpi. Italia și Africa au rămas, însă, sub Valentinian al II-lea (375-392), aflat sub patronajul mamei sale Iustina.

După câțiva ani, în 387, Maximus a năvălit în Italia, profitând de măsurile luate de Iustina în favoarea arianismului și care nemulțumiseră populația locală. Iustina, Valentinian II și sora sa Galla s-au refugiat la Thessalonica, de unde i-au ajutorul lui Theodosie. Galla a devenit soția lui Theodosie, căruia i-a dăruit și o fiică, pe Galla Placidia. În anul 388, Theodosie a pornit război împotriva lui Maximus, pe care l-a înfrânt în Pannonia Superior, la Poetavio. Maximus a fost ucis de soldații lui Theodosie, iar Valentinian a fost repus în scaun, domnind peste Occident, dar sub tutela lui Theodosie.

Valentinian a fost asasinat la 15 mai 392, de Arbogastes, un franc numit *magistar*

militum de Theodosie. În locul său, s-a ridicat un alt uzurpator, pe nume Eugenius, fost retor și funcționar al curții imperiale. În anul 394 (luna septembrie), Theodosie l-a înfrânt pe Eugenius lângă Aquileia. Din armata lui Theodosius făceau parte numeroși goți, alani, huni, conduși de ofițeri precum Gainas, Alaric, Stilichon. Aceștia din urmă aveau să joace un rol important în cursul anilor următori. După această victorie, Theodosie a devenit singur împărat peste tot Imperiul.

Politica religioasă

Theodosie a acordat problemelor religioase o atenție foarte mare, încât despre el s-a spus că „*s-a ocupat mai mult de situația Bisericii, decât de chestiunile statului și cele ale sale*” (Sf. Ambrozio: *magis de statu ecclesiarum de suis periculis angebatur*). Domnia lui a însemnat și revenirea la cârma Imperiului a împăraților ortodocși. Theodosie este primul împărat care a renunțat la titlul de *Pontifex Maximus*, obișnuit și obligatoriu în titulatura unui împărat roman. De la început se vede că el era hotărât să facă din ortodoxie religia oficială a statului (Fer. Augustin. *De civ. Dei*, V, 26: *ex ipso initio imperii sui*). În anul 380, îmbolnăvindu-se grav la Thessalonica, el a fost botezat de către episcopul niceean Ascholius. Cu acest prilej (28 februarie), el a emis un decret (cunoscut sub numele de *Cunctos populos*, vezi anexa), prin care a definit credința sa, impunând-o supușilor Imperiului. Acest decret este socotit actul prin care creștinismul niceean (ortodox) a fost declarat religie oficială de stat. Dacă prin *Edictul de la Milan* (313) creștinismul a devenit numai o religie *licita*, alături de alte culte păgâne, acum se face un pas mai departe și decisiv, prin care ortodoxia este declarată singura credință permisă în Imperiu.

În decret, se făcea distincție între *catholicus* și *ereticus*, prin primul termen fiind desemnați ortodocșii, adepți ai hotărârilor Sinodului de la Niceea, iar prin cel de-al doilea, partizanii celorlalte tendințe religioase. Păgânii erau rânduiți într-o categorie aparte. Drept urmare, nu era permisă decât existența Bisericii catolice. În decretul lui Theodosie, termenul *catholicus* avea sensul de *universal* (adică Biserica universală, deosebită de secte, cum precizase pentru prima oară Sfântul Ignatie de Antiohia) și îl includea pe cel de *ortodox* (drept-credincios).

În același timp, împăratul a luat măsuri împotriva ereticilor, interzicându-le toate adunările religioase cu caracter public ori privat. Singurele adunări permise erau acelea ale niceenilor. Ereticii au fost lipsiți și de drepturile civile, neputând lăsa testamente, moșteniri, etc. La 10 ianuarie 381, Theodosie a publicat un alt decret (*Cod. Theod.* XVI, 5,6), prin care a adus precizări celui din 28 februarie 380. Edictul rezumă articolele *Crezului* stabilit la Niceea (*“Iesus Hristos este Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, lumină din lumină, de aceeași ființă cu celelalte persoane ale Treimii”*) și dă o definiție a *substanței* (*substantia*), spunând: *“substantia, quae Graeci adsertione verbi ousia recte credentibus dicitur”*. În același Edict, se afirmă din nou că ereticii n-au dreptul să se numească creștini și trebuie alungați din biserici; aceste biserici sunt date niceenilor. În plus, în cuprinsul legii, grupările eretice sunt menționate fiecare în parte: photinienii, arienii, eunomienii. Printr-un alt edict, emis în același an, la 8 mai, în rândul ereticilor au fost incluși și maniheii.

La venirea la Constantinopol a lui Theodosie, episcop al cetății era Demphilus, un arian, iar conducătorul anomeilor era Eunomius, care trăia la Chalcedon, așa încât influența arienilor era foarte puternică. După moartea Sfântului Vasile cel Mare (379), Sfântul Grigorie de Nazianz a fost chemat de „*mulțimea preoților și a poporului*” ca episcop de Constantinopol. Se pare că Sfântul Vasile cel Mare însuși, înainte de moarte, îl îndemnase pe Sfântul Grigorie să accepte această misiune. Grigorie a venit la Constantinopol, unde a amenajat biserica (capela) Învierii (Anastasis), în care a rostit în anii 379 și 380 discursuri împotriva anomeilor și a pnevmatomahilor (Cele 5 discursuri teologice), care au provocat mari tulburări. La aceste evenimente a asistat și Fericitul Ieronim. După sosirea la Constantinopol, Theodosie l-a expulzat

pe Demophilus, înlocuindu-l cu Grigorie de Nazianz. Eunomius a fost și el alungat în cetatea Halmyris, din provincia Scythia. Pe vremea aceea, biserica în care slujea episcopul Capitalei era cea construită de Constantin cel Mare, cu hramul „Sfinții Apostoli”.

Sinodul II-lea Ecumenic de la Constantinopol (381)

În primăvara anului 381, a fost convocat cel de-al doilea Sinod Ecumenic, în care a fost tratată, ca temă de bază, erezia lui Macedonie, cunoscută și sub numele de erezia pnevmatomahă, deoarece era îndreptată împotriva dumnezeirii Sfântului Duh. Macedonie, autorul acestei erezii, făcea din Sfântul Duh o creatură, o persoană mai mică decât Tatăl și Fiul. Erezia sa a fost combătută în cadrul Sinodului, stabilindu-se că Sfântul Duh este a treia persoană a Sfintei Treimi, întru totul egală cu ele, și că i se cuvine aceeași cinstitură (homotimie). Tot atunci au fost redactate ultimile cinci articole ale Crezului, confirmându-se totodată valabilitatea hotărârilor Sinodului de la Niceea. De aceea, Crezul stabilit la cele două sinoade ecumenice este cunoscut și sub denumirea de *Simbolul niceo-constantinopolitan*.

Aplicarea hotărârilor dogmatice ale Sinodului era obligatorie. Episcopii nu-și puteau păstra scaunele dacă nu le admiteau și respectau. Garanți pentru toate acestea au fost numiți: Nectarie, noul episcop al Constantinopolului și președintele Sinodului, Timotei al Alexandriei, Grigorie de Nyssa, Diodor de Tars și alte personalități religioase, în număr de zece, printre care se afla și Gerontius, episcopul Tomisului. Faptul că ierarhul Tomisului este menționat printre aceste zece personalități religioase relevă prestigiul de care se bucura acesta și Biserica pe care el o reprezenta, păstrătoarea credinței adevărate.

Sinodul al II-lea Ecumenic a luat, de asemenea, și importante hotărâri în privința organizării eclesiastice. El a stabilit ca Bisericile provinciilor să fie asociate în unități mai mari, corespunzătoare diocезelor civile. La Sinodul de la Niceea se hotărâse deja ca episcopul din metropola provinciei (mitropolitul) să aibă autoritate asupra episcopilor din eparhia (provincia) sa. Acum s-a făcut un pas mai departe. Mitropolitul din centrul diocезei a dobândit autoritate asupra mitropoliților din cuprinsul diocезei civile respective. De această hotărâre au profitat mitropoliții de Antiohia, cărora le-a fost recunoscută autoritate asupra mitropoliților din diocезa Orientului, cei de la Alexandria, a căror autoritate se întindea peste Egipt și Nubia, cei de la Cezareea Cappadociei, a căror autoritate se întindea peste diocезa Pontului, cei de la de Efes, cu autoritate peste diocезa Asia, și cei de la Heraclea Thraciei, cu autoritate asupra diocезei Thracia.

Prin Canonul al III-lea, sinodalii au hotărât ca episcopul de Constantinopol să se beneficieze „după episcopul Romei, de întâietatea cinstei ..., întrucât Constantinopolul este Noua Romă”. De aici se poate deduce faptul că, în justificarea rangului episcopului de Constantinopol, s-a ținut seama de faptul că scaunul său se află în capitala Imperiului. Ridicarea în rang a episcopului de Constantinopol i-a nemulțumit pe episcopii din centrele apostolice (Roma, Alexandria, Antiohia). Papa Damasus n-a recunoscut validitatea acestui canon, convocând chiar un sinod la Roma, în anul 382, la care i-a invitat și pe episcopii din Orient, dar aceștia n-au răspuns invitației. Ei au participat la un sinod la Constantinopol, organizat de Theodosie. La Roma n-au fost trimiși decât niște observatori, iar papa Damasus și Ambrozie de Mediolanum au suportat cu greu acest afront. Unii cercetători (Emilian Popescu) presupun că Theodosie a dat ordin ca să se alcătuiască o ordine de întâietate pentru toate scaunele mitropolitane din Imperiu și așa a luat naștere prima *Notitia episcopatum*.

După Sinodul din anul 381, împăratul Theodosie a luat o serie de măsuri împotriva păgânilor. În 21 decembrie 381, el a hotărât pedepsirea celor care aduc sacrificii noaptea sau ziua și care merg în acest scop la temple. Acest text de lege pare să privească doar templele unde se făceau oracole. În noiembrie 382, senatul din Constantinopol l-a determinat pe împărat să nu închidă templele care erau locuri de plimbare sau în care se găseau opere de artă. Măsuri împotriva păgânilor au fost decise și în anii următori. Unele temple au fost distruse, altora li s-a

dat o întrebuintare laică statală. Marele învățat Libanius de la Antiohia i-a scris împăratului Theodosie, rugându-l să cruțe aceste monumente (a se vedea Anexa *Pro templis*). Printr-un decret din anul 392, Theodosie a interzis definitiv libațiile, ofrandele de parfum, atârănarea de coroane la temple sau la statui, oracole, etc., calificând religia păgână drept „superstiție” (*gentilicia superstitio*). Cei care nu respectau acest edict erau vinovați de *lése-majestate* și de sacrilegiu (crimă). La Roma, a fost scoasă din clădirea senatului statuia zeiței Victoria, lucru care a provocat indignarea și protestul marelui învățat și om politic Symachus. Ambrozie de Mediolanum a apărut, însă, hotărârea lui Theodosie. În anul 393, au fost celebrate pentru ultima oară jocurile olimpice, după care au fost transferate la Constantinopol, de la Olympia, cele mai importante monumente, între care și faimoasa statuie a lui Zeus, executată de Phidias. În urma acestei politici antipăgâne, numărul cinstitorilor zeilor s-a redus semnificativ, aceștia practicându-și religia doar în cadru restrâns al familiei, unde mai puteau fi păstrate unele obiecte de cult, considerate de ei valoroase. Singura instituție păgână pe care Theodosie a cruțat-o a fost Academia din Athena.

Theodosie și Ambrozie

Eforturile lui Theodosie de a rezolva problemele Bisericii au fost, în general, încununate de succes, dar amestecul său prea mare în Biserică l-a nemulțumit pe Sfântul Ambrozie, episcopul Mediolanului. În timp ce Theodosie era partizanul superiorității statului asupra Bisericii, Ambrozie socotea că problemele Bisericii nu sunt de competența puterii laice. Conflictul cu Theodosie a fost provocat și măcelul de la Thessalonic, ordonat de împărat împotriva populației orașului, care îl ucisese pe Botheric, *magister militum*, de origine gotică, dar aflat în slujba Imperiului. Împăratul poruncise ca populația orașului să se adune în cerc și acolo, timp de șapte ore, au fost masacrați cca. 3.000 de oameni. Acest lucru a provocat o mare indignare în tot Imperiul. Un alt motiv al disensiunilor dintre Theodosie și Ambrozie a fost distrugerea sinagogii din orașul Callinicum (Mesopotamia) de către populația creștină, incitată de călugări, și refacerea ei din ordinul împăratului pe cheltuiala statului. La reproșul lui Ambrozie, Theodosie a răspuns: „*călugării și creștinii au săvârșit o crimă*”. Acest argument a fost socotit de Ambrozie lipsit de valoare, care justifica fapta prin opoziția dintre Biserică și sinagogă și inactualitatea celei din urmă. Amenințat cu excomunicarea, Theodosie a cedat și i-a amnistiat pe cei răsculați. Sfântul Ambrozie a arătat că cele două puteri – laică și religioasă – sunt separate și opuse: „*În treburile financiare, tu consulți contabilii, iar în problemele religioase adresează-te preoților*”. Ambrozie i-a fixat împăratului o perioadă de penitență și numai după aceea l-a primit în Biserică la împărțășanie. S-a creat, prin aceasta, un exemplu pentru papii Evului Mediu, care n-au uitat această întâmplare. Ambrozie considera că una din marile calități ale împăratului trebuie să fie umilința.

Moartea lui Theodosie

Theodosie a murit la Milano, la 17 ianuarie 395, de hidropizie. El avusese întotdeauna o sănătate șubredă, dar activitatea politică, militară și religioasă îl obosise prea mult. Ultimul său cuvânt a fost *dilexi* („*am iubit*”), luat din Sfânta Scriptură. Mărturia ne-o dă chiar Ambrozie, care a ținut și discursul funebru.

Moștenirea politică și religioasă lăsată de Theodosie a fost imensă. El a preluat de la predecesorul său, Valens, un imperiu slăbit și invadat de barbari, lăsându-l cu hotare sigure, întinse de la Atlantic pînă la Tigru și Eufrat, din Africa de Nord pînă la Marea Neagră și Dunăre. Partea orientală a Imperiului cuprindea două mari prefecturi ale pretoriului, a Illyricului și a Orientului. În prefectura Illyricului se aflau diocesele Dacia și Macedonia, însumînd 12 provincii, iar în prefectura Orientului 5 diocese – Tracia, Asia, Pontul, Orientul și Egiptul – cu un

total de 48 de provincii. În Occident, se aflau marile prefecturi ale Galliei și Italiei, cu diocesele și provinciile stabilite pe vremea lui Dioclețian și Constantin.

În problemele religioase, domnia lui Theodosie a reprezentat o etapă de mari realizări. Legile promulgate de el în favoarea ortodoxiei, precum și cele pentru o viață morală mai bună sunt dovezi concludente în acest sens. El a avut o strânsă legătură cu clerul, pe care l-a influențat în multe măsuri. În vremea lui Theodosie, ortodoxia a devenit religie oficială a Imperiului, iar teologia, politică de stat. Tot în vremea sa, în timpul păstoriei papei Damasus (366-384), Eusebius Hieronymus (347-419), un monah învățat, născut la Stridon (Dalmația) a realizat o nouă traducere a Bibliei în limba latină, cunoscută sub numele de *Vulgata*, o ediție utilizată din Evul Mediu până în zilele noastre.

Anexă:

1. Edictul *Cunctos populos* din 28 februarie 380, prin care credința creștină ortodoxă devine religie de stat. (Cod.Th. XVI, 1,2).

Edictul a fost dat de Theodosie pentru populația Constantinopolului, dar reprezintă un manifest pentru întreg Imperiul. El a fost socotit atât de important de către generațiile care au urmat, încât Iustinian I-a așează în fruntea legislației sale din *Codex Iustinianus*, 1,1. Prin acest edict se reglementau raporturile dintre Stat și Biserică, iar o acțiune îndreptată împotriva Bisericii, considerată o instituție prin care Dumnezeu făcea legătura cu omul, era considerată o revoltă împotriva Statului. Ereticii și schismaticii erau socotiți amenințări la adresa Imperiului. Unitatea Bisericii era cheazășie a unității Statului.

Împărații Grațian, Valentinian și Theodosie Auguști

„Edict către populația Constantinopolului. Toate popoarele pe care le conducem cu blândețe și moderație (*Cunctos populos quos clementise nostrae regit temperamentum*), trebuie, așa cum este voința noastră, să se angajeze în acea religie, pe care dumnezeiescul apostol Petru... a transmis-o romanilor și pe care o urmează clar papa Damasus și Petru, episcopul Alexandriei, un bărbat de sfințenie apostolică. Aceasta însemnează că, potrivit cu disciplina apostolică și cu învățătura evanghelică, noi să credem în dumnezeirea Tatălui, Fiului și Sfântului Duh, în egală cinștire și evlavie în Treime (*Patris et Filii et Spiritus Sancti unam deitatem sub parili maiestate et sub pia Trinitate*). Poruncim ca numai cei care urmează această credință să poarte numele de creștin ortodox (catolic); ceilalți, pe care noi îi considerăm demenți și nebuni, fiindcă susțin infamia dogmei eretice (*haeretici dogmatis infamia*), să nu aibă dreptul să denumească adunările lor (*conciliabula*) Biserică, ci să fie mai întâi supuși pedepsei divine, apoi judecății și autorității noastre, care ne-a fost dată prin voința divină (*ex caelesti arbitrio*). Dat la 28 februarie, la Thessalonic, de Grațian, Augustus pentru a 5-a oară, și Theodosius, Augustus pentru prima oară, fiind consuli...

2. Libanius, Discursul XXX *Pro templis*, prin care i s-a adresat lui Theodosie în anul 386, rugându-l să salveze templele și sanctuarele păgâne din mediul rural, amenințate cu distrugerea de către călugări, la îndemnul lui Cynegius, *praefectus pratorio*.

„Chiar în primul oraș după Roma (adică la Antiohia) există temple depozitate de orice cinște; acum sunt în număr mic, după ce fuseseră numeroase; totuși, templele n-au dispărut complet din incinta sa.

Eram copil, când cel care umpluse Roma de nedreptate (e vorba de Maxentius) a fost învins de cel care a condus împotriva lui o armată de galli (e vorba de Constantin); și când învingătorul a mers în triumf, însoțit de prințul care încurajase înflorirea orașelor (Licinius) și

după ce și-a dat seama că este avantajos să recunoască un alt Dumnezeu s-a folosit de bogățiile templelor pentru a construi orașul pentru care și-a consacrat toate forțele (e vorba de Constantinopol), dar n-a schimbat nimic în privința cultului legal; este adevărat că templele au fost sărace, dar în ele se puteau celebra ceremoniile legate de cult.

După ce puterea a trecut în mâna fiului său (Iulian), cel dăruit cu toate virtuțile, le-a restabilit. Acesta a murit la perși. Despre ceea ce el a făcut sau a vrut să facă nu voi vorbi acum; sacrificiile au durat un timp, dar au venit evenimente neprevăzute, a avut loc interzicerea din partea celor doi frați (Valentinian I și Valens), cu excepția tămâiei. Această excepție, cel puțin, a fost confirmată de legea ta, în așa fel că noi trebuie să plângem mai puțin ceea ce am pierdut, și să ne felițăm că avem parte de concesiile tale.

Tu nici n-ai închis templele, nici n-ai interzis intrarea în ele; tu nu ai izgonit din temple și de la altare nici focul, nici tămâia, nici celelalte ofrande de parfum; și totuși acești oameni îmbrăcați în negru, care mănâncă mai mult decât elefanții, și care se obosesc prin aceea că golesc pahare multe... și care își ascund tulburările sub masca unei valori artificiale, acești oameni, o împărate, nesocotind legea, care este încă în vigoare, aleargă la temple purtând în mâini bucăți de lemn, pietre ori fiare, ori mulțumindu-se numai cu picioarele și mâinile proprii. Astfel, ei distrug acoperișurile, demolează zidurile, răstoarnă statuile și nimicesc altarele. În ce privește pe preoți (păgâni), ei au de ales între tăcere ori moarte. În timp ce un prim templu zace la pământ, ei aleargă la al doilea și trofeele se adaugă unele altora, împotriva legii.

Aceste întâmplări se petrec chiar la orașe, dar mai ales la țară. Ei merg în cete atacând fiecare sat, și după ce au făcut nenumărate rele, se adună și dau seama ceea ce au făcut și consideră un lucru nevrednic pentru ei dacă nu sunt torenți și nu ruinează templele... O împărate, templele sunt sufletul mediului rural, sunt primele edificii construite pe câmpuri și ni s-au transmis din generație în generație”.

Succesorii lui Theodosie I: Arcadius și Honorius. Divizarea Imperiului. Sfântul Ioan Gură de Aur

La 17 ianuarie 395, Theodosie a închis ochii, lăsând la conducerea Imperiului pe cei doi fii ai săi: Arcadius (395-408), în Orient, și Honorius (395-423), în Occident. Această împărțire a Imperiului nu era un lucru cu totul nou și, la fel ca și mai înainte, ideea unității nu a dispărut, cele două părți, administrate de câte un împărat, fiind considerate elemente ale aceluiași corp. Totuși, anul 395 a însemnat o răscruce în istoria statului roman, întrucât de acum încolo, până la căderea Imperiului roman de apus, în anul 476, au exista *de facto* două imperii: cel de răsărit, cu capitala la Constantinopol, și cel de apus, cu capitala la Roma, Mediolanum ori Ravenna. Cursul evenimentelor a fost de așa natură că, în ciuda intențiilor celor doi frați și a succesorilor lor, legăturile dintre cele două administrații au slăbit, ajungându-se nu numai la raporturi inamicale, ba chiar la rivalități. De aceea, unii învățați consideră anul 395 drept începutul unei noi etape în istoria Imperiului (cea bizantină).

În timpul domniilor fiilor lui Theodosie, se constată, pe de o parte, că un rol predominant în conducerea treburilor statului l-au avut unii înalți demnitari romani ori barbari (goți, alani, vandali), care, profitând de vârstă fragedă a împăraților (Arcadius avea 17 ori 18 ani, iar Honorius numai 10 ani), au încercat să domine întreaga viață politică și să dobândească avantaje personale. Pe de altă parte, acum au avut loc dese incursiuni ale barbarilor, mai ales ale goților, care au generat mari daune populației provinciilor. În Imperiul de răsărit, un rol de frunte l-a avut Rufinus, prefectul pretoriului, care a urmărit să o căsătorească pe fiica sa cu Arcadie, dar acest plan nu a reușit, întrucât eunucul Eutropius l-a determinat pe împărat să o ia de soție pe frumoasa Eudoxia, fiica vestitului general franc Bauto. În Apus, personalitatea politică și militară cea mai importantă a fost Stilichen, care, prin funcțiile de comandant al armatei terestre (*magister peditum*) și al cavaleriei (*magister equitum praesentalis*), concentra în mâna sa întreaga conducere a armatei [el și-a luat titlul de *magister utriusque militiae* (conducător al ambelor

forțe)]. Theodosie i-a lăsat lui Stilichon regența fiilor săi, mai ales pentru Honorius, care era mai mic. Tot el i-a dat-o în căsătorie lui Stilichon pe Serena, nepoata și fiica sa adoptivă.

CHIPURILE LUI ARCADIVS (în stânga) ȘI HONORIUS (monede *solidus*)

Rufinus și Stilichon s-au luptat pentru putere, cel dintâi suspectându-l pe cel din urmă că urmărește să-l căsătorească pe fiul său Eucherius, cu nora vitregă a împăratului, Galla Placidia, și să ia pentru Imperiul de apus praefectura Illyricumului. Cu ajutorul lui Gainas, ofițer got în armata romană, Stilichon l-a ucis pe Rufinus, în timpul unei defilări.

Locul lui Rufinus a fost luat de eunucul Eutropius. Din rivalitatea dintre Rufinus și Stilichon a profitat Alaric, regele vizigoților, care a pustiit împrejurimile Constantinopolului și, apoi, alte regiuni ale Peninsulei Balcanice, ajungând până în Pelopones. Nici Eutropius, succesorul lui Rufinus, nu se afla în raporturi mai bune cu Stilichon, el preferând să-l sprijine pe Alaric, pe care l-a numit *magister militum Illyrici*. Tot el l-a îndemnat la revoltă pe Gildo, *magister militum Africae*. În 399, Gainas a devenit *magister militum praesentalis*. La scurtă vreme, Eutropius a fost, la rândul său, ucis.

Influența lui Gainas și a altor goți la Constantinopol a indignat, însă, populația Capitalei, care s-a răsculat și i-a alungat. În funcțiile de conducere au ajuns, acum, romanii, precum Aurelian, prefect al pretoriului, apoi Antim (Anthemius).

Alaric a părăsit Illyricum în anul 401 și a invadat Italia. El a fost înfrânt de Stilichon la Polentia și Verona. În 410, Alaric a reușit, însă, să cucerească Roma, pe care a pustiit-o îngrozitor timp de trei zile. Fericitul Ieronim, aflat atunci la Roma, a scris despre acest eveniment: „*Când cea mai strălucitoare lumină a pământului se stinge, când imperiul roman este decapitat, când, pentru a spune mai clar, lumea întreagă piere în același fel, ca un singur oraș, acum eu devin mut și nu mă mai pot ruga, căci durerea mă cuprinde*”.

Acest eveniment nu a avut, însă, consecințe durabile, căci, după doi ani, Alaric a murit subit și conducerea goților o preluat-o Athaulf, fratele său, care și-i condus supușii spre Gallia și Spania. Plecarea barbarilor a adus o ușurare în viața Italiei, dar numai pentru scurtă vreme, căci alte dificultăți s-au ivit în Imperiul de apus, provocate atât de barbari, cât și de unii uzurpatori, care s-au ridicat împotriva lui Honorius. Stilichon, singurul care putea face față acestei situații, fusese ucis în anul 408, împreună cu fiul său Eucherius, prin intrigile lui Olympius (*magister officiorum* la curtea lui Honorius), în care se adunase ura aristocrației romane.

În Orient, în timpul domniei lui Arcadie, în anul 398, a avut loc urcarea pe scaunul constantinopolitan a Sfântului Ioan Gură de Aur. El i-a urmat lui Nectarie, mort cu un an mai înainte (397).

Născut pe la jumătatea secolului al IV-lea, la Antiohia, într-o familie creștină și însemnată (tatăl său, Secundus, fusese ofițer superior în armatele prefecturii Orientului), Ioan a fost crescut și educat de mama sa Anthusa, rămasă văduvă la o vârstă foarte tânără. Ea nu s-a mai recăsătorit

și și-a dedicat toată puterea creșterii copiilor ei. Ioan avea calități înnăscute intelectuale și spirituale, pe care le-a desăvârșit în școlile timpului. El a beneficiat pentru pregătirea oratorică de îndrumarea unuia dintre cei mai vestiți profesori ai timpului, Libanius. Acesta l-a apreciat și l-a iubit atât de mult pe Ioan, încât, întreat de prieteni pe patul morții pe cine ar dori să lase în locul lui la conducerea școlii, el a răspuns: „*pe Ioan, dacă creștinii nu l-ar fi smuls*”.

Ioan a îmbrățișat pentru o scurtă perioadă de timp cariera de avocat, pe care a părăsit-o pentru a se dedica Bisericii. Episcopul Meletie i-a dat funcția de lector (citeț) al Bisericii din Antiohia și, în scurtă vreme, el a dobândit o reputație foarte mare, încât i s-a propus episcopatul. Conștient de responsabilitatea acestei misiuni și socotindu-se încă nevrednic de a primi această demnitate, s-a retras în locurile pustii din jurul orașului Antiohia, unde a petrecut în studiu și rugăciune câțiva ani. Aici a scris *Dialogul asupra preoției*, cu considerații privind chemarea la preoție și episcopie. Despre episcopi el a spus: „*Episcopii trăiesc pe pământ, dar sunt puși a administra ceea ce este în ceruri. Ei au primit o putere cum nici îngerilor și arhanghelilor nu li s-a dat. Căci acestora nu li s-a zis: „ce veți lega pe pământ, se va lega și în cer, și ce veți dezlega pe pământ, se va dezlega și în ceruri”. Puternicii pământului au numai puterea de alege trupul; legătura cealaltă înfășoară însă sufletele și pătrunde în cer. Și ceea ce preoții fac aici jos, o întărește sus Dumnezeu*”. Din această putere decurge însă și răspunderea celui investit cu harul dumnezeiesc ca preot și episcop.

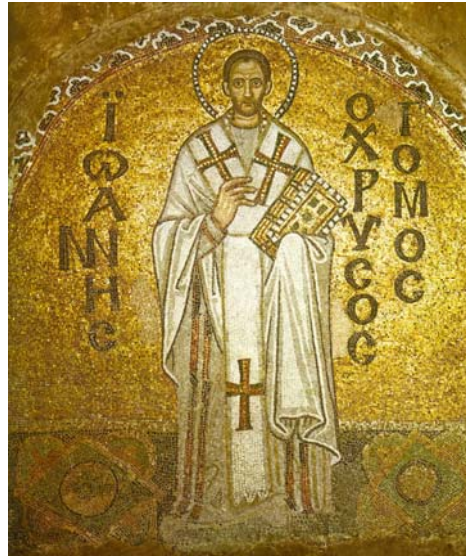
Ioan a ajuns diacon și apoi preot la Biserica din Antiohia, unde predica lui i-a adus o popularitate foarte mare. Eunucul Eutropius, omul cu atâta influență de la curtea imperială, îl auzise odată vorbind la Antiohia și constatase de câtă popularitate se bucură el în oraș. Socotind că alegerea ca patriarh de Constantinopol ar fi potrivită și ar curma neînțelegerile ivite după moartea lui Nectarie, a poruncit guvernatorul Siriei să-l aducă pe Ioan la Constantinopol, dar în ascuns, fiindcă ar fi fost împiedicat de populația Antiohiei, care-l iubea așa de mult. Sinodul episcopilor a hotărât alegerea sa ca patriarh și așa a început el o amplă activitate.

Deși perioada cât a păstorit a fost scurtă, ea a fost plină de cele mai mari realizări. Ioan Chrisostom s-a dovedit nu numai un mare orator, dar și un om cu o viață exemplară, o persoană la care principiile erau în acord cu practica. Ca patriarh, el a atacat imoralitatea, avariția, tendința de îmbogățire, luxul exagerat, viciile de orice fel. El a venit curând în conflict cu curtea lui Arcadie, în special cu împărăteasa Eudoxia și cu doamnele din înalta societate, precum Marga, văduva lui Promotus, Castricia, fiica lui Saturninus, și Exgrafia, în casa căreia se întâlneau, că vrăjmași ai lui Ioan. Pe Eudoxia a comparat-o cu Isabela și Irodiada.

Pe tărâm religios, el a susținut o amplă activitate misionară. La Constantinopol, i-a combătut pe goții arieni, susținându-i pe cei ortodocși, cărora le-a dat și o biserică. În aceasta, el venea de multe ori și le vorbea, iar un interpret traducea în limba gotică. Pentru acești goți a pregătit un seminar, unde erau educați viitorii preoți. Activitatea sa misionară s-a extins și în regiunile Dunării de jos, unde a trimis misionari printre goți și huni și a întreținut strânse legături de prietenie cu episcopul de Tomis, Theotim I, și acesta mare misionar. În Crimeea, Ioan Chrisostom a trimis, de asemenea, misionari pentru populația autohtonă și gotică de acolo, hirotonindu-le chiar un episcop, pe nume Ulfila. De hirotonirea unui urmaș al lui Unila el s-a preocupat chiar și atunci când a fost alungat din scaunul patriarhal, și se afla în exil.

Pe tărâm religios, Ioan a ajuns în conflict cu patriarhul Theofil al Alexandriei, care dorea să-și extindă hegemonia asupra întregului Orient. Dușmăniile nutrite la palatul imperial și în înalta societate împotriva lui Ioan, la care se adăugau disensiunile cu Theofil al Alexandriei, au făcut ca în anul 403, el să fie convocat la vila Epi Dryn (Stejari), de dincolo de Bosfor, construit de Rufinus. Acolo Hrisostom a fost condamnat (în lipsă) la exil în Bithynia. După scurt timp, din cauza unui cutremur și a protestelor populației, el a fost repaus în scaun. În anul 404, Ioan a fost condamnat din nou și exilat la Kukusos, un orașel la hotarul Cappadociei cu Armenia, „*locul cel mai pustiu din tot Imperiul*”, după cum spunea Ioan. De acolo, a fost transferat la Pityus, pe țărmul de răsărit la Mării Negre, la poalele Caucazului. În drum către această localitate, Hrisostom a murit, în ziua de 14 septembrie 407. În timp ce-l judecau la Epi Dryn (lângă Chalcedon), Ioan zicea de la amvonul bisericii unde liturghisea: „*De ce m-aș teme? De moarte?*”

Dar voi știți că Hristos este viața mea și că n-aș putea decât câștiga murind. De surghiun? Dar pământul, în toată întinderea sa, este al lui Dumnezeu. De pierderea bunurilor? Dar noi n-am adus nimic în această lume, și nimic nu putem duce cu noi. Eu nu mi-am așternut locuință cu covoare bogate, eu nu m-am îmbrăcat în straie de aur și în mătase, eu n-am lăsat moliciunea și senzualitatea”.

SF. IOAN GURĂ DE AUR
(Mozaic în biserica Sf. Sofia din Constantinopol – sec. al XII-lea)

Hrisostom a lăsat și o bogată moștenire teologică prin lucrările sale. În unele se face o descriere pitorească a vieții intelectuale, sociale și religioase a timpului său. Apărător dârz al idealurilor Bisericii apostolice, ortodox fără odihnă, el a fost unul dintre exemplele morale cele mai veritabile, pe care omenirea le-a dat vreodată. Hrisostom a fost fără milă față de păcat și plin de înțelegere față de cel păcătos. Nicolae Iorga a scris despre el: „rareori o viață, un grai și un scris au fost mai strâns unite într-o personalitate vrednică de respectul tuturor timpurilor” (Cărți reprezentative în viața oamenilor, București, 1916, p. 115).

Theodosie al II-lea. Activitatea sa legislativă și edilitară. Reorganizarea învățământului. Sinodul al III-lea Ecumenic

La moartea sa, la 1 mai 408, Arcadius I-a lăsat ca moștenitor la tron pe Theodosie al II-lea (408-450), minor de 7 ani, care fusese proclamat Augustus chiar de la naștere (402). Micul împărat a fost pus sub protecția surorii sale mai mari, Pulheria, și a regelui persan Yezdieerd I, fost prieten apropiat al lui Arcadius. Yezdigerd arătase toleranță față de creștini, de aceea a și fost numit de supușii săi „Apostatul”. Ca urmare a acestei atitudini îngăduitoare a regelui persan, Biserica creștină din Persia s-a putut organiza, iar episcopul de Seleucia (Ctesifon) a fost ales șef al ei, la un sinod ținut în anul 410. Acesta se intitula *katholikos* și își avea reședința în capitala regatului persan.

Pulheria s-a îngrijit de creșterea și educarea fratelui ei în atmosfera de pietate și austeritate pe care o introdusese la palat. Ea însăși a fost proclamată Augustă în anul 414. Începând cu anul 440, atmosfera de pietate introdu-să de ea a fost treptat înlocuită, sub influența cumnatei sale, Athenais-Evdochia. Aceasta din urmă era fiica unui filosof din Athena, pe nume Leontie, și fusese crescută în dragostea pentru cultura clasică greacă. Căsătorindu-se cu Theodosie, ea și-a schimbat numele în Evdochia.

Theodosie s-a ținut multă vreme departe de treburile statului, el fiind înclinat mai mult spre cultură, știință și artă. Își făcuse o colecție de cărți teologice, se interesa de astronomie și își petrecea multă vreme scriind și împodobind manuscrise. Din acest motiv, el a și fost poreclit „Caligraful”. El a fost ajutat, însă, de sfătuitori și dregători capabili, care au făcut din domnia sa atât de lungă (408-450) o perioadă plină de realizări, deși nu lipsită de mari încercări.

CHIPUL LUI THEODOSIUS II (*solidus*), în stânga
ÎNTÂMPINAREA MOAȘTELOR SF. IOAN GURĂ DE AUR LA CONSTANTINOPOL DE CĂTRE THEODOSIUS II

Între demnitarii care s-au distins în timpul domniei lui au fost Antim (Anthemius), prefect al pretoriului pînă în anul 424, apoi Aurelian Chrysaphius, Priscus din Panion și alții. Anthemius este cel care a început în anul 413 construirea zidului de apărare al Constantinopolului, continuat de alți prefecti și terminat abia în anul 447, de Cyrus și Constantin. Acest zid, îmbunătățit și sub alți împărați, a reprezentat cea mai sigură apărare a Capitalei pînă în anul 1453, cînd a fost străpuns de turci. Tot Anthemius este cel care a luat măsuri de apărare pe limesul dunărean, întărind flota din provinciile Moesia și Scythia. (C.Th. VII, 17, 1 din 17 ian. 412).

Politica externă

În prima perioadă de domnie, nu s-au înregistrat războaie importante, ci doar câteva razii ale triburilor nomade în Lybia și Egiptul de Sus, incursiuni mai masive ale isaurienilor în sud-estul Asiei Mici, un scurt război cu perșii între 421-422, din care bizantinii au ieșit învingători și o invazie a hunilor în Thracia, în urma căreia Imperiul s-a angajat să le plătească acestora un tribut anual de 300 de livre de aur. Imperiul de răsărit reușit, însă, se scapă de pericolul gotic, convingînd pe Alaric să se îndrepte cu vizigoții săi spre Apus. Acolo, după cum s-a arătat deja, aceștia au reușit să cucerească Roma, în anul 410.

Cea mai gravă problemă, căreia Imperiul de răsărit a trebuit să-i facă față acum a fost generată de huni. Regele lor, Ruas, s-a plâns prin anul 434, că guvernul de la Constantinopol sprijină unele din triburile sale rebele, ameninînd că va invada Imperiul. După scurtă vreme, el a murit, iar conducerea hunilor a ajuns în mâinile fraților Attila și Bleda (434-445) și, apoi, a lui Attila singur (445-453). În anul 434, s-a încheiat o pace între bizantini și huni, în urma căreia Constantinopolul trebuia să plătească un tribut anual de 700 livre de aur (o livră = 327,45 gr.). În documentele legate de această pace se precizează faptul că „fortăreața Karsos din Thracia” se află în stăpînirea hunilor. Unii cercetători au identificat această fortăreață cu cetatea Carsium (Hârșova) din provincia Scythia. În anii 441-443, Attila a întreprins expediții importante de-a lungul Dunării, atacînd, prădînd și incendiind numeroase locații din Moesia și Dacia, între care Singidunum (astăzi Belgrad, în Serbia), Margum (astăzi Dubravica, în Serbia), Viminacium (lângă actualul Kostolac, în Serbia), Naissus (astăzi Niș, în Serbia), Ratiaria (astăzi Archar, în

Bulgaria), Asemus (Osămsko Kale, Cherkovitsa, regiunea Pleven, în Bulgaria). Se pare că Sucidava (Celei, în România) și Oescus (lângă actualul Gigen, în Bulgaria) au scăpat de această invazie. Prin pacea din anul 443, Imperiul s-a obligat să plătească 6000 de livre de aur și un tribut anual de 2100 livre de aur.

În anul 447, Attila a întreprins un nou atac de-a lungul văii Dunării și în Peninsula Balcanică, ajungând până în Grecia, prădând și incendiind cca. 70 orașe și cetățile. El nu a consimțit să încheie pacea decât cu condiția ca romanii să evacueze o porțiune de pământ din dreapta Dunării de o lărgime echivalând cu 5 zile de mers. Cu acest prilej, au fost devastate și cetățile Drobeta, Sucidava și Oescus. În ciuda acestei pustiiri, viața populației romane (autohtone) nu a încetat cu desăvârșire. Ea a fost continuată mai ales în mediul rural. Priscus din Panion, ambasadorul lui Theodosie la curtea lui Attila din Pannonia, a întâlnit în drumul său spre regele hun, trecând prin Banat, țărani care-și lucrau pământul și continuau să-și aibă obiceiurile și limba strămoșească. Ei vorbeau limba „ausonilor”, adică, în limbajul bizantin, limba latină populară, vorbită și de locuitorii Italiei. De altfel, Attila a acordat o mare importanță funcționării comerțului în punctele de graniță dintre Imperiu și Regatul său. Unul din aceste puncte trebuie să fi fost și orașul Constantia, menționat ca existând în Banat în vremea când Priscus din Panion a întreprins călătoria sa. Există, deci, mențiuni nu numai de sate, ci și de orașe în care populația locală își ducea viața, și care, din punct de vedere politic, depindeau de huni.

RAPHAEL: ÎNTĂLNIREA DINTRE LEON CEL MARE ȘI ATILA

Încercarea nereușită de asasinare a lui Attila, pusă la cale de Chrysaphius, n-a adus o înrăutățire a raporturilor dintre bizantini și huni, iar în urma tratatelor purtate, regele barbar a consimțit chiar să evacueze zona ocupată la sud de Dunăre. Privirile lui Attila s-au îndreptat acum spre Occident. Acolo, însă, a fost învins de generalul Aëtius (originar din Durostorum), în anul 451, la Câmpiile Catalaunice (Gallia), azi localitatea Châlons. După această înfrângere, Attila s-a îndreptat spre Italia, cu dorința de a cuceri și prăda Roma. La porțile Romei, el a fost întâmpinat, însă, întâmpinat de papa Leon I cel Mare, care l-a determinat să cruțe orașul etern. Acestei întâlniri, marele pictor Raphael i-a dedicat una dintre operele sale, păstrată azi într-o sală din Muzeul Vaticanului. În anul 453, Attila a murit, iar vastul său imperiu se va destrăma.

Politica internă

Universitatea din Constantinopol. Cele mai importante realizări ale domniei lui Theodosie al II-lea în cadrul politicii interne sunt: construirea zidului de apărare a capitalei, la care ne-am referit, fondarea Universității creștine din Constantinopol și alcătuirea Codului de legi, cunoscut sub numele de *Codex Theodosianus*.

Universitatea din Constantinopol a fost fondată printr-un decret emis la 27 februarie 425 (Cod. III, XIV, 9, 3). Prin această măsură, s-a urmărit concurența Universității (Academiei) păgână din Athena. Au fost construite săli de cursuri (*auditoria*), iar corpul profesoral era format din cinci retori greci și trei latini, un filosof și doi juriști. Majoritatea cursurilor erau predate în limba greacă, existând și două catedre în limba latină. Acest aspect surprinde procesul de grecizare a jumătății de răsărit a Imperiului Roman. Profesorii erau plătiți de stat și trebuiau să-și dedice tot timpul învățământului din Universitate. Poziția lor în stat era foarte înaltă, fiind foarte onorați în societate. Universitatea din Constantinopol avea numai profesori creștini și a devenit un rival serios pentru instituția păgână de la Athena. În scurtă vreme, ea a reușit să adune cele mai bune forțe spirituale ale Imperiului.

RUINELE PALATULUI IMPERIAL BUCOLEON DIN CONSTANTINOPOL
(Construit, cel mai probabil, în timpul domniei lui Theodosius II)

Reorganizarea învățământului superior, cu consecințe importante asupra evoluției culturale ulterioare, a avut ca urmare și publicarea *Codului lui Theodosie* = *Codex Theodosianus*, lucrare care a influențat evoluția dreptului bizantin. Această operă a fost inițiată în anul 429, iar realizarea ei a fost încredințată unei comisii formată din nouă membri, printre care era și Apelles, profesor de drept la noua Universitate. Deși componența comisiei de redactare s-a modificat, ulterior, lucrarea a putut fi, totuși, gata și publicată în 438, fiind recunoscută în ambele părți ale Imperiului.

Codex Theodosianus cuprinde legile în limba latină promulgate de împărații de la Constantin cel Mare (din anul 312) și până la Theodosie, inclusiv. Materialul juridic este cuprins

în 16 cărți, împărțite în numeroase capitole și clasificat pe probleme speciale: chestiuni administrative, militare, religioase etc. Realizatorii *Codului Theodosian* au folosit și alte lucrări mai vechi, precum *Codex Gregorianus* și *Codex Hermogenianus*, ambele pierdute. Prima dintre acestea conținea legile de la Hadrian până la Dioclețian, iar cea de-a doua pe cele de la sfârșitul secolului al III-lea până la anul 360.

Codex Theodosianus este lucrarea juridică cea mai importantă realizată înainte de *Corpus juris civilis* al împăratului Iustinian I cel Mare. El are o valoare documentară deosebită pentru istoricii de azi, întrucât consemnează stări de lucruri pe o lungă perioadă de timp. *Codex Theodosianus* a avut influență și asupra popoarelor barbare din Occident, fiind adoptat și de vizigoți. Dovadă în acest sens este *Lex Romana Visigothorum*, în care s-a stabilit și statutul supușilor romani sub vizigoți. *Codex Theodosianus* a pătruns și la popoarele slave din Balcani. Bulgarii l-au primit, de pildă, imediat după creștinare, de la papa Nicolae I.

Întrucât *Codex Theodosianus* cuprinde perioada în care creștinismul devenise religie liberă și apoi chiar de stat, el poate fi considerat un rezumat al operei noii religii în domeniul juridic, arătând modificările pe care le-a adus în practica dreptului.

Viața religioasă

În timpul împăratului Theodosie al II-lea, au apărut două erezii privind persoana Mântuitorului Hristos: nestorianismul și eutihianismul (monofizitismul). Prima dintre ele a fost inițiată de Nestorie, originar din Antiohia, dar devenit patriarh de Constantinopol. El susținea că în ființa Mântuitorului sunt două persoane, deosebite una de cealaltă: persoana dumnezeiască și persoana omenească, iar nu două firi sau două naturi unite într-o singură persoană, cum învață Biserica.

Rătăcirea lui a primit și numele de *dioprosopism*. Persoana dumnezeiască, susâinea Nestorie, există din veșnicie și nu a putut fi născută de Fecioara Maria, ci această a purtat în pântec și a născut numai persoana omenească a Mântuitorului, cu care s-a unit persoana dumnezeiască, fără să precizeze când și cum. Fecioara Maria nu mai poate fi, așadar, numită Născătoarea de Dumnezeu (*Theotokos*), ci Născătoare a omului Hristos (*Antropotokos*) sau Născătoare de Hristos (*Hristotokos*).

Această erezie a fost combătută de Sfântul Chiril al Alexandriei, care a alcătuit împotriva lui Nestorie, 12 Anatemisme. De partea lui Chiril au trecut papa Celestin, Memnon de Efes și Iuvenalie al Ierusalimului, precum și numeroși alți episcopi și călugări. Erezia lui Nestorie a fost combătută la Sinodul III Ecumenic de la Efes (431), la care au participat 187 de părinți, între care și Timotei I, episcopul Tomisului. Din păcate, după Sinod, erezia lui Nestorie s-a răspândit în Persia, Asia Centrală și chiar India.

Ulterior, Eutihie, un arhimandrit din Constantinopol, a început să susțină o altă erezie. El era un admirator al *Anatemismelor* Sf. Chiril și a început să susțină că firile Mântuitorului au fost atât de unite, încât natură divină a înghițit natura umană. Ca atare, în persoana Sa era o singură fire. De aici s-a născut erezia monofizită (*monos + fisis*).

Această nouă erezie a făcut progrese sub patriarhul Dioscor al Alexandriei, iar la Constantinopol datorită propagandei întreținută activ de Eutihie însuși. Împăratul a adoptat această doctrină, fiindcă în ea vedea pe urmașii lui Chiril al Alexandriei. Patriarhul de Constantinopol și Papa Leon I s-au opus acestei erezii. La insistențele lui Dioscor, împăratul a convocat în 449, la Efes un nou sinod, care a primit numele de *sinodul tâlhăresc*, datorită faptului că hotărârile lui au fost impuse cu forța (recurgându-se practic la bătaie). Aici, erezia monofizită a fost impusă prin forță ca doctrină oficială a Bisericii. Împăratul a recunoscut sinodul ca ecumenic și a aprobat hotărârile lui. Dar acest lucru a provocat grave tulburări în Imperiu, pe care a trebuit să le rezolve Marcian, succesorul lui Teodosei II la conducerea Imperiului.

Imperiul bizantin de la Marcian la Zenon. Sinodul al IV-lea Ecumenic de la Chalcedon (451) și consecințele sale

La 28 iulie 450, când Teodosie al II-lea a închis ochii, el nu avea niciun moștenitor pe linie bărbătească. Ca atare, potrivit tradiției, partea de răsărit a Imperiului trebuia să revină vărului său din Apus, Valentinian al III-lea. Acest lucru nu fusese, însă, pe placul lui Teodosie și nici a supușilor săi. Se spune că, pe patul de moarte, Teodosie ar fi indicat personal pe Marcian drept urmaș al său la tron.

Marcian fusese aghiotantului lui Aspar, *magister militum praesentalis* și, apoi, *patricius*, un alan care avea sub autoritatea sa trupele gotice din Imperiu. Pulheria, sora lui Teodosie, a consimțit să se căsătorească cu Marcian, conferindu-i în felul acesta prestigiul ereditar al dinastiei theodosiene.

Marcian a domnit numai șapte ani, între 450 și 457, și s-a dovedit un împărat destoinic, bun militar și bun ortodox. El a refuzat să mai plătească hunilor tributul atât de mare, care secătuisese tezaurul Imperiului. Attila n-a putut reacționa la acest refuz, fiind înfrânt de Aëtius la Câmpiile Catalaunice. După scurtă vreme, în 453, el a și murit, de altfel, iar regatul său imens s-a descompus. Eliberat de pericolul hunic, Marcian a întărit regiunile de frontieră, colonizând unele triburi barbare, inclusiv pe ostrogoți, în calitate de federați. Domnia lui după destrămarea regatului hunic a avut parte de liniște, încât ea poate fi considerată o epocă de aur. Refuzând să mai plătească tributul datorat hunilor, împăratul a putut reface tezaurul statului.

În politica internă Marcian s-a distins ca un bun gospodar. El a încercat să pună capăt sistemului după care serviciile administrative se vindeau. Unul dintre decretelor sale poate fi privit ca semnificativ. Pentru a păstra puritatea ordinului senatorial, Constantin cel Mare refuzase să admită căsătoriile senatorilor cu sclavele eliberate, actrițele sau femeile provenite din clasa de jos a societății (*humilis*). Marcian a dispus ca această lege să nu bareze încheierea unei căsătorii cu o femeie liberă, săracă, dar respectabilă, oricare ar fi din punct de vedere legal nașterea ei. În socotea că însuși Constantin cel Mare a fost de acord cu această interpretare.

Sinodul al IV-lea Ecumenic (Chalcedon, 451)

Cel mai important eveniment din timpul domniei lui Marcian a fost Sinodul al IV-lea Ecumenic de la Chalcedon (451). Acesta a fost deschis în toamna anului 451 (luna octombrie), cu o mare participare. Lucrările sale au durat de la 8 la 31 octombrie.

Papa Leon I cel Mare ceruse insistent să se convoace un nou sinod ecumenic sub președenția sa, în Italia, care urma să revoce hotărârile *Sinodului tâlhăresc de la Efes*. Marcian l-a convins pe papă să renunțe la ideea desfășurării unui sinod în Italia și să trimită delegați în Orient. Papa a acceptat cu condiția ca *Tomus Leonis* (o scrisoare cu caracter dogmatic privitoare la ereziile nestoriană și monofizită) să fie baza de discuție și apoi adoptat ca doctrină definitivă.

Lucrările Sinodului au fost conduse de o comisie compusă din 10 miniștri și 27 de senatori. În urma dezbaterilor, hotărârile sinodului tâlhăresc de la Efes din 449 au fost anulate. Dioscur al Alexandriei și episcopii egipteni care avuseseră un rol hotărâtor la acel Sinod, au fost condamnați. Ierarhii care fuseseră forțați să semneze actele sinodului respectiv au fost iertați, cu condiția primirii hotărârilor de la Chalcedon.

Dogma adoptată în cadrul Sinodului al IV-lea Ecumenic a lămurit raportul dintre cele două firi ale Mântuitorului, divină și umană. Sinodalii au hotărât că acestea sunt unite într-o singură persoană (a Fiului lui Dumnezeu), fiind neamestecate și neschimbate, neîmpărțite și nedespărțite. În acest fel, s-a salvat dogma mântuirii omului, prin aceea că Hristos este Dumnezeu adevărat și om adevărat.

Sinodul a elaborat și un număr de canoane, dintre care, cel mai important, este canonul 28. El a confirmat canonul 3 al Sinodului II Ecumenic din 381, făcându-se un pas mai departe în fixarea rangului de întâietate, pe care îl are patriarhul de Constantinopol. Acest canon i-a

recunoscut papei un primat de onoare, dar a afirmat, în același timp, egalitatea scaunului din Noua Romă (Constantinopolul) cu cel din Vechea Romă. Justificând a fost aceea că, la Constantinopol, se află sediul guvernului, al senatului și al împăratului. Împotriva acestei hotărâri, s-au ridicat papa, care a refuzat să recunoască acest canon, și ceilalți patriarhi răsăriteni, de la Alexandria și Antiohia. Ultimii doi refuzau recunoașterea întâietății Constantinopolului față de scaunele lor, pe motivul că Alexandria și Antiohia erau scaune apostolice și sediul unor renumite școli de teologie. Din punct de vedere juridic, patriarhul de Alexandria avea autoritate asupra diocezei Egiptului, iar Antiohia, asupra celei a Orientului. Prin canonul 28, Constantinopolul a căpătat un rang superior celor două patriarhii apostolice. În plus, Patriarhia de Antiohia a scăzut în importanță, întrucât, din teritoriul său, a fost detașat Ierusalim și scaunele bisericesti trecute sub jurisdicția acestuia.

Tot prin canonul 28, s-a stabilit și aria juridică a Patriarhiei de Constantinopol, care cuprindea diocezele: Thracia, Pontul și Asia. Acestea li se adăugau teritoriile din afara granițelor Imperiului, adică creștinii aflați sub dominație barbară (*in partibus infidelium*).

Hotărârile Sinodului de la Chalcedon au contribuit la adâncirea diferențelor dintre patriarhatele ortodoxe – Constantinopol, Roma, Alexandria, Antiohia –, atât ca urmare a atitudinii față de dogmele stabilite, cât și față de canoanele cu urmări juridice. Biserica Romei și Constantinopolului au adoptat în unanimitate hotărârile dogmatice de la Chalcedon, însă, în Egipt și în Siria, unde majoritatea populației era monofizită și unde existau ambiții de caracter național, de limbă și mentalități religioase deosebite, s-au produs tulburări și chiar revolte populare, suprimate în sânge. Egiptul a renunțat la limba greacă în slujbele religioase, folosind de acum înainte limba indigenă (coptă). Biserica rămasă ortodoxă la Alexandria poartă numele de Biserică melkită de la termenul *melek* (rege, împărat), adică cea care rămânea în legătură cu Biserica din capitala Imperiului. La Ierusalim au avut loc chiar lupte sângeroase, întrucât monofiziții au reușit să obțină posturi de conducere și să dezlănțuie împotriva chalcedoniilor o aspră persecuție. La acest fapt a contribuit și intervenția împărătesei Eudoxia, care trăia retrasă aici și era susținătoare a ereziei monofizite.

Un călugăr pe nume Theodosie, adept al lui Dioscur al Alexandriei, l-a obligat pe Iuvenal al Ierusalimului, care se întorsese de la Chalcedon și iscălise documentele sinodale, să renunțe la doctrina adoptată la Sinodul Ecumenic. Refuzând aceasta, Iuvenal abia a scăpat cu fuga, pentru a-și salva viața. Theodosie a fost hirotonit episcop și i-a persecutat cu violență pe cei care nu împărtășeau convingerile sale. El era susținut de împărăteasa Eudoxia, mare admiratoare a Sf. Chiril al Alexandriei și care credea că doctrina lui Dioscur și Chiril sunt una, și că învățătura lor a fost condamnată la Chalcedon.

În cele din urmă, împăratul Marcian a luat măsuri severe și Theodosie a fost obligat să fugă la Muntele Sinai, iar Iuvenal a fost reinstalat în scaun. Împărăteasa Eudoxia a început să se îndoiască și ea de justetea credinței sale monofizite, mai cu seamă la sfatul unui călugăr sfânt, celebru, pe nume Simeon, și a revenit la ortodoxie. Religia creștină, care, din cauza disputelor teologice, crease o atât de mare deosebire de opinii, a adus Imperiului tulburări periculoase, chiar foarte periculoase pentru guvernare. În Orient, aceste tulburări le-au facilitat arabilor cucerirea Siriei și a Egiptului. Mai târziu, însă, religia de stat a format o legătură între toți locuitorii Imperiului și a contribuit la hrănirea sentimentului național, care i-a dat putere Bizanțului să se mențină peste secole împotriva dușmanilor din afară.

În ceea ce privește atitudinea Bisericii din Tomis față de Sinodul de la Chalcedon, trebuie arătat că episcopul Alexandru n-a putut fi de față la lucrări, dar a semnat actele un an mai târziu, adică în 452. Absența lui Alexandru de la Sinod a fost motivată, probabil, de situația politică tulburată de la Dunăre, unde, în vremea respectivă, hunii constituia în continuare un real pericol.

Pulheria, deși se hotărâse să-i fie soție lui Marcian doar pentru a asigura legitimitatea dinastiei pe tronul Bizanțului, n-a putut acționa ca împărăteasă-soție decât scurtă vreme, căci ea a murit în 453. În timpul întregii sale vieți, ea a fost plină de evlavie și a făcut multe fapte caritabile, lăsându-și întreaga avere săracilor. Despre ea se presupune că a ctitorit și trei biserici. Una dintre acestea este cunoscută sub numele de Biserică Theotokos Chalkoprateia, denumită așa

după așezarea sa în cartierul negustorilor de bronz de lângă Sfânta Sofia. A doua biserică, Theodotokos Hodegetria, adică Maica noastră care ne arată calea, a fost construită în partea de răsărit a cetății, sub prima colină, și a fost sfințită prin așezarea aici a unei icoane trimise de la Ierusalim de împărăteasa Athenais- Evdochia. Cea mai importantă biserică a fost aceea clădită în cartierul Vlaherne, puțin înainte de moartea Pulheriei. În această biserică a fost adusă, în timpul succesorului lui Marcian, o mantie (acoperământ) atribuită Fecioarei Maria, trimisă de la Ierusalim. O capelă specială a fost construită pentru a adăposti această relicvă sfântă. În zile grele de restriște, populația capitalei își punea nădejdea în această mantie. Patriarhul însoțit de un numeros sobor de preoți și de popor făceau procesiuni prin oraș, mai ales pe zidurile de apărare ale cetății sau în apropierea acestora. În felul acesta, orașul a fost salvat de mai multe ori.

Marcian a trecut la cele veșnice în ianuarie 457. Prin moartea sa, dinastia theodosiană, pe care el a continuat-o prin alianță, s-a stins.

Leon I cel Mare (457-474)

După moartea lui Marcian, senatul l-a ales ca împărat pe un alt ofițer (tribun), pe nume Leon. Acesta era puțin cunoscut la momentul alegerii sale. El fusese administrator pe domniile lui Aspar și protejat al acestuia din urmă.

Leon este primul împărat care a primit coroana imperială de la patriarhul Constantinopolului. Predecesorii săi creștini primiseră coroana după tradiția romană, adică din mâinile comandantului suprem al armatei, ori a unui înalt funcționar civil. Inovația din 457 are, desigur, la bază, și prestigiul pe care și-l dobândise patriarhul de Constantinopol, mai ales în urma Sinodului de la Chalcedon. De aici înainte toți împărații bizantini vor fi încoronați de patriarhul Capitalei, iar încoronarea a căpătat semnificația unei consacări religioase. Încoronării civile cu caracter militar i s-a adăugat, în acest fel, o ceremonie bisericească, care a căpătat din ce în ce mai multă importanță, iar în Evul Mediu va fi privită drept actul veritabil, propriu-zis, al încoronării.

ÎMPĂRATUL LEON I CEL MARE (457-474)

Amestecul prea mare al lui Aspar în treburile Imperiului i-a nemulțumit pe Leon, senatul și întreaga populație a Capitalei. Toți au încercat să se debaraseze de el. La aceasta a contribuit și înfrângerea bizantinilor de către vandali, în expediția din Africa, o expediție împotriva căreia se ridicase Aspar. Vandalii voiau să cucerească chiar Alexandria. În plus, Aspar

cerea să i se acorde unuia din fiii săi titlul de Caesar. În acest context, Leon s-a aliat cu Tarasikodissa, un ofițer isaurian aflat în Capitală. Aspar a fost asasinat împreună cu familia sa și un număr de goți. Acest eveniment a reprezentat lovitura de grație pentru influența germanilor la curtea din Constantinopol. Pentru acest masacru, Leon a fost poreclit „Măcelarul” (*makelarios*).

Unii istorici privesc acest eveniment ca o etapă importantă în procesul de naționalizare a armatei bizantine și de slăbire a influenței barbare în Imperiu. Ei socotesc că acest lucru este suficient pentru a justifica supranumele de *Cel Mare*, care i se acordă uneori lui Leon.

După victoria împotriva lui Aspar și a germanilor, Tarasikodissa, a capătat o mare putere la palat, căsătorindu-se chiar cu Ariadna, fiica împăratului (în anul 466). El și-a schimbat numele în Zenon.

Pe plan militar, bizantinii au suferit o mare înfrângere în Africa, într-o expediție împotriva vandalilor regelui Genseric. În timpul acelei campanii militare, flota bizantină a fost condusă de cumnatul lui Leon, Basiliskos. În urma acestei înfrângeri, bizantinii au pierdut și Sicilia.

Când Leon I a murit, la începutul anului 474, nepotul său, Leon al II-lea, fiul lui Zenon și al Ariadnei, a devenit succesor la tron, iar Zenon împărat asociat al fiului său. Murind însă Leon al II-lea, chiar în toamna anului 474, Zenon a ocupat singur tronul Constantinopolului.

Domnia lui Zenon a fost de scurtă durată, până în ianuarie 475. Atunci, o conspirație greacă îndreptată împotriva isaurienilor, care căpătaseră prea multă putere în Capitală, l-a înlăturat de pe tron, punând în locul lui pe Basiliskos, cumnatul lui Leon I. După 20 de luni, Zenon a preluat din nou conducerea Imperiului, domnind liniștit timp de 15 ani (476-491).

Cea de-a doua parte a domniei lui Zenon a coincis cu căderea Imperiului roman de apus sub herulii lui Odoacru, care, în 476, l-au îndepărtat de pe tronul Romei pe Romulus Augustulus. Odoacru nu s-a proclamat împărat, ci a recunoscut suveranitatea Imperiului roman din Orient. Prin delegați trimiși de el la Constantinopol, în numele senatului roman, el a afirmat că Italia nu are nevoie de un monarh distinct și că împăratul ei trebuie să fie Zenon. În același timp, Odoacru i-a cerut lui Zenon să-i acorde titlul de *patricius* și să-i recunoască dreptul de a conduce Italia ca delegat. Zenon l-a numit, însă, doar *magister militum per Italiam*, acordându-i administrația provinciei în calitate de mandatar al Imperiului.

IMPERIUL ROMAN ÎN ANUL 460, ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI LEON I CEL MARE

Devenit stăpân al Italiei, Odoacru s-a comportat din ce în ce mai independent. Domnia lui, însă, asupra Italiei, nu a fost de lungă durată, întrucât Zenon, pentru a se debarasa de ostrogoții din Peninsula Balcanică, care întreprindeau multe incursiuni devastatoare, amenințând chiar Capitala, a reușit să-l convingă pe unul din conducătorii lor, Theodoric cel Tânăr (Amal), să pornească, în 488, împotriva lui Odoacru. Theodoric l-a înfrânt pe Odoacru în 493, devenind

stăpânul Italiei și întemeind, astfel, Regatul ostrogot al Italiei, cu capitala la Ravena.

În felul acesta, Imperiul de răsărit a scăpat de pericolul germanic, așa cum reușise să scape pe vremea lui Alaric, întrucât, în Italia, Theodoric era mai puțin periculos decât în Peninsula Balcanică. Zenon a rezolvat, astfel, două grave probleme: înlăturarea lui Odoacru și îndepărtarea germanilor.

Plecarea germanilor în Apus nu a însemnat, însă, și rezolvarea problemei etnice în interiorul Imperiului, întrucât isaurienii au devenit acum un adevărat pericol, fiind sprijiniți de împăratul însuși. Sub patronajul acestuia, ei au ocupat cele mai bune posturi de conducere din Capitală.

Problemele religioase. Henotikonul (482). Legea din anul 480

Disensiunile profunde născute după Sinodul al IV-lea Ecumenic între ortodocși și monofiziți afectau în cel mai mare grad liniștea internă și securitatea statului. De aceea, Zenon a emis în anul 482 un Henotikon (decret de unire), prin care a încercat să obțină un compromis între cele două curente. Documentul a fost emis cu acordul patriarhului Acachie al Constantinopolului. Prin *Henotikon*, era recunoscută validitatea deciziilor primelor trei sinoade ecumenice, pe care le considerau suficiente, anatematizându-l atât de Nestorie, cât și pe Eutihie, dar și pe cei care învațau o doctrină divergentă, stabilită „la Chalcedon ori în altă parte”. Iisus Hristos era considerat de aceeași fire cu Tatăl, în firea Sa divină, și având aceeași natură (fire) cu noi, în firea umană. *Henotikonul* evita să folosească sintagmele o natură sau două naturi (firi) și nu pomenea nimic de unirea celor două firi, așa cum se stabilise la Chalcedon. Respingerea hotărârilor de la Chalcedon i-a nemulțumit pe ortodocși, care vedeau în aceasta o repudiere a Tomului papei Leon, considerat întru totul ortodox.

Papa Simplicius a convocat un sinod la Roma în care Acacius (patriarhul Constantinopolului) și Petru Mongus (patriarhul Alexandriei) au fost anatematizați. Rezultatul *Henotikonului* a fost că s-a produs o schismă între Apus și Răsărit, prima între cele două Biserici, cunoscută sub numele de *Schisma Acachiană*, care a durat până în anul 518. În interiorul Imperiului, se părea că *Henotikonul* aducea o destindere la Alexandria, dar, până la urmă, el nu i-a satisfăcut nici pe ortodocși, nici pe monofiziți. Primii nu puteau accepta concesiile făcute monofiziților; ceilalți le considerau insuficiente, din cauza lipsei de precizare a *Henotikonului*. Astfel, *Henotikonul* a adus noi complicații în viața religioasă a Bizanțului, mărinind numărul dizidenților: monofiziții extremiști, dyophiziții (ortodocșii) și moderații care adoptau formula *Henotikonului*. Ortodocșii intransigenți au fost numiți *Achimiți (Vigilantes)*, fiindcă săvârșeau slujbe în mănăstirile lor fără întrerupere, iar monofiziții extremiști au fost numiți *Akephaloi*, adică „fără cap”, pentru că nu mai recunoșteau autoritatea patriarhului de Constantinopol, care acceptase *Henotikonul*.

Legea din anul 480 (Cod. Iust. I, 3, 35 (36)). Prin această lege, Zenon a dat dreptul fiecărui oraș din Imperiu, care avea rangul de *polis*, adică posedea clădiri publice, populație numeroasă, zid de incintă și viață urbană înfloritoare, să aibă propriul episcop. Până la această lege, în planul organizării bisericești, multe orașe importante din Imperiu depindeau de altele, din diverse motiv, dar una din cauze era aceea că primiseră evanghelizarea din centrele de care depindeau. Între excepțiile foarte puține de la obligativitatea acestei legi se numără și provincia Scythia. Justificarea imposibilității înființării de noi episcopii aici este arătată în felul următor: invaziile barbare frecvente în această provincie fac viața nesigură, generând, în plus, sărăcie. De aceea, toate orașele provinciei rămân în starea anterioară, depinzând mai departe de Episcopia Tomisului. Însă, sub succesorul lui Zenon, situația politică și economică la Dunărea de jos s-a schimbat în bine, făcând posibilă aplicarea prevederilor acestei legi a lui Zenon.

Anastasius I. Politica religioasă. Activitatea la Dunărea de Jos. Revolta lui Vitalian

În seara zilei în care Zenon a murit (10 decembrie 491), senatul, miniștrii și patriarhul Euphemius al Constantinopolului s-au adunat la palat, pentru a delibera asupra alegerii unui nou împărat. De asemenea, în hipodrom, s-a adunat o mulțime mare de popor și soldați. Sosind în hipodrom, Ariadna a fost aclamată ca Augustă prin cuvintele: „*Trăiască Augusta! Dă Imperiului un împărat ortodox, dă Imperiului un împărat roman!*”.

Cel dintâi care a vorbit mulțimii a fost demnitarul *magister a libollis*, urmat de Ariadna însăși, care a spus, răspunzând cererii poporului, că senatul, armata și ea personal au socotit că noul împărat ales trebuie să fie un roman, care să aibă toate virtuțile împărătești, să nu fie sclavul banului, ci liber de orice viciu omenesc, curat și plăcut lui Dumnezeu. Ei au spus că adunarea, în care s-au decis acestea, a avut loc în prezența patriarhului Eufemius, că în mijloc stătea Sfânta Scriptură, ca fiecare să lase deoparte orice prietenie și dușmănie și să voteze cu conștiința curată. După aceste cuvinte, patriarhul și împărăteasa s-au retras să se consulte, ceilalți hotărând să-i lase împărătesei libertatea de a alege pe noul împărat. Aceasta s-a oprit asupra lui Anastasius, un om în vârstă, de 61 de ani, funcționar la curte în calitatea de *silentarius*, (supraveghetor al sălii unde se țineau ședințele înaltului sfat al Imperiului, numite *silentia*).

Două chestiuni importante frământau atunci Imperiul și se cereau rezolvate: una de natură religioasă, care diviza populația Imperiului de la Sinodul al III-lea Ecumenic, dar mai ales după Sinodul de la Chalcedon, și alta de natură etnică, anume problema străinilor, mai cu seamă a isaurienilor, care deveniseră un pericol intern în timpul domniei împăratului Zenon. După cum s-a arătat deja, acesta era isaurian și îi susținuse pe conaționali săi să ocupe posturi de răspundere la conducerea Imperiului. Acesta este și motivul pentru care poporul cerea în hipodrom alegerea unui împărat ortodox și roman.

Anastasius nu era, însă, un ortodox convins. Mama sa era ariană, iar un unchi de-al său era maniheu. El însuși avea convingeri monofizite. Înainte de alegerea sa ca împărat, el avusese un conflict cu patriarhul Euphemius, pentru faptul că ținuse în biserica Sfântă Sofia din Constantinopol conferințe cu caracter eterodox. Din acest motiv, patriarhul nu a fost mulțumit de alegerea împărătesei. În cele din urmă, alegerea împărătesei fiind susținută de senat, s-a ajuns la un compromis, hotărându-se ca Anastasius să se angajeze în scris că va respecta hotărârile Sinodului de la Chalcedon. Anastasius a consimțit acest lucru, dar, după cum se va vedea, el nu și-a respectat angajamentul.

Patriarhul a hotărât ca declarația sa să fie păstrată în arhivele patriarhale, sub paza trezorerului. În mai 492, Anastasius s-a căsătorit cu Ariadna, domnind până în anul 518.

Încă de la începutul domniei, Anastasius a reușit să rezolve problema isaurienilor, care dețineau o mare putere în Imperiu. Poziția lor privilegiată irita în cel mai înalt grad populația Capitalei. Când s-a descoperit că, după moartea lui Zenon, ei organizaseră un complot împotriva noului împărat, condus de Longinus, fratele lui Zenon, Anastasius a decis să-i lichideze rapid. El le-a luat posturile importante, le-a confiscat bunurile și i-a alungat din Capitală. Această operație a fost urmată de lupte lungi și crâncene, care au durat șase ani, în urma cărora isaurienii au fost înfrânți. Ținutul lor a fost ocupat, iar ei au fost colonizați în mare parte în Thracia și Europa.

Relațiile cu perșii

În anul 502, împăratul Anastasius a purtat un război cu perșii, în care au fost angajate forțe militare considerabile. După lupte indecise, în anul 506, s-a încheiat un armistițiu pe o durată de șapte ani. În 513, tratatul de pace a fost reînnoit, însă, în cele din urmă, ostilitățile au fost reluate întrucât Anastasius, în contradicție cu prevederile tratatului, a construit cetatea Dara, în fața cetății Nisibe.

Politica religioasă

Fiind un monofizit convins, Anastasius a intrat în curînd în conflict cu patriarhul Euphemie. Acesta, ca un bun ortodox ce era, nu a încetat să ațâțe populația împotriva *Henotikonului* lui Zenon și, prin aceasta, a intrat în conflict cu împăratul. Anastasius a reușit să-l condamne pe patriarh ca nestorian și să-l înlocuiască cu Macedonie, chalcedonian convins.

La început, împăratul a avut ca bază a atitudinii sale religioase, *Henotikonul* lui Zenon, dar, cu timpul, monofizitismul său s-a accentuat, spre satisfacția coptșilor și sirienilor, dar spre nemulțumirea crescândă a ortodocșilor. Anastasius l-a depus din scaunul patriarhal și pe Macedonie, înlocuindu-l cu Timotei, un monofizit recunoscut. Și patriarhul Antiohiei a fost înlocuit cu Severus, un teolog monofizit. Atitudinii sale promonofizite i se atribuie și adăugarea în anul 512, la cîntarea Trisagion (Sfinte Dumnezeule) din timpul Sfintei Liturghii, a cuvintelor „*Care Te-ai răstignit pentru noi*”.

Toate acestea și unele măsuri economice au produs agitație în rândul populației ortodoxe, ajungându-se chiar la un șir de revolte. Unele dintre acestea au fost provocate de partida Albaștrilor, o grupare cu caracter politic și social, condusă în special, de reprezentanții aristocrației senatoriale greco-romane, a marilor proprietari de pământ. Aceștia erau sprijinitori ai ortodoxiei și au produs mari tulburări la Constantinopol din pricina adaosului din Trisagion, care erau să-l coste tronul pe împărat.

Între cele mai însemnate răscoale de la acea vreme se numără cea condusă de Vitalian, între anii 513-515. Vitalian era trac de origine, născut pe la 470, în sudul Scythiei, în cetatea Zalpada, și îndeplinea funcția de *comes foederatorum*, adică comandant peste trupele de federați (în majoritate barbari). Ioan de Antiohia afirmă despre el că „*era un omuleț scund, bâlbâit și pârlit la vârful pleoapelor, feciorul lui Patriciolus, originar din Zaldapa*”. Vitalian s-a declarat apărătorul credinței ortodoxe și a asociat la răscoală nu numai trupele de barbari, dar și pe cele romane din dioceza Thraciei, precum și țărani din diverse regiuni. Nemulțumirea țăranilor se datora noului sistem de impozite, instituit de Anastasius, care, pe de o parte, reprezenta o degrevare a celor ce se ocupau cu comerțul și meșteșugurile, dar, pe de altă parte, reprezenta o sarcină greu de suportat pentru populația rurală. La acestea se adăugau unele măsuri luate împotriva colonilor, precum Constituția lui Anastasius din anul 500, prin care s-a proclamat aservirea tuturor agricultorilor, rămași 30 de ani pe același pământ (*Cod. Ius. XI, 48, 19*) și, în general, fiscalitatea severă, prin care s-a urmărit realizarea unor economii cât mai mari.

Vitalian a atacat de mai multe ori cu succes trupele imperiale și chiar Constantinopolul, obligându-l pe împărat să ducă tratative. Astfel, Anastasius, i-a promis lui Vitalian că-l ca numi *magister militum per Thracium* și va convoca un sinod ecumenic, de data aceasta sub președenția papei. Însă, cum papa Hormisdas punea ca primă condiție ca împăratul și toți episcopii orientali să aprobe actele Sinodului de la Chalcedon și Tomul lui Leon, negocierile au fost întrerupte. Ca atare, în anul 515, Vitalian a atacat pentru a treia oară Constantinopolul, pe mare și pe uscat. De data aceasta, flota sa a fost distrusă de flota imperială, care a folosit *focul grecesc*, inventat de athenianul Proclus. Și armata sa de uscat a fost înfrântă. Vitalian abia a putut scăpa cu viață și a pierdut demnitatea de *magister militum per Thraciam*.

Puterea armată fiindu-i slăbită, a trebuit să treacă mult timp pentru a-și reorganiza forțele. Însă, în anul 518, murind Anastasius, a dispărut și obiectivul răscoalei, adică regimul pe care Vitalian urmărea să-l răstoarne.

Dacă răscoala lui Vitalian n-a avut la bază numai motive religioase, ci și social-economice, totuși faptul că el s-a ridicat împotriva împăratului monofizit ca reprezentant al ortodoxiei, arată de câtă putere dispunea aceasta și că monofizitismul își avea forțele pe sfârșite. În această luptă anti-monofizită, Vitalian i-a avut de partea sa și pe călugării sciți, cu unii dintre aceștia fiind și înrudit.

Reforme administrative

Unul din marile merite ale lui Anastasius a fost acela de a fi pus ordine în finanțele statului. El a procedat la o serie de reforme, pe care le-a aplicat cu prudență și metodic. Anastasius a încercat să dea valoare stabilă monedei de bronz numită *follis*, urmărind ca aceasta să fie cât mai apropiată de valoarea în aur, întrucât suferea grave fluctuații.

Cea mai importantă reformă a lui Anastasius a fost, însă, cea privind impozitul funciar. În această privință, el a hotărât ca cea mai mare parte a acestuia să fie plătit în monedă de aur. Numai sumele necesare hrănirii trupelor și aprovizionării populațiilor din Constantinopol, Alexandria și Antiohia puteau fi achitate în natură. Dacă statul avea nevoie de fonduri suplimentare, atunci le putea procura impunând proprietarilor de pământuri să le vândă la un preț redus. Această impunere (*coemptio*) era autorizată de împărat, cu excepția Thraciei, unde veniturile realizate din impozite erau mici, iar trupe foarte numeroase (desigur pentru asigurarea apărării Capitalei). Aceste sarcini din ce în ce mai grele, mai ales pentru anumite regiuni, precum Thracia, i-au nemulțumit pe țăranii, generând revolte (precum cea condusă de Vitalian).

O altă reformă întreprinsă de Anastasius a fost aceea prin care el a hotărât ca perceperea impozitelor în orașe să fie încredințată câte unui *vindex*, depinzând de *praefectura praetorio*. Până atunci, impozitele din cetăți erau percepute de *descuriones (curiales)*, membri ai consiliilor municipale, care chezășuiau cu averea lor proprie, plata regulată a impozitelor. Vindices erau arendași ai impozitelor (ca în Imperiul roman) și, probabil, se dedau la abuzuri, pentru a scoate venituri cât mai mari. Statul era câștigat din aceasta, căci avea veniturile asigurate. Decurionii erau și ei mulțumiți, fiindcă nu mai erau puși în situația de a plăti impozite pentru alții, mai ales pentru cei care lăseau pământurile în paragină ori plecau. Pe de altă parte, decurionii întâmpinau dificultăți în încasarea impozitelor de la oamenii bogați și marii proprietari de pământ. Vindices, însă, se puteau impune tuturor. Pe de altă parte, pentru a preîntâmpina opresiunea prea mare a populației din partea vindiceșilor, Anastasius a întărit și a lărgit drepturile acelor *defensores civitatum* și al episcopilor, care erau chemați să apere populația de nedreptăți. Cei care condamnau noua politică a lui Anastasius spuneau că vindices tratau cetățile ca pe niște comunități dușmane. Marile dări și sarcini, agravate de opresiunea funcționarilor, au dus la falimentul micilor proprietari. Acesta a avut consecințe și pentru strângerea impozitelor. În vederea asigurării strângerii banilor necesari, s-a hotărât ca întreaga comunitate să fie privită ca o unitate fiscală și responsabilă pentru încasarea tuturor impozitelor. Ca atare, dacă din diverse motive o proprietate nu mai era solvabilă, ceilalți erau obligați să plătească pentru ea. Acest nou impozit este cunoscut sub numele de *epibolè*. Anastasius a desființat *impozitul chrysargyron*, care apăsa mai ales populația orășenească, angajată în comerț și meșteșuguri. Această măsură a adus mare mulțumire în rândurile populației urbane, dând un impuls comerțului și meșteșugurilor. În schimb, populația rurală avea motive de nemulțumire, întrucât i s-a impus să plătească impozitele în monedă de aur, iar nu în natură, ca mai înainte.

Chiar dacă măsurile economico-financiare luate de Anastasius au nemulțumit largi părți ale populației, ele au avut menirea de a restabili finanțele statului. La moartea lui Anastasius, în 518, în vistieria statului se afla o imensă rezervă de aur (320.000 livre, adică 105.000 kg de aur, o livră având: 327,45 gr). Această sumă uriașă va fi folosită de urmașii lui Anastasius, Iustin și, mai ales, Iustinian.

Rezervele de bani strânse de Anastasius i-au permis să construiască și un zid de apărare a Constantinopolului, la 40 de km. spre vest de zidul lui Theodosie al II-lea. Acesta închidea o zonă imensă, căci el pornea de la Marea de Marmara și se termina la Cornul de Aur. Evagrie (*Hist. Eccl.* III, 30) afirmă că acest zid făcea din cetate o insulă, în loc de peninsulă.

Raporturile cu popoarele barbare din Occident

Fără să-i fi recunoscut oficial ca regenți ai Italiei pe Odoacru ori pe Theodoric, împăratul a admis, totuși, o situație de fapt prin aceea că, după moartea lui Odoacru, petrecută în 493, el l-a acceptat pe Theodoric cel Mare ca rege al Italiei. În fapt, Theodoric a lăsat în vigoare aproape toată administrația romană, având o mare grijă să nu-i supere pe membrii senatului. Totuși, o apropiere între populația romană și cea barbară gotică a fost împiedicată de faptul că goții erau arieni, iar romanii ortodocși. Relații mai prietenești a avut Anastasius cu regele francilor Clovis, care fusese creștinat de episcopul Bisericii Romei, Sfântul Remigius. Anastasius i-a trimis acestuia însemnele demnității de consul, socotindu-l un reprezentant al puterii imperiale în apus.

Anastasius și teritoriul actual al României

Domnia lui Anastasius a avut o mare importanță pentru provincia Scythia. În vremea, aici se constată întărirea frontierei dunărene cu noi trupe și fortificații. Anastasius n-a urmărit lărgirea frontierelor Imperiului, ci întărirea capacității lor de apărare. Unul din cronicarii timpului, Ioan Malalas (XVI, p.409, r. 46-49, ed. Bonn. 1831), afirmă că „în fiecare oraș al Imperiului au fost înălțate diferite construcții, ziduri de apărare și apeducte, au fost curățate porturi, clădite din temelii băi publice și multe altele”.

În timpul lui Anastasius și-au făcut apariția la Dunărea de jos și în Thracia bulgarii care în anii 493, 499 și 502 au prădat o parte din Imperiu. Împotriva acestor invadatori și a altora, Anastasius a luat măsuri de refacere a zidurilor de incintă a unor cetăți, precum Histria, Dinogetia, Capidava, Altinum, unde au fost descoperite cărămizi ștampilate cu numele împăratului, ceea ce arată că în aceste locuri s-au depus eforturi importante de fortificare a cetăților. Unele dintre cele mai importante lucrări s-au efectuat în capitala provinciei, Tomis. Grija specială pentru aceasta este sugerată și de descoperirea singurului sigiliu cu numele împăratului cunoscut pe pământul Dobrogei, unde exista și cel mai important port al provinciei.

Tot în vremea lui Anastasius, în Scythia s-au clădit importante și numeroase bazine creștine, precum și edificii publice, la Histria, Tomis, Callatis, Tropaeum Traiani, Dinogetia și Capidava.

Unii cercetători (Em. Popescu) presupun că, tot în timpul acestui împărat, organizarea bisericească din Scythia a cunoscut importante transformări, prin înființarea unui mare număr de noi scaune episcopale (14 noi episcopii, sufragane ale mitropoliei de la Tomis). Acestea își aveau reședința în principalele orașe ale provinciei: Histria, Callatis, Axiopolis, Tropaeum Traiani, Zaldapa, Capidava, Novidunum, Troesmis, Aegissus, Salsovia, Constantiana și altele. Până la Anastasius ierarhii tomitani semnau de obicei în actele oficiale cu formula precum *episcopus Tomitanus* sau *episcopus Tomitanae civitatis*, însoțit de numele provinciei Scythia. O astfel de semnătură este cea a lui *Joannes Tomitanae civitatis episcopus provinciae Scythiae*. După Anastasius, formula s-a schimbat. La un sinod ținut la Constantinopol în anul 520, la care a fost ales ca patriarh Epifanie, în scrisoarea de înormare adresată papei Hormisdas, între semnăturile participanților, la poziția a 7-a, apare și cea a lui *Paternus misericordia Dei episcopus provinciae Scythiae metropolitanus*.

Statutul de mitropolit al lui Paternus este dovedit și informațiile expuse într-o scrisoare a legaților papali din Constantinopol din anul 518, adresată aceluiași papă Hormisdas. Acești reprezentanți ai papei la Constantinopol l-au informat pe pontiful roman despre tulburările pe care „călugării sciți” le provoacă în legătură cu unele probleme ale dogmei stabilite la Chalcedon. Ei afirmă, printre altele, că *isti (scil. monachi de Scythia) de sua provincia episcopos accusant, inter guos est Paternus Tomitanae civitatis antistes* [Acești (monahi) își acuză episcopii din provincia lor, între care este și Paternus, întâistătorul cetății Tomis]. Este vorba, așadar, de mai mulți episcopi (*episcopos*), între care Paternus deținea un rol

proeminent, de aceea este menționat aparte.

CHIPURILE ÎMPĂRAȚILOR ANASTASIUS (în stânga) ȘI IUSTIN I
PE MONEDE *SOLIDUS*

De altfel, numele acestui ierarh tomitan apare și pe un disc de aur și argint, de mari dimensiuni, care cântărește 16 kg. Discul a făcut parte din tezaurul Bisericii din Tomis, având, probabil, rolul de anaforniță, dar a fost furat de popoarele barbare sau donat acestora, pentru a răscumpăra prizonieri creștini. El a fost descoperit în anul 1912 în localitatea Malaia Perescepina (reg. Poltava, în Ucraina), împreună cu alte obiecte din metale prețioase, și se păstrează astăzi la Muzeul Ermitaj din Sankt Petersburg⁴.

Anastasius a murit în anul 518, în palatul său, în urma unui trăznet.

Imperiul bizantin sub Iustin I (518-527)

După moartea lui Anastasius, tronul Imperiului a rămas vacant, fără un successor desemnat. Cel care a reușit să preia conducerea Imperiului a fost Iustin I (518-527), un ofițer superior, înaintat în vârstă, de origine țărănească (trac romanizat), originar dintr-un sat de lângă Naissus (astăzi Niș, în Serbia), numit Bederiana, de pe teritoriul provinciei romane Dardania. Aceasta era o regiune occidentală, aflată sub administrația religioasă a Vicariatului de Thessalonic, dependent de papă. El era chalcedonian (ortodox) și vorbea limba latină.

Deși nu avea o instrucție aleasă (Procopius, în *Hist. Arc.*, p. 64-65, 77, afirmă, cu răutate, că „*abia știa să se iscălească*”), Iustin a făcut o carieră militară strălucită, ajungând *comes excubitorum*, adică comandantul gărzii personale a împăratului, gardă înființată de Leon I, și care, deși nu era numeroasă, însumând doar 300 de oameni, a mijlocit șefilor ei ocuparea scaunelor imperiale (de ex. Tiberiu al II-lea, Constantin și Marcian). Iustin a căpătat titlul de *patricius*, onoare foarte mare, care nu era conferită decât rareori și numai demnitarilor de rang foarte înalt (foștilor consuli, prefecți ai pretoriului, magiștri militum).

Între primele măsuri luate de noul împărat a fost anularea politicii religioase a lui Anastasius. El l-a depus din scaun pe Severus, patriarhul Antiohiei, și pe alți episcopi

⁴ Trebuie precizat faptul că, cercetările recente au condus la concluzia că scaunele sufragane din principalele orașe ale provinciei Scythia au fost înființate în timpul lui Iustinian I cel Mare, în anul 536, iar nu sub Anastasius. Între 381 și 536, Tomisul a avut rangul de mitropolie, dar episcopiile sale sufragane se aflau în afara teritoriului provinciei civile Scythia, în Peninsula Crimeea [episcopiile de la Cherson (astăzi Sevastopol) și Bospor (anticul Panticapaeum, astăzi Kerch)], în provincia Moesia Secunda [episcopia de la Odessos (astăzi Varna, în Bulgaria)] și în Peninsula Taman, din nordul Mării Negre [episcopia de la Phanagoria (lângă Sennoy, regiunea Krasnodar, Rusia)].

monofiziți, în afară de Timotei al Alexandriei. Așa au putut fi reluate legăturile cu papa, întrerupte în urma publicării *Henotikonului* lui Zenon.

Iustin I n-a avut copii, ci doar nepoți. Între aceștia, cei mai renumiți au fost Petrus Sabbatius, al cărui nume a fost schimbat în Iustinianus, în urma adoptării sale de către Iustin, și Germanus, un strălucit general (*magister militum per Thraciam*). Acesta din urmă a luptat cu succes împotriva triburilor de slavi și de anți, atunci când acestea, pornind din sudul Moldovei și nord-estul Munteniei, au pătruns în Imperiu provocând mari pagube. În urma înfrângerii lor de către Germanus, dioceza Thraciei s-a bucurat liniște o perioadă de timp.

În cursul domniei sale, Iustin I a acordat puteri aproape depline în conducerea Imperiului lui Iustinian, pe care l-a numit *comes domesticorum* (comandant peste gărzile de ofițeri din trupele aflate la dispoziția împăratului; un fel de stat major) și apoi *magister militum praesentalis* (înalt ofițer peste trupele mobile de manevră = *comitatus*).

În anul 527, când Iustin s-a îmbolnăvit grav, el l-a asociat la domnie (4 aprilie) pe Iustinian. Trei luni mai târziu (la 1 august), Iustin a murit și nepotul său Iustinian l-a urmat la tron, având vârsta de 45 de ani.

Iustinian I cel Mare (527-565). Războaiele de recucerire a teritoriilor romane. Opera edilitară și legislativă. Politica religioasă. Arta și literatura. Activitatea la Dunărea de jos

Iustinian s-a născut la Tauresium (astăzi Gradiște, în Macedonia), nu departe de Ohrida, sat vecin cu Bederiana. El era nepot de soră al împăratului Iustin I.

Iustinian poseda toate calitățile unei mari personalități și unii învățați sunt de părere că, chiar dacă soarta nu i-ar fi hărăzit funcția de împărat, care i-a permis să realizeze atâtea lucruri, el s-ar fi distins în alte domenii și ar fi atins culmile cele mai înalte. Procopius din Caesarea, istoricul său contemporan, ne dă un portret fizic și psihic al împăratului: „*Era de statură mijlocie, nici mare, nici prea scund, ci măsurat, nu slab, ci mai degrabă cărnos, cu fața rotundă, bine făcut și cu obrajii îmbujorați, chiar după ce ajuna două zile la rând*” (Hist. Arc. 8, 12-13, p.79). El poseda o putere de lucru puțin obișnuită. Iubea munca și era, probabil, cel mai muncitor om din Imperiu. Dormea puțin și lucra până noaptea târziu. Prin mâna lui treceau toate actele imperiale, pe care, cel mai adesea, le redacta singur (Hist. Arc. P. 121): „*Scria el însuși mai toate hotărârile, până și în ce loc din cetate trebuiau dregătorii să țină judecățile și când să meargă să facă cercetările*”. Nu-și îngăduia nicio automulțumire (nepăsare). De temperament ascetic, el postea în păsimesi 2 zile pe săptămână, fără să mănânce absolut nimic. În restul timpului se abținea de la vin, mulțumindu-se cu ierburi drese cu ulei și oțet. Iustinian era primitiv mai ales cu oamenii simpli. Acestea sunt câteva din trăsăturile fizice și de caracter ale lui Iustinian (Proc. Ep. cit., p. 119-121). Procopius din Caesarea n-a fost obiectiv în caracterizarea lui Iustinian, căci în ultima parte a vieții a intrat în conflict cu împăratul și, drept urmare, l-a prezentat cu tot felul de vicii.

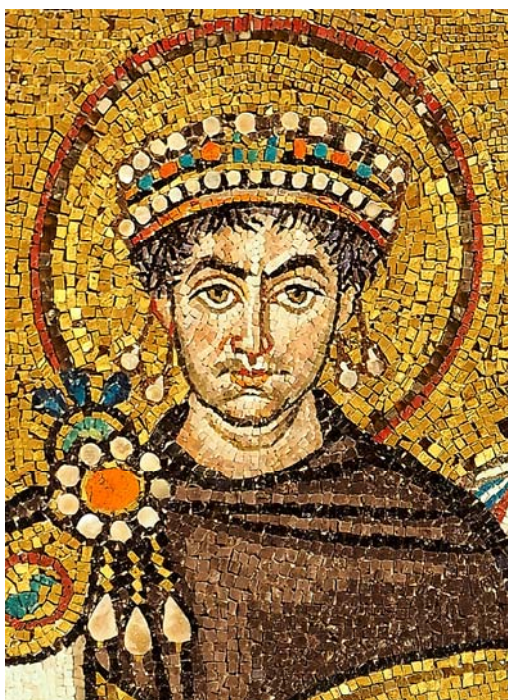
Iustinian a mai avut curajul să-și aleagă colaboratori competenți și energici, cărora le cerea o fidelitate totală. Între aceștia pot fi menționați generalii Belizarie și Nerses, care s-au remarcat prin victoriile lor, în urma cărora au readus Imperiului întinse teritorii romane, Ioan de Capadocia, prefect al pretoriului, bun administrator, dar lacom și intrigant, marele jurist Trebonian, care a avut un rol hotărâtor în munca de codificare a legislației imperiale. Acesta din urmă fusese *gvaestor sacri palatii*, adică șeful cancelariei imperiale, redactând hotărârile importante sau corespondența cu provinciile sau puterile străine. Un alt colaborator important al împăratului a fost Petrus Patricius, care era un diplomat abil (*magister officiorum*).

Iustinian era credincios, dovedind multă evlavie și își petrecea mult timp în rugăciune și meditație, înconjurat, cum spune Procopius, de preoți bătrâni și întorcând pe o parte și pe cealaltă cărți vechi. Posedând întinse cunoștințe teologice, el a alcătuit lucrări și în acest domeniu, dar, din păcate, el și-a depășit atribuțiile și, adeseori, competența, amestecându-se, după cum se va vedea, în chestiunile de credință și problemele Bisericii, nu totdeauna cu urmări favorabile pentru creștinism. El considera că păcatele oamenilor și disensiunile din Biserică afectează bunăstarea generală a Imperiului. De aceea, spera ca unitatea Bisericii și suprimarea corupției și a altor rele să contribuie la dobândirea sprijinului lui Dumnezeu în câștigarea războaielor împotriva barbarilor. Iustinian a luat măsuri împotriva corupției și a extorcării de bani, urmărind, în felul acesta, să procure Imperiului mijloacele necesare purtării războaielor.

Iustinian avea, însă, ca orice om, unele cusururi. El s-a dovedit a fi influențabil, ascultând defăimările și intrigile, ambițios, cheltuitor, iubitor de fast și cam fantezist în planurile sale, căci a încercat să recucerească provinciile pierdute ale Imperiului și să-i redea

strălucirea de altădată într-o perioadă istorică puțin propice. Rezervele bugetare imense lăsate de împăratul Anastasius au fost cheltuite în războaiele purtate în Africa, Italia și Orient, precum și în opera amplă de rezidire a cetăților. Toate acestea s-au dovedit inutile, însă, întrucât n-au supraviețuit mult morții sale.

Înainte de urcarea sa pe tron, Iustinian se îndrăgostise de o artistă, numită Theodora, o femeie cu viață ușoară, dar pe care a luat-o în căsătorie, neținând seama de bârfele societății și trecând peste prejudecățile personale. Căsătoria lui Iustinian cu Theodora a avut loc după ce aceasta făcuse o călătorie în Orient și avusese discuții cu personalități religioase monofizite, care au avut meritul de a-i fi schimbat viața. Ea s-a întors din această călătorie hotărâtă să ducă o viață creștină pură. Ca împărăteasă a dus o viață retrasă, o mare parte din timpul său torcând și interesându-se de problemele religioase. Și în problemele statului s-a arătat la înălțime, demonstrând o mare perspicacitate în înțelegerea celor mai complicate situații politice.

IUSTINIAN I ȘI SOȚIA SA, THEODORA
(mozaic din biserica San Vitale din Ravenna)

Theodora a fost obiectul unor calomnii și al urii multora, dar este sigur că ea a fost pentru Iustinian soția devotată și fidelă până la moartea ei, petrecută în anul 510. Împăratul o numea „*prea pioasa mea soție pe care mi-a dat-o Dumnezeu*”. Ambasadorii străini și regii se străduiau să-i câștige bunăvoința. În legislația lui Iustinian, legile privitoare la divorț, adulter, sfințenia căsătoriei, precum și cele referitoare la actorii comedianți și fetele pierdute, au fost redactate sub influența Theodorei. Toate acestea sunt impregnate de bunăvoință, de feminism. Față de monofiziți, ea a cerut toleranță și a manifestat simpatie, spre deosebire de Iustinian, care, chiar dacă le-a făcut acestora unele concesii, a rămas întotdeauna ortodox. Se povestește că mulți ani după moartea Theodorei, când împăratul voia să facă o promisiune solemnă, el jura pe numele Theodorei, iar persoanele care voiau să placă împăratului aminteau numele

„excelenței, frumoasei și înțeleptei suverane”, care acum Îl roagă pe Dumnezeu să aibă grijă de soțul ei.

Unii bizantinologi, analizând personalitatea lui Iustinian și realizările sale, au conchis că acesta a fost călăuzit de două țeluri: ideea imperială romană și ideea creștină. Visul lui Iustinian a fost, pe de o parte, acela de a reface vechiul Imperiu roman, pe cât posibil în granițele sale din vremurile cele mai prospere, și așa se explică războaiele purtate de el în Africa, Italia și Spania, precum și uriașa sa operă legislativă de codificare a dreptului roman. Pe de altă parte, împăratul, om adânc credincios, era preocupat de restabilirea unității Bisericii, de lichidarea ultimilor resturi ale păgânismului și de combaterea ereziilor. Țelul lui se poate concretiza în cuvintele *Imperium Romanum et Christianum*. În ce măsură a reușit să analizeze aceste scopuri, se va vedea în cele de mai jos.

Răscoala NIKA

La începutul domniei sale, și anume în ianuarie 532, Iustinian a avut de făcut față unei grave revolte, cunoscută în istorie sub numele de NIKA, după lozinca sub care s-au unit răsculații, care însemnează „învinge”. În Imperiul bizantin, clasele sociale se grupaseră în două partide opuse: partida Albaștrilor, care grupa aristocrația și pe marii proprietari de pământ, din rândul căreia erau aleși cei mai mulți dregători cu funcții înalte, și partida Verzilor, susținută de micii negustori, comercianți, navigatori și mica burghezie. Numele lor, de Albaștri sau Verzi, proveneau de la preferința pe care unii sau alții dintre aceștia o arătau în hipodrom concurenților îmbrăcați în tricouri albastre sau verzi. În timpul domniei lui Iustin I, Iustinian susține politica civilă și religioasă a unchiului său. Devenit singur împărat, Iustinian a luat o serie de măsuri împotriva ambelor partide, care provocau tulburări interne. Aceste măsuri, ca și politica financiară și economică, prin care intenționa să se scoată cât mai mulți bani necesari susținerii campaniilor militare, au nemulțumit ambele partide și întreaga populație din Capitală. Cele două partide s-au unit în hipodrom și au adoptat ca lozincă cuvântul NIKA și au pornit să asedieze locuința prefectului cetății, pentru a-l determina să elibereze pe partizanii lor arestați. Această mișcare populară a fost, se pare, exploatată de câțiva aristocrați, care i-au îndemnat pe insurgenți să ceară destituirea lui Ioan de Capadocia și a lui Trebonian. Iustinian a cedat și i-a sacrificat pe cei doi miniștri. Insurgenții au proclamat chiar un nou împărat, pe Hypatius, un nepot al lui Anastasius. Cum nu se aflau prea multe trupe în Capitală, pe a căror loialitate să poată conta, Iustinian a crezut totul pierdut și a vrut să fugă. Theodora l-a convins să rămână și să încerce să-i înfrângă pe răsculați cu o mână de soldați rămași fideli. Belizarie a pătruns cu armata în hipodrom și a masacrat o mare mulțime de oameni (cca. 30.000), ceea ce, pentru acele vremuri, era o cifră uriașă. În felul acesta, împăratul și-a salvat tronul, în mare parte datorită perspicacității și energiei dovedite de soția sa.

Pacea eternă cu perșii

În același an, 532, Iustinian a întreprins în Orient unele mici operații militare împotriva perșilor, dar, după lupte nedecise, el a semnat cu regele Chosroe I Anushirwan (531-579) o pace eternă, în baza căreia Bizanțul trebuia să plătească cca. 11.000 livre de aur în schimbul apărării de către perși a Caucazului. Însă, în anul 540, Chosroe a încălcat pacea eternă,

invadând Siria, distrugând Antiohia și ocupând mai multe orașe bizantine. În nord, perșii au invadat Armenia și Iberia și au ocupat Lazica, un Regat vasal al Imperiului bizantin situat pe malul de răsărit al Mării Negre.

Pentru a rezolva această situație critică, apărută într-o vreme în care Imperiul bizantin era angajat în războiul cu ostrogoții, Iustinian a fost de acord să mărească tributul, obținând, în schimb, un armistițiu de 5 ani. Acest armistițiu a mai fost prelungit de încă două ori. Ulterior, în anul 562, el a fost transformat într-un tratat de pace pe o durată de 50 de ani. Tributul a fost mărit la 30.000 solidi, dar Iustinian a obținut de la perși evacuarea Lazicei.

Oficial, tributul era plătit pentru apărarea Caucazului împotriva barbarilor din nord. Plata s-a făcut în avans pe primii 7 ani, iar în al 8-lea an, trebuia plătit în avans pe următorii 3 ani. Victoriile perșilor în Orient au marcat începutul marii lor expansiuni în detrimentul Bizanțului, care, în această regiune, va fi mereu în declin.

Recucerirea Africii

În anul 533, generalul Belizarie a pornit cu o armată de cca. 18.000-20.000 de oameni spre Africa, pentru a o recuceri din mâinile vandalilor, conduși de Gelimer. În 534, Belizarie a intrat triumfător în Constantinopol. Regatul vandal a fost nimicit, iar teritoriile sale, reintrate în stăpânirea Imperiului, au fost organizate într-o prefectură a pretoriului separată, care cuprindea 6 provincii, inclusiv Sardinia. Luptele de guerilă provocate de băștinașii mauri au încetat și ele în anul 546, când aceștia au fost înfrânți definitiv de strategul bizantin Ioan Troglita.

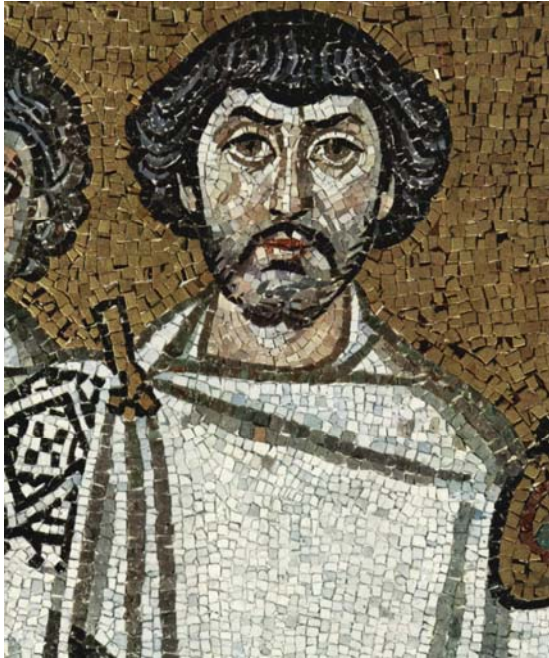
Recucerirea Italiei

În anul 535, Belizarie a început recucerirea Italiei din mâna ostrogoților. În timp ce o armată bizantină a pătruns în Dalmația, Belizarie a ocupat Sicilia, apoi Napoli și Roma. După ocuparea Romei, Belizarie a trebuit să facă față unui lung asediu, organizat de ostrogoți, conduși de Vitiges. Trupele bizantine au reușit, apoi, să cucerească Ravenna, capitala ostrogoților, unde se retrăsese Vitiges, și să-l aducă pe acesta, prizonier la Constantinopol (540), așa cum îl aduseseră, puțin mai înainte, pe Gelimer. Ostrogoții și-au refăcut, însă, forțele și s-au răsculat împotriva bizantinilor, având în fruntea lor un rege capabil, pe nume Totila. Trupele bizantine conduse de Belizarie au fost de mai multe ori prinse și înfrânte și toate succesele anterioare erau acum puse sub semnul întrebării. Situația s-a rezolvat, totuși, în favoarea bizantinilor numai datorită geniului diplomatic și strategic al generalului Narses, care a dus o lungă luptă, reușind să-l înfrângă pe Totila, în anul 552, la Busta Gallorum, și să supună întreaga Italie Imperiului bizantin. Pentru împlinirea acestui scop au fost necesari, însă, 30 de ani.

În anul 554, împăratul a emis o lege, numită *Pragmatica sanctio*, prin care a restabilit autoritatea sa asupra tuturor provinciilor Italiei. Iustinian urmărea prin această lege să restabilească vechile stări de lucruri în Peninsula, adică repunerea în drepturile sale a populației romane, care avusese de suferit în timpul ocupației ostrogote. O inovație interesantă, conținută în această lege, a fost prevederea ca guvernatorul provinciei să fie ales de episcopii și oamenii de vază.

Recucerirea Spaniei

Între anii 550 și 554, Iustinian, profitând de un război civil între vizigoții din Spania, a trimis în regiune o flotă puțin numeroasă, care a reușit să cucerească pentru Imperiu sud-estul țării, inclusiv Cartagina (nouă), Malaga și Cordoba.

GENERALII BELIZARIE (†565) (în stânga) și NARSES (†566/573)
(Reprezentări murale din biserica San Vitale din Ravenna)

Cu toate că o parte însemnată din fostul Imperiu roman nu fusese recucerită, ci doar Italia, o bună parte din Africa de Nord, o parte din Spania și insulele din Mediterana, recucerirea acestor teritorii a reprezentat o realizare de seamă a domniei lui Iustinian și, în același timp, împlinirea unuia dintre visurile sale. După cum se va vedea, mai jos, aceste recuceriri nu au fost, însă, de lungă durată.

Activitatea de la Dunărea de jos

Dacă în apusul Europei și în Africa Imperiul bizantin a dobândit succese militare soldate cu încorporarea unor teritorii întinse, în schimb, în Orient, după cum s-a arătat deja, el a suferit înfrângeri din partea perșilor.

Imperiul a întâmpinat dificultăți serioase și la Dunărea de jos, unde a avut de înfruntat incursiunile slavilor, anților, bulgarilor și ale unora dintre triburile hunilor. Astfel, în anul 528, a avut loc o incursiune căreia a trebuit să-i facă față Baduarius, *magister militum et dux Scythiae*, și Iustinus, *magister militum et dux provinciae Moesiae Secundae*. Armata bizantină a fost înfrântă și Iustinus a murit pe câmpul de luptă, iar invadatorii au prădat un vast teritoriu, până în Thracia. În timpul unei noi expediții bizantine împotriva barbarilor, condusă de Constantiolus, succesorului lui Iustinus, de Godilas și Askum, *magister militum per*

Illyricum, cetele barbarilor au fost înconjurate și prada luată de aceștia redobândită. Însă, pe când bizantinii se întorceau victorioși, au fost surprinși de alți „huni”, care i-au făcut prizonieri pe Constantiolus și pe Askum. Dintre ei, împăratul l-a răscumpărat doar pe Constantiolus.

În anul 529, cete de sclavini, bulgari și anți au pătruns din nou în Imperiu, însă au fost respinse de oastea imperială, comandată de gepidul Mundus, numit, în același an, *magister militum per Illyricum*. Un an mai târziu, Chilbudios, un ofițer de origine slavă, numit de Iustinian *magister militum per Thraciam* și pus de strajă la Istru, a reușit, în numai 3 ani, să-i alunge din dioceza Thraciei pe huno-bulgari, sclavini și anți. Procopius din Caesarea (*De bello Gothico*, III, 14, 1-6, cf. Mihăescu, pp. 155-156) afirmă că „*Chilbudios ajunsese atât de temut de barbari, încât, timp de trei ani, cât s-a ostenit în această cinste, nimeni n-a mai trecut Istrul împotriva romanilor, ci de multe ori romanii treceau pe țărnul opus și îi ucideau sau îi luau ca sclavi pe barbarii de acolo*”.

Cu prilejul acestor expediții, au fost recucerite mai multe puncte strategice din Oltenia, Muntenia și Banat, între care Drobeta, Sucidava, Turris (Turnu Măgurele), Constantiniana Dafne, Lederata, Dierna (Zerna), și a fost extinsă dominația bizantină pe o bună parte din teritoriul fostei provincii Dacia. Activitatea victorioasă a lui Chilbudios în stânga Dunării n-a fost, însă, de lungă durată. După trei ani, prin 533, el a fost ucis într-o luptă cu scalvinii, în timpul unei expediții în care armata romană, mai puțin numeroasă, a fost înfrântă. Tot Procopius afirmă că, după această înfrângere, „*fluviul a fost trecut oricând de către barbari, după voie, iar bogățiile romanilor au ajuns pentru ei lesne de atins*”.

Împăratul Iustinian a ajuns, însă, la înțelegere cu anții, cărora le-a cedat, în stânga Dunării, cetatea Turris, „*părăsită de mult timp, fiind pustiită de către barbarii de acolo*”, „*împreună cu pământurile din jurul ei, precum și o mare sumă de bani, numai să-i fie acum aliați și să-i împiedice pe huni de a mai cotropi împărăția romană*”.

Au mai existat, însă, și după acest moment, atacuri ale barbarilor la frontiera Dunării. Astfel, în anul 540, bulgarii au invadat Thracia și Macedonia, ajungând până în Chersonesul thracic, unde au făcut un nou măcel. Tot atunci, ei au trecut peste zidul cel lung al lui Anastasius și au pătruns în cartierele mărginașe ale Constantinopolului, apoi în Grecia și Pelopones și chiar în Asia Mică. O altă invazie a fost cea a anților, care au invadat în Thracia. Ulterior, bulgarii au pătruns în *Illyricum*.

Pentru a pune capăt acestor invazii, împăratul Iustinian fie a folosit cu abilitate diplomația, reușind să învrăjbească populațiile migratoare unele împotriva altora, fie a cumpărat pacea cu bani. În felul acesta, el a reușit să mențină dominația bizantină nu numai în dreapta Dunării, dar și dincolo de fluviu, pe o zonă destul de întinsă, în Banat, Oltenia și Muntenia. Documentele arheologice și epigrafice din această zonă sunt o mărturie elocventă a expansiunii politice și economice bizantine din vremea lui Iustinian.

Peninsula Balcanică a avut, însă, destul de mult de suferit din cauza acestor invazii, întrucât trupele imperiale de aici erau insuficiente. Cele mai multe dintre acestea fuseseră deplasate în Apus, pentru recucerirea vechilor teritorii romane. Chiar dacă barbarii nu s-au stabilit statornic la sud de Dunăre, mulțumindu-se cu expediții de pradă, ei au provocat mari pagube materiale și umane. Se relatează, de pildă, că invazia bulgară din anul 540 asupra Thraciei și Macedoniei s-a soldat nu numai cu o bogată pradă de război, dar și cu luarea în captivitate a 120.000 prizonieri, care au fost duși la nord de Dunăre. Rolul prizonierilor la nord de Dunăre pentru creștinarea barbarilor și întărirea elementului autohton a fost deosebit de important.

Perioadele de pace cu cele de război au alternat în Balcani la intervale scurte. Între ultimile invazii de mari proporții din timpul lui Iustinian se numără cele ale kutrigurilor, o ramură a hunilor, în alianță cu cete de bulgari și slavi. În anul 559, aceștia, sub conducerea lui Zabergan, au trecut fluviul în Scythia și Moesia Secundă și au înaintat până în Thracia, Macedonia și Grecia, amenințând chiar capitala Imperiului. Ei au fost înfrânți de bătrînul general Belizarie, chiar sub zidurile Constantinopolului. În timpul acestui atac a fost prădată și incendiată și cetatea Dinogetia (astăzi Garvăn, jud. Tulcea) și, se crede, și alte așezări din Scythia.

Trei ani mai târziu, în primăvara lui 562, a avut loc ultima invazie huno-bulgară pe teritoriul Imperiului în timpul lui Iustinian, căreia i-a pus capăt Marcellus, *magister militum* și nepot al lui Iustinian. În anii 561-561, o populație nomadă înrudită cu huno-bulgarii, avarii, a ajuns până la Dunărea de jos sub comanda haganului Baian, cerând pământ în Imperiu. După tratative purtate de Iustinus, *quaestor Iustinianus exercitus*, și de Iustinian însuși, s-a ajuns la o pace și alianță (*foedus*) cu aceștia, fără să le fi cedat teritoriile ale Imperiului. Barbarii au fost așezați ca federați la frontiera Dunării de jos.

Opera constructivă și militară a lui Iustinian

În țelul său de a reface vechiul Imperiu roman și de a-i asigura tăria în fața popoarelor migratoare, Iustinian a purces la construirea sau refacerea rețelei de fortărețe, mai ales la frontieră, dar și în spatele acesteia. Despre această operă, informații valoroase a oferit Procopius din Caesarea în lucrarea sa *De aedificiis*, scrisă între anii 553 și 555. În aceste fortărețe au fost așezate trupe, ale căror soldați au primit în stăpânire pământuri în regiune, spre a fi legați și mai mult de apărarea locurilor respective.

La frontiera Dunării și în Peninsula Balcanică, au fost construite sute de fortificații, dispuse pe mai multe linii de apărare. Referindu-se la activitatea din această zonă, Procopius afirmă:

„Și voind să facă din fluviul Istru o foarte puternică pavăză de apărare a acestor cetăți și a întregii Europe, a închis malul fluviului cu o centură deasă de fortărețe... și a așezat peste tot pe mal garnizoane militare, care să împiedice în mod hotărît trecerea barbarilor de dincolo. Dar, deși a făcut toate acestea, fiindcă n-avea toată încrederea și nădejdea în oameni, socotind în sine că, dacă cumva dușmanii ar putea trece în vreun fel oarecare peste fluviu, ar da peste locuitorii de pe ogoare cu totul neapărați și i-ar duce pe toți în sclavie, jefuindu-le toate bunurile, n-a crezut că este de ajuns să facă stăpâni peste fortificații numai pe locuitorii de lângă fluviu, ci le-a dat și acelora o proprie siguranță, ridicând întărituri în interiorul țării, așa încât fiecare ținut să-și aibă fortăreața sa sau să fie în vecinătatea unui loc întărit”.

În provincia Scythia, a fost continuată opera de întărire a limesului începută de Anastasius, refăcându-se ori construindu-se din nou numeroase cetăți, atât pe malul Dunării, cât și în interior și chiar pe malul Mării. Procopius menționează un număr de peste 40 de așezări, în care au fost efectuate lucrări de construcție. Între cele mai importante sunt Altinum,

Sucidava, Axiopolis, Troesmis, Noviodunum, Aegyssus, Ulmetum, Ibida, Constantiana, Tomis, Callatis și altele. În unele din acestea, săpăturile arheologice și descoperirile epigrafice au confirmat informațiile lui Procopius, iar în alte așezări, precum Histria și Dinogetia, nemenționate de Procopius, acestea dovedesc cât de intensă a fost opera de construcții desfășurată de Iustinian.

Opera legislativă a lui Iustinian. Reformele administrative

Opera cea mai importantă și cea mai durabilă a lui Iustinian, care indică și modul în care împăratul a înțeles să încorporeze ideea imperială, este aceea de codificare a dreptului roman. Iustinian și-a dat seama de marea valoare a legislației romane și, în același timp, că ei trebuie să i se aducă unele modificări, impuse de realitățile istorice deosebite. De aceea, el a năzuit să bazeze legislația Imperiului său pe legislația romană, însoțită de interpretările celor mai reputați juriști de la sfârșitul antichității. Istoricii consideră că, datorită lui Iustinian, omenirea a moștenit tot ce Imperiul roman a creat mai bun și mai durabil, anume dreptul, ale cărui noțiuni și aplicații au cuprins toate aspectele vieții, fiind transmise civilizației europene într-o măsură foarte mare. În afară de *Biblie*, nicio altă lucrare n-a avut o înfrățire atât de mare pentru evoluția umanității ca opera juridică a lui Iustinian.

La realizarea acestei opere, Iustinian a avut concursul unor juriști de seamă, între care Trebonian deține locul de frunte. Lucrarea a început la 13 februarie 528, când Iustinian a numit o comisie formată din 7 membri, în frunte cu Trebonian, cu misiunea de a reuni într-un cod toate constituțiile (legile) imperiale în vigoare, de la împăratul Hadrian (117-138) încoace, eliminând elementele care nu mai corespundeau cerințelor timpului. Comisia trebuia să utilizeze *Codex Theodosianus* și culegerile particulare alcătuite în timpul lui Dioclețian, *Codex Gregorianus* și *Codex Hermogenianus*. La 7 aprilie 529, lucrarea, denumită *Codex Iustinianus*, a fost gata. Ea este împărțită în 10 cărți. La 15 decembrie 530, împăratul a numit o nouă comisie, mai numeroasă, din 16 membri, pusă sub conducerea aceluiași Trebonian, cu misiunea de a codifica lucrările de interpretare a legilor (jurisprudență) a juriștilor romani din secolele II-III. După trei ani, lucrarea a fost gata și publicată la 16 decembrie 533, sub numele de *Pandecte* sau *Digeste*. Ea este împărțită în 7 părți și 50 de cărți (subdiviziuni principale).

La 21 noiembrie 533, a apărut o altă lucrare, intitulată *Institutiones*, realizată, din însărcinarea lui Iustinian, de către Teofil și Dorotei, profesori la școlile de drept din Constantinopol și Beirut, precum și de Trebonian. Lucrarea era, de fapt, un manual elementar de drept, pus la îndemâna studenților în drept și care prezenta un material selecționat din *Codex Iustinianus* și *Digeste*, fiind împărțit în 4 cărți.

Numărul mare de legi promulgate de Iustinian în cursul celor 5 ani, câți s-au scurs de la apariția lui *Codex Iustinianus* (529), a făcut necesară publicarea unei noi ediții îmbogățite a Codicelui amintit, care a fost publicat sub numele de *Codex repetitae praelectionis*, la 16 noiembrie 534, în 12 cărți. Aceasta, a doua ediție, definită, este singura care s-a păstrat.

Legile promulgate între anii 535-565 poartă numele de *Novellae*, adică legi noi, și sunt în număr de 154, fiind redactate, în majoritate, în grecește. Unele *Novellae* privesc direct și teritoriul țării noastre, dându-ne informații prețioase și unice cu privire la viața religioasă, politică și economică. De amintit, de exemplu, *Novella a XI-a*, care vorbește despre Iustiniana Prima, o arhiepiscopie întemeiată de Iustinian în anul 535 și care avea în subordine și două episcopii din Banat, Lederata (Litterata) și Recidiva (Arcidava).

Toate lucrările juridice publicate în timpul lui Iustinian (*Codex Iustinianus*, *Digeste* sau *Pandecte*, *Institutiones* și *Novellae*) poartă, începând cu secolul al XII-lea, denumirea de *Corpus juris civilis*. Denumirea a fost dată de învățați juriști de la Universitatea din Bologna.

Codificarea dreptului roman a oferit statului bizantin centralizat o bază juridică omogenă, care reglementa ansamblul vieții publice și particulare, raporturile dintre cetățeni, viața familiei, relațiile comerciale, situația bunurilor materiale. După cum s-a arătat deja, *Corpus juris civilis* nu reproduce mecanic vechiul drept roman ori toate interpretările juriștilor antici, ci în el au fost introduse modificări, care să corespundă cu organizarea socială și economică a timpului, precum și cu preceptele moralei creștine. În dreptul familial, de exemplu, au fost introduse, ca urmare a influenței creștine, concepții mai umane. De asemenea, proclamându-se egalitatea și libertatea tuturor oamenilor, legislația lui Iustinian recomanda tratamentul mai îngăduitor al sclavilor, precum și eliberarea lor.

O altă caracteristică a legislației lui Iustinian este accentul deosebit de mare pus pe absolutismul imperial. *Corpus juris civilis* fundamentează din punct de vedere juridic puterea monarhică, lucru care va exercita o influență durabilă asupra ideilor politice din Bizanț și chiar din Occident. Opera juridică a lui Iustinian a stat la baza întregii evoluții ulterioare a Imperiului bizantin. În Occident, *Corpus juris civilis* a contribuit în mod esențial la formarea concepțiilor juridice și politice abia din secolul al XII-lea, adică de atunci când a început să fie studiată această operă. Legislația lui Iustinian a rămas, până în ziua de astăzi, un element capital al evoluției juridice europene.

Reformele administrative

Reformele administrative au fost dictate, pe de o parte, de tulburările provocate de răscoala NIKA, pe de alta, de presiunile tot mai mari din partea populațiilor migratoare ori ale perșilor. Împăratul era nemulțumit de faptul că funcționarii și guvernatorii de provincii erau corupți, se dedau la abuzuri și neglijențe grave. Din acest motiv, el a luat o serie de măsuri (expuse în *Novellele* VIII și XVII, din anul 535), prin care, între altele, a suprimat obiceiul de a se cumpăra funcția de guvernator pentru o anumită sumă de bani, urmând ca cel care o avea să-și recupereze nu numai sumele plătite anterior, ci și altele mult mai mari, evident prin exploatarea populației. Împăratul a plătit sumele deja primite de la acești demnitari și i-a numit după alt sistem. El i-a obligat pe funcționari să jure în modul cel mai solemn, că n-au plătit pentru funcțiile lor nimănui nici o sumă de bani. În același timp, au fost redactate o serie de directive (*mandata*) către toți guvernatorii de provincii, în care li se arăta cum trebuie să conducă și a mărit drepturile acelor *defensores civitatum*, pentru a proteja pe cetățeni împotriva exploatării și extorcării de bani. Au fost, de asemenea, aduse modificări importante în organizarea provinciilor, fiind desființate vicariatele, iar unele provincii unificate și puse sub conducerea guvernatorului militar (*dux*). *Duces* primeau și titlul de *spectabilis* și atribuțiile lor erau mărite, putând judeca procese până la 750 solidi.

La Constantinopol, Iustinian a lărgit atribuțiile șefului poliției (*praefectus vigilum*), care a luat numele de *praetor plebis* și a creat un post, acela de *quaestor*, al cărui titular avea misiunea de a se ocupa de mulțimea vizitatorilor și imigranților de tot felul care veneau în număr mare în Capitală. A mai înființat și funcția de *quaestor exercitus*, pentru a ușura aprovizionarea trupelor aflate pe cursul inferior al Dunării (în Scythia și Moesia Secunda). Pentru a micșora pericolul extern, tot mai mare la Dunărea de jos, Iustinian a făcut o nouă

organizare economică și militară, grupând Scythia și Moesia Secunda, care erau provincii cu resurse economice reduse, cu provinciile maritime Caria, Cypru și insulele din Marea Egee, pe care le-a pus sub comanda unui quaestor Iustinianus exercitus. Sediul acestui comandant era la Odessos (astăzi Varva, în Bulgaria).

Marea ciumă

Luptele pentru recucerirea Africii, Italiei și Spaniei au însemnat un mare efort pentru Imperiu, atât în ce privește cheltuirea de forțe umane, cât și materiale. Perioada de 20 de ani, între 535-555, cât a durat recucerirea Italiei, la care s-au adăugat și alte războaie, purtate în Orient ori în Balcani, au ruinat Imperiul din punct de vedere financiar. Atât programul ambițios constructiv, cât și războaiele aproape permanente au condus la secătuirea rezervelor enorme de bani, lăsate de împăratul Anastasius. Și mai grave au fost, însă, consecințele lăsate de ciuma care a izbucnit în anul 542 și care s-a răspândit în Egipt, Siria și Palestina, atingând, în 543, chiar la Constantinopol, iar în anii următori, în celelalte provincii, până în Gallia.

Un al doilea val de ciumă, mai puternic, a izbucnit în anul 558, la Constantinopol, cu foarte grave consecințe pentru populație.

Politica religioasă

Iustinian este ultimul împărat roman de pe tronul imperial bizantin. El este, în același timp, un domn creștin, un suveran conștient de originea divină a puterii sale. Noțiunea de *Imperium Romanum* se confundă cu cea de Ecumenicitate creștină, iar victoria religiei creștine peste tot pământul nu avea mai puțină valoare ca aceea a restaurării puterii romane. Iustinian socotea că prima îndatorire a unui suveran este aceea „*de a păstra intactă puritatea credinței creștine, de a o apăra împotriva oricărei perturbări, de a sprijini Biserica Ortodoxă și apostolică*”, amintindu-și că „*pioșii și dreptcredincioșii împărați, care l-au precedat, aveau ca țel extirparea erziilor și menținerea păcii în Sfânta Biserică a lui Dumnezeu*”.

De la Theodosie I, niciun împărat nu s-a preocupat atât de mult de întărirea religiei creștine și, în același timp, de extirparea păgânismului, întrucât, cu toate progresele făcute de creștinism, existau, în continuare, păgâni, mai ales în cadrul învățământului superior și al științei. De aceea, Iustinian i-a privat pe păgâni de dreptul de a învăța, iar în 529 a închis Academia din Athena, cuibul școlii neoplatonice. Aceasta i-a determinat pe învățații de acolo să se refugieze la curtea marelui rege persan. La această Universitate studiaseră Sfinții Vasile cel Mare și Grigorie de Nazianz.

Iustinian a emis încă din anii 527-528 legi severe împotriva ereticilor și a închis templele lui Isis și Aman din Egipt. În anii următori, el a luat și alte măsuri împotriva cultelor păgâne și a evreilor, cărora le-a cerut să folosească în slujbele lor textul în limba greacă al Septuagintei.

După cum s-a arătat deja, Iustinian era convins că succesul armatelor depindea de harul lui Dumnezeu și că păcatele oamenilor aveau consecințe nu numai pentru mântuirea personală, ci și pentru starea generală a Imperiului. Câtă importanță acorda problemelor religioase reiese

și din faptul că prin legile sale voia să aducă ordinea în Biserică și în Imperiu. În fruntea *Codului lui Iustinian*, se afla și un pasaj referitor la Sfânta Treime și credința ortodoxă, precum și Simbolului de credință niceo-constantinopolitan.

Iustinian a purces și la unele măsuri prin care a urmărit să reformeze Biserica. Astfel, au fost promulgate legi, menite să combată simonia și să favorizeze alegerea ca episcopi și preoți a celor mai curate și stimate persoane. Purtarea acestora trebuia să fie la adăpost de orice critică. Alte legi reglementau alegerea starețelor și stareților și dădeau norme de disciplină în mănăstiri. Se poate spune că Iustinian a arătat o mare grijă pentru mănăstiri. În preambulul legilor sale privitoare la viața monahală, el și-a aratat prețuirea pentru mănăstiri, pe care le socotea foarte utile societății datorită rugăciunilor pe care cei care au îmbrăcat haina îngerească le adresează lui Dumnezeu, pentru bunăstarea Imperiului. Ca atare, din unctul său de vedere, statul avea interes să favorizeze dezvoltarea mănăstirilor, dar, în același timp, și dreptul de a le cere monahilor să respecte disciplina îngerească și îndeplinirea regulilor fixate.

Iustinian a pus accentul pe viața în comun (chinovitică), obligând pe toți călugării să trăiască în mănăstiri sub conducerea egumenului. El era împotriva acelor călugări rătăcitori, care-și câștigau existența cerșind, și a limitat chiar numărul anahoreților (isihaștilor). A luat măsuri severe împotriva mănăstirilor mixte, de bărbați și femei, destul de numeroase din secolul al IV-lea. Din timpul lui Iustinian se cunosc trei tipuri de mănăstiri: de bărbați, de femei și pentru penitenți, după modelul aceleia fondate de Theodora, pentru fetele pocăite.

Iustinian a precizat granițele dintre legea laică (civilă) și cea monahală, mergând atât de departe, încât a adus corecturi și hotărârilor luate în sinoade. Această întregă legislație avea la bază obligația călugărilor de a rămâne fideli votului dat lui Dumnezeu. Cel care abandona mănăstirea trebuia să fie adus înapoi cu forța și, dacă pleca din nou, trimis în armată, fără să poată beneficia de bunurile și de situația sa juridică anterioare.

În anul 529, împăratul a luat măsuri și împotriva unor aristocrați și a altor persoane, care se făceau vinovate de practicarea în secret a riturilor păgâne. Dacă refuzau să se inițieze în doctrina creștină și să se boteze, aceștia erau exilați și li se confiscau toate bunurile. Iustinian a întărit legile împotriva maniheilor, montaniștilor, evreilor și a samaritenilor.

În problema cea mai delicată, aceea a monofizitismului, Iustinian a avut o poziție șovăielnică și oscilantă. Cauza acestei atitudini a fost, pe de o parte, influența soției sale, Theodora, simpatizantă a monofizitismului, și, pe de altă parte, cea a patriarhului Antim I (535-536) (Anthemius) al Constantinopolului, care era, și el, un pro-monofizit. Astfel, până în anul 536, el s-a dovedit îngăduitor față de monofiziți. De această îngăduință au beneficiat mulți ierarhi monofiziți, între care Severus, fostul patriarh al Antiohiei, readus din exil. Iustinian a organizat o întrunire între 6 chalcedonieni și 6 monofiziți moderați, care au elaborat o formulă de credință, pe care împăratul a promulgat-o în anul 533, și pentru care a obținut aprobarea papei Ioan II (533-535), în 534. În această formulă, nu se vorbea nici de o singură fire, nici de două în persoana lui Iisus Hristos, ci doar că „*Mântuitorul s-a întrupat, făcându-se om, a fost răstignit și este una dintre cele trei persoane ale Sfintei Treimi, de o ființă cu ele*”. Această formulă nu i-a mulțumit, însă, nici pe chalcedonienii extremiști și nici pe monofiziții extremiști. În anul 536, la Constantinopol a venit papa Agapit I (535-536), succesorul lui Ioan II, care l-a convins pe Iustinian să renunțe la formula adoptată, deoarece ea nu era ortodoxă. Patriarhul Antim, care fusese unul dintre autorii formulei, a fost depus din

scaun, iar persecuția împotriva monofiziților a reînceput.

Cu timpul, însă, prigoana a slăbit, iar monofiziții au făcut din nou progrese, mai ales datorită influenței pe care învățații călugări Dometian și Theodor Askidas, partizani ai origenismului, au capătat-o pe lângă Theodora și împărat. În anul 543, la Constantinopol s-a ținut, însă, un sinod local, la care au fost condamnate nouă propoziții din scrierile lui Origen, iar numele său a fost trecut în rândurile ereticilor. Indignat de hotărârile acestui sinod, Theodor Askidas i-a îndemnat pe Theodora și pe Iustinian să facă o nouă încercare de a atrage cel puțin o parte a dizidenței monofizite. Reconcilierea era împiedicată, însă, de faptul că Sinodul de la Chalcedon (451) îi reabilitase pe Theodor de Mopsuestia, Theodoret de Cyr și Ibas de Edessa, ale căror scrieri erau considerate de monofiziți impregnate de nestorianism.

Theodor Askidas și ceilalți monofiziți cu trecere la palat au reușit să-l convingă pe Iustinian să emită un edict teologic împotriva celor „trei capitole”, în anul 544, prin au fost condamnate unele lucrări ale lui Ibas de Edessa (*Epistola lui Ibas din Edessa adresată episcopului Maris din Andașir-Persia*), Theodoret de Cyr (*Scrierile acestuia contra lui Chiril al Alexandriei și contra Sinodului de la Efes*) și persoana și opera lui Theodor de Mopsuestia. Patriarhii și majoritatea ierarhilor răsăriteni s-au supus dorinței împăratului. În schimb, în Occident, edictul a fost privit, în general, defavorabil. Primii apuseni care au pornit lupta împotriva edictului din 544 au fost episcopii Dacius de Milano, Facundus de Hermiane, Pontian din Africa și diaconul Fulgențiu Ferrand din Cartagina.

Papa Vigilius (537-555), cunoscut și prin corespondența purtată cu mitropolitul Valentinian de Tomis, a fost adus cu forța la Constantinopol, în anul 547, și „convins” de împăratul Iustinian și Theodora să adere la condamnarea „*Celor trei capitole*”. Vigilius a acceptat aceasta prin faimosul său *Judicatum*, trimis patriarhului Mina (536-552) al Constantinopolului. Ecoul produs în Occident de adeziunea papei la condamnarea *Celor trei capitole* a fost cu totul defavorabil, ceea ce l-a făcut pe Vigilius să retracteze. În Africa, Dalmația și chiar Gallia s-au ținut sinoade de protest. În anul 550, episcopii din Africa au ținut un sinod la care l-au excomunicat pe Vigilius.

În vara anului 551, împăratul, îndemnat de Theodor Askidas, a publicat un nou edict, cunoscut sub numele de „*Mărturisirea de credință a împăratului Iustinian contra celor trei capitole*”. Acest edict a creat o confuzie și mai mare, îngreunând și mai mult modalitatea unei împăcări. Iustinian a convocat atunci Sinodul al V-lea ecumenic, desfășurat la Constantinopol, în anul 553. În cadrul acestuia, edictul împăratului a fost confirmat. Papa Vigilius n-a vrut să participe la Sinod, motivând că este bolnav. În timp ce sinodalii au lucrat 6 ședințe, discutând condamnarea „*Celor trei capitole*”, papa a alcătuit un memoriu, cunoscut sub numele de *Constitutum*, prin care făcea cunoscut că nu se poate solidariza cu sentința de condamnare a

„*Celor trei capitole*”. Amenințat de împărat cu exilul, Vigilius a nevoit să cedeze și a publicat un al doilea *Constitutum*, în care și-a retras afirmațiile anterioare, accentuând condamnarea „*Celor trei capitole*”.

Eforturile de pacificare ale lui Iustinian s-au dovedit, însă, fără rezultate pozitive. Monofiziții nu au fost mulțumiți cu concesiile minore care li se făcuse, iar Occidentul s-a divizat, cele mai multe Biserici refuzând să accepte hotărârile Sinodului din Constantinopol timp de mai multe decenii. Opoziția episcopilor din Veneția și Istria împotriva Sinodului din 553, precum și împotriva scaunului roman, e cunoscută sub numele de *schisma istro-venețiană*. În decursul acestei schisme, episcopii schismaticii și-au ales un papă (patriarh) propriu, pe arhiepiscopul de Aquileia, care și-a stabilit reședința la Grado, în apropiere de

Aquileia.

Iustinian nu s-a lăsat intimidat de acest eșec și a căutat să găsească o formulă satisfăcătoare de pace. Către sfârșitul vieții, el credea că *Doctrina aftharodocetă* putea aduce rezolvarea dorită. Potrivit acesteia, care era o formă de monofizitism extrem, corpul Mântuitorului ar fi fost imun atât la păcat, cât și la suferință. În anul 564, printr-un edict, doctrina aftharodocetă a fost proclamată ca ortodoxă, cerându-se episcopilor să o recunoască. Toți au refuzat, iar reacția din partea împăratului n-a mai avut loc, întrucât acesta a murit în anul 565.

În ciuda tuturor încercărilor făcute de Iustinian de a-i concilia pe monofiziți cu ortodocși și în ciuda amestecului său brutal în treburile Bisericii, el n-a reușit să aducă pacea, ba dimpotrivă, a creat noi motive de nemulțumire. Cu toate acestea, el a fost un bun creștin și a adus Bisericii servicii enorme, atât prin măsurile administrative, luate pentru o mai bună ordine internă (precum cele privitoare la monahism), cât și prin privilegiile acordate.

Episcopii și preoții au capătat în timpul lui Iustinian un rol foarte mare în administrarea provinciilor și a orașelor, devenind instanțe de judecată supremă și reprezentanți ai cetăților în apărarea drepturilor locuitorilor (*defensores civitatum*). Decăderea progresivă a curiei (*ordo decurionum*), adică a sfatului cetății, a condus, în vremea lui Iustinian, la situația ca multe orașe să fie guvernate de un sfat restrâns, format numai din fruntașii orașului, care îl avea ca președinte pe episcop. De asemenea, în vremea lui Iustinian numărul episcopilor din Imperiu a crescut foarte mult. Tendința de înmulțire a acestora a continuat și sub urmașul său, Iustin II (565-574), până la marea invazie slavo-avară. Condițiile de pace relativă asigurate Imperiului și sprijinul acordat creștinismului au făcut ca prevederile legii lui Zenon din anul 480, potrivit căreia fiecare oraș avea dreptul la episcopul propriu, să poată fi aplicate în această vreme.

În provincia Scythia, se constată existența a cel puțin 15 episcopii, precum și construirea de numeroase locașuri de cult creștine. Într-o inscripție de la Callatis (astăzi Mangalia, jud. Constanța), Iustinian este numit *iubitor de construcții*.

Diplomația imperială

Imperiul avea un prestigiu de necontestat în fața tuturor popoarelor barbare. Diplomația de la Constantinopol a știut să profite în chip abil de acest lucru și să-și extindă influența politică, să dobândească avantaje economice și să răspândească credința, iar odată cu acesta să extindă civilizația bizantină.

La Constantinopol exista „o știință a conducerii barbarilor”, ale cărei mijloace se inspirau din tradiția romană. La fel ca împărații romani, Iustinian și-a creat la toate frontierele popoare vasale, pe care le-a câștigat prin acordarea de bani, favoruri și onoruri. În schimbul unui tribut anual (*annona*) plătit barbarilor, Imperiul căpăta loialitatea acestora și un contingent de armată, care trebuia să lupte pentru apărarea Imperiului. Șefilor barbari li se acordau podoabe prețioase, decorații strălucitoare și titluri pompoase din ierarhia palatului imperial. Ei se simțeau flatați de faptul că erau considerați pe jumătate romani, părtași ai lumii civilizate, și se declarau, cu emfază, „*sclavi ai maiestății sale imperiale*”.

La Constantinopol, se știa, însă, că acești șefi lacomi, schimbători și perfizi, puteau deveni dușmani periculoși. De aceea, diplomația imperială îi supraveghea cu mare grijă.

Pentru a menține asupra acestora influența bizantină, li se dădeau soții din Imperiu, iar

copiii acestora erau crescuți la Constantinopol, în civilizația și luxul Capitalei. Deseori, ei erau invitați la palat, făcându-le o primire exagerat de luxoasă, pentru a le crea acestora impresia că Imperiul este foarte puternic. În timpul domniei lui Iustinian, la palatul sacru au venit conducători ai herulilor, hunilor, avarilor, gepizilor, axumiților, lazilor, iberilor și alte altor neamuri de la granițele Imperiului. Iustinian și Theodora îi încărcau cu daruri pe ei, pe soțiile și copiii lor și, când se întorceau în regiunile de unde veniseră, erau încă uluiți și fascinați de farmecul, pe care-l cunoscuseră, simțindu-se fericiți de a fi în serviciul unui împărat, care-i primea atât de bine și le făcea atâtea daruri prețioase.

Diplomația bizantină căuta să slăbească forța popoarelor barbare, învrăjbind un popor împotriva altuia. Exista, de asemenea, obiceiul ca la Constantinopol să fie întotdeauna un pretendent la conducerea poporului barbar, care să poată fi opus în orice moment conducătorului barbar neascultător. În același timp, Bizanțul putea apela la un popor barbar să pornească război împotriva altui popor barbar, care devenea un pericol pentru Imperiu.

La aceste practici, care veneau ca o moștenire de la Roma, Bizanțul le-a adăugat altele. Propaganda creștină a fost strâns legată de politică. Misionarii nu făceau mai puțin decât diplomații, pentru ca popoarele barbare să accepte suzeranitatea imperială și civilizația bizantină. Mulțumită acestor misionari, popoare barbare din regiunile de stepă ale Rusiei meridionale, până în Etiopia și Sahara, de la Eufrat și până în vestul Europei și nordul Africii au primit religia creștină în timpul lui Iustinian. Odată cu religia creștină, se făcea cunoscută și civilizația bizantină.

Această politică, care combina forța militară și diplomația, a avut succes.

Civilizația bizantină în secolul al VI-lea

Prin marea operă pe care Iustinian a întreprins-o de a restaura Imperiul roman, ca și prin marea sa operă legislativă, el a asigurat domniei un loc deosebit de important în istorie. Acest loc și l-a asigurat și prin strălucirea de care s-au bucurat literatura și artele în istoria generală a civilizației.

Literatura

La fel ca în toate epocile din trecutul Bizanțului, și în secolul al VI-lea istoria a fost modul prin care gândirea bizantină s-a exprimat cel mai bine. Procopius din Caesarea este cel mai mare istoric al perioadei lui Iustinian și, în ciuda criticilor care i s-au adus, cu privire mai ales la obiectivitatea cu care prezintă unele realități istorice, totuși, valoarea sa rămâne considerabilă. El este cel care, în *De bellis*, a descris campaniilor militare dintre anii 527-554, purtate împotriva perșilor, vandalilor, ostrogoților, vizigoților și a triburilor slave de la Dunăre, oferind informații exacte despre acestea. De asemenea, și celelalte două lucrări ale sale, *De aedificiis* și *Historia arcana* (Istoria secretă), deși conțin multe exagerări, prima în sens pozitiv, cea de-a doua în sens negativ, prezintă un mare interes, întrucât oferă multe informații utile și chiar unice. Fără lucrările lui Procopius, istoria domniei lui Iustinian ar fi avut foarte multe lacune.

După Procopius, evenimentele domniei lui Iustinian au fost continuate de Agathias, de la anul 554 până în 558, iar după aceea, de la 558 la 562, de Menandru, care a trăit la sfârșitul

secolului al VI-lea. Din lucrarea lui Menandru nu s-au păstrat decât fragmente.

Alți învățați care au scris lucrări interesante privind diverse aspecte ale vieții sunt Petrus Patricius, fost ministru al lui Iustinian, care a lăsat un tratat despre ceremonii, și Ioan Malalas, a cărui *Istorie universală* începe la facerea lumii și merge până în anul 563. Scrisă în greaca populară, această opera celui din urmă a fost foarte mult utilizată în Evul Mediu. Ioan din Efes a scris în limba siriacă o *Istorie bisericească*, care merge până în anul 684. Evagrius a continuat operele lui Socrate, Sozomen și Theodoret de Cyr, adică de la anul 431 până la 593. Organizarea internă a Imperiului în timpul lui Iustinian este zugrăvită de Ioan Lydus, în lucrarea *De magistratibus populi Romani*. Dintre hagiografi, trebuie menționați Chiril de Scythopolis și Ioan Moschos, care au scris *Livada duhovnicească (Fratum spirituale)*. Un autor util pentru cercetători este și Hierokles, care, în lucrarea sa *Synecdemus*, a prezentat starea administrativ-politică a Imperiului la începutul domniei lui Iustinian. De asemenea, Paul Silentarius a lăsat o *Descriere a Sfintei Sofia*. Cu toate că unii autori menționați mai sus sunt posteriori domniei lui Iustinian, ei sunt totuși legați de mișcarea intelectuală caracteristică epocii marelui împărat.

Alături de istorie, teologia a interesat lumea bizantină mai mult decât oricare altă știință. Împăratul însuși găsea o mare plăcere să discute probleme dogmatice, scriind unele lucrări în acest domeniu. Cel mai mare teolog al epocii lui Iustinian a fost Leonțiu de Bizanț, care poate fi considerat unul dintre scriitorii cei mai de seamă ai timpului său. El a scris lucrări împotriva nestorienilor, eutihienilor, 30 de capete împotriva lui Severus de Antiohia. Leonțiu a fost un ortodox activ și combativ.

În domeniul poeziei religioase, trebuie menționat Roman Melodul, cel mai mare și original poet bizantin. El s-a născut în orașul Emesa. Sub Anastasius a venit la Constantinopol, unde, după o tradiție pioasă, la Crăciun, Maica Domnului i-a dăruit un sul-manuscris, pe care l-a înghițit. Prin aceasta, el a primit darul poeziei. Dintre cântările compuse de el trebuie menționate *Judecata din urmă*, *Maica Domnului la Crucea Mântuitorului* și *Trădarea lui Iuda*. În alcătuirea acestor cântări, Roman s-a folosit texte biblice și liturgice, de viețile sfinților și de învățăturile Sfinților Părinți. Cântările lui sunt pline de reflexiuni dogmatice, învățături morale și înțelepciune.

Spre deosebire de istorie și teologie, filosofia era în decadentă. În anul 529, Academia din Athena și-a închis porțile, făcând loc filosofiei creștine, încă tinere, de la Universitatea de la Constantinopol. În această perioadă, o dezvoltare mai activă a filosofiei a avut loc în Siria, unde, de altfel, se dezvoltă și alte ramuri ale științei, în centre precum Antiohia, Edesa și Nisibe. Siria a influențat Constantinopolul și în domeniul artei.

Arta

S-a spus, pe drept cuvânt că secolul al VI-lea poate fi numit „prima epocă de aur a artei bizantine”. După o lungă perioadă de pregătire, de tatonări și încercări, această artă s-a concretizat într-o capodoperă, care este Sfânta Sofia.

În anul 532, imediat după înăbușirea răscoalei NIKA, Iustinian a început pregătirile pentru reconstruirea Bisericii Sfânta Sofia (Sfânta înțelepciune divină). Se pare că o biserică cu același hram, construită de Constantin cel Mare, fusese distrusă în timpul revoltei NIKA. Iustinian voia să construiască o biserică de o strălucire nemaivăzută și, pentru aceasta, el a recurs la cei mai buni arhitecți ai timpului, Antim din Tralles și Isidor din Milet. Împăratul n-a

preocupat nici bani, nici muncă și s-a interesat personal de mersul lucrărilor. Biserica a fost terminată în cinci ani. La 27 decembrie 537, *Marea Biserică*, cum a fost ea numită, a fost inaugurată în chip solemn. „*Niciodată geniul Romei și al Orientului nu s-au unit într-un ansamblu mai surprinzător și armonios*” (Choisy).

Lucrul cel mai caracteristic la această biserică era mărimea cupolei, care are un diametru

de 31 m, ridicată la o înălțime de mai bine de 50 de metri deasupra pământului. Această cupolă domina întregul edificiu. Procopius a apreciat că ea „*este atât de ușoară și aeriană, că pare că stă mai puțin pe ziduri, decât este suspendată cu un lanț de aur de înaltul cerului*”. Susținută de patru arcuri mari, care se sprijină pe patru piloni foarte puternici, ea se proptește la est și la vest pe două mari semicupole, care, la rândul lor, se sprijină fiecare pe 3 nișe semicirculare. Arhitecții au reușit, prin abilitatea lor extraordinară, să facă un edificiu solid și, în același timp, să asigure stabilitatea cupolei, dar să-i ofere și proporții armonioase, realizând o adevărată capodoperă.

Poate că îndrăzneala arhitecților a fost prea mare, pentru că, la 7 mai 558, marea cupolă s-a prăbușit. Isidor cel Tânăr a reconstruit-o, însă, și, în 563, opera a fost terminată. De atunci încoace, timp de 14 secole, Sfânta Sofia apare ca una dintre cele mai mari creații ale arhitecturii, un monument tipic, în care se rezumă un întreg ansamblu de metode și idealuri de artă. Cupola a devenit, din acel moment, caracteristica arhitecturii bizantine.

În exterior, basilica nu are nimic deosebit, zidurile fiind construite în cărămidă aparentă. Interiorul, în schimb, are o bogăție și un lux puțin obișnuit, care au devenit, de asemenea, caracteristici ale stilului bizantin. Frumusețile pavajului de marmură și mozaic, coloanele înalte de marmură albă, de porfiră ori verzi, decorația bogată a capitulurilor, lucrute ca niște bijuterii, placajul pereților cu marmură policromă, care vor să imite covoarele din Orient, strălucirea mozaicurile de pe cupole și abside, minunatele vase din aur și argint, țesăturile din mătase și aur, care decorau altarul, toate îl uluiau pe privitor. Pe contemporani i-a impresionat mult această biserică. Evagrius a zis: „*Biserica e minunată, unică și nu se poate descrie prin cuvinte*”, iar Procopius, la rândul său, a apreciat că acest edificiu: „*este operă a puterii și îndemnării omenesci, ca și a divinității*”. Ea reprezintă și astăzi un monument celebru, deși, după căderea Constantinopolului sub turci, a devenit moschee. Astăzi ea este muzeu, atât al creștinilor, cât și al musulmanilor.

Alte monumente în timpul lui Iustinian

Sfânta Sofia n-a fost singura operă de artă din perioada domniei lui Iustinian. În timpul său au fost construite numeroase alte biserici, într-un stil care dovedește ingeniozitate și noutate. Din păcate, multe dintre acestea au fost distruse în cursul timpului. La Constantinopol se mai păstrează bisericile Sf. Serghe și Vach, după un plan octogonal, și Sf. Irina, continuând forma vechilor basilici. Cel mai bine s-au conservat bisericile din Ravenna, St. Apollinaire in Classe, St. Apollinaire Nuovo și San Vitale (ultima tot după un plan octogonal combinat). La Thessalonice, Iustinian a refăcut biserica Sf. Dumitru, care se păstrează până astăzi în forma sa originală, iar la Efes, biserica Sf. Ioan Evanghelistul. Toate acestea sunt capodopere care strălucesc prin frumusețea placajelor sau a pavimentelor de marmură policromă ori a mozaicurilor cu bogat decor. Mozaicurile de la bisericile amintite din Ravenna ne dau o imagine asupra luxului și vieții bizantine din secolul al VI-lea, asupra strălucirii și

pompei imperiale.

Aceleași tendințe se întâlnesc și în alte opere din timpul său, cum ar fi manuscrisele cu litere de aur și argint pe pergament de purpură, în țesăturile scoase la iveală cu prilejul săpăturilor arheologice din Egipt, în sculpturile în fildeș, în lucrările de orfeverie. În toate acestea, se întâlnesc elementele tradiționale greco-romane, dar și influențe orientale, mai ales siriene, din a căror combinație a ieșit arta bizantină. Constantinopolul a devenit, de altfel, începând cu domnia lui Iustinian, un centru artistic și cultural de prim ordin, preluând în multe privințe rolul pe care-l avuseseră marile orașe din Orient, precum Antiohia, Alexandria și Efesul. Aici a luat naștere o artă nouă, iar printre scopurile principale s-a numărat glorificarea lui Dumnezeu și a împăratului. Întreaga artă a fost pusă, cu precădere, în serviciul creștinismului.

Ultimii ani de viață ai lui Iustinian au fost plini de amărăciune. După moartea Theodoriei, erorile politicii generale și viciile administrative au dus la slăbirea autorității imperiale. Dar cu toate neajunsurile interne, din punct de vedere religios, economic ori politic, inerente unei perioade zbuciumate, și cu toate că multe din recuceririle teritoriale n-au putut dura prea mult, domnia lui Iustinian a reprezentat o culme de realizări, pe care niciun împărat de după aceea, până la sfârșitul Imperiului bizantin, n-a mai putut să o atingă.

Iustinian a fost una dintre cele mai complexe personalități ale istoriei bizantine, un mare împărat, în care s-au întrupat, așa cum s-a spus, deja, două idei principale, ideea imperială romană și ideea creștină, pentru împlinirea cărora împăratul a luptat toată viața. În vremea sa, *Imperium Romanum*, pe care Iustinian a dorit să-l restaureze, și-a desfășurat pentru ultima oară toate forțele. Extinderea teritorială a cunoscut o ultimă strălucire, întrucât Imperiul ajunsese să cuprindă întreaga lume mediteraneană. În artă, literatură și drept, vechea cultură a cunoscut o înflorire extraordinară, dar sub înveliș creștin. Ea va fi, însă, urmată de o perioadă de decadență.

Domnia lui Iustinian n-a însemnat, așa cum el a dorit, începutul unei noi ere, ci sfârșitul unei mari epoci muribunde. Nu i-a fost dat lui Iustinian să renoveze Imperiul. El a reușit doar să-l restaureze în exterior și aceasta pentru scurtă vreme, dar în interior statul roman târziu, nu a putut fi restaurat, întrucât nu avea o bază solidă. Iustinian le-a lăsat urmașilor săi un Imperiu epuizat în interior din punct de vedere economic și financiar. Aceștia vor încerca să salveze tot ce se mai putea salva. Insuccesele lui Iustinian în țelurile sale au fost cauzate, pe de o parte, de planurilor sale prea ambițioase și, pe de altă parte, de vremurilor vitrege, în care i-a fost dat să încerce împlinirea lor.

Iustinian a murit la 14 noiembrie 565. Pentru meritele sale deosebite în slujba bisericii, el a fost trecut în calendarul ortodox, fiind sărbătorit la 2 august.

Urmașii lui Iustinian

Prin dispariția puternicei personalități a lui Iustinian, sistemul administrativ și politic instituit de el s-a destrămat progresiv. Semnele descompunerii Imperiului au apărut, din ce în ce mai vizibil, către sfârșitul perioadei succesorilor imediați ai lui Iustinian. Perioada cuprinsă între anii 565 și 610 constituie una dintre epocile critice ale istoriei bizantine. Ioan din Efes, istoric bisericesc promonofizit, care a trăit și a scris în timpul domniei lui Iustin II, luând în considerare tulburările la care asista, socotea că „sfârșitul lumii se apropie”.

Succesorii imediați ai lui Iustinian au fost Iustin II cel Tânăr (565-578), Tiberiu II

Constantin (578-582), Mauricius (582-602) și Phocas (602-610). Cel mai important dintre aceștia a fost Mauricius. În această perioadă, trebuie evidențiată activitatea energetică a unei femei, Sofia, soția lui Iustin II, care a exercitat o mare influență asupra treburilor publice, amintind, prin comportamentul ei, de Theodora, soția lui Iustinian, fără a se ridica, însă, la înălțimea aceleia. Sofia era, de astfel, nepoata Theodorei. Succesorii lui Iustinian n-au fost lipsiți de calitățile unor buni conducători și au depus eforturi serioase pentru a face față greutăților, însă, au fost depășiți de acestea. Pentru evenimentele grave și hotărâtoare, pe care Imperiul le trăia, era nevoie de resurse morale și materiale mult mai mari și de conducători de un nivel mult mai înalt. Centrul de greutate al politicii externe după moartea lui Iustinian se va deplasa în Orient, unde era necesară o atitudine mai fermă față de Regatul persan.

CHIPURILE ÎMPĂRAȚILOR IUSTIN II (565-578) (în stânga) și TIBERIU II (565-578) PE MONEDE *SOLIDUS*

Iustin II era nepotul lui Iustinian de la sora sa Vigilantia și pare să fi fost un împărat energetic și hotărât. El socotea că nu este de demnitatea unui împărat roman să plătească tribut barbarilor. Astfel, el a refuzat să le dea perșilor tributul datorat, conform tratatului de pace încheiat de Iustinian în anul 562. A urmat un război greu și îndelungat, început în 572, determinat și de faptul că bizantinii au luat sub protecția lor pe armeni, care se revoltaseră împotriva perșilor.

Armenia avea nu numai o importanță strategică pentru Imperiu, dar ea era și un important furnizor de militari destoinici, care trebuiau să-i înlocuiască pe mercenarii germani plecați în Apus. Drept represalii pentru acțiunile lui Iustin, Chosroe I a invadat Siria, a devastat Apamea și a pus stăpânire pe cetatea Daras, care păzea frontiera. La auzul acestor vești, Iustin II și-a pierdut mințile. Soția sa, Sofia, profitând de o perioadă de luciditate a împăratului, l-a convins să-l asocieze la tron, cu titlul de Caesar, pe Tiberiu, *comes excubitorum* (comandantul gărzii personale a împăratului), care a luat numele de Tiberiu Constantin și a guvernat Imperiul în această calitate, până la moartea lui Iustin, petrecută în anul 578. În același timp, Sofia a încheiat un armistițiu cu perșii, angajându-se să le plătească acestora suma de 45.000 solidi.

Dificultățile n-au lipsit nici în alte părți. Între anii 569 și 571, în Africa au avut loc revolte ale maurilor, iar în 571-572, vizigoții și-au extins cuceririle în Spania, supunând și Cordoba. Și mai grav a fost pericolul lombarzilor, conduși de regele Alboin. Temându-se de

avari, cu care fuseseră mai înainte aliați, lombarzii au părăsit Illyricul și au pătruns în Italia, pe care au ocupat-o aproape în întregime, cu excepția părții de sud și a orașelor Roma și Ravenna.

În sfârșit, o situație dificilă s-a ivit și la Dunărea de jos și în Peninsula Balcanică. Întrucât Iustin II a refuzat să le mai plătească subsidiile anuale (*annonae*) kutrigurilor, utigurilor și avarilor, aceștia au reacționat trecând „Dunărea scitică” în 566, în apropierea căreia își întinseseră corturile, și atacând teritoriul Imperiului. Un an mai târziu, în 567, ei au acceptat să-i ajute pe lombarzi în războiul ăurtat împotriva gepizilor. După înfrângerea acestora, avarii au rămas singuri stăpâni peste Câmpia Panonică, având drumurile deschise în toate direcțiile. În felul acesta, avarii au devenit o putere de temut mai ales pentru Imperiul bizantin, împotriva căruia și-au îndreptat cele mai multe atacuri.

În anul 570, avarii au pătruns în Thracia, de unde sunt respinși. În anul 573, când armatele bizantine erau angajate în lupta contra perșilor, avarii conduși de Baian au pustiit din nou provinciile dunărene. Tiberiu II, în calitate sa de Caesar coregent, a încheiat pace cu avarii în schimbul unor subsidii anuale de 80.000 solidi (364 kg de aur). Pentru uriașa sumă primită, uneori și mai mare, Baian s-a obligat, între altele, să întreprindă o campanie împotriva slavilor din Câmpia Munteniei, care-și reluaseră incursiunile de pradă în Imperiu. Înaintând de-a lungul Dunării, pe vechiul drum roman, Singidunum-Novae-Durostorum, ei au ajuns până în Dobrogea, de unde au trecut în stânga fluviului. Sclavinii, atacați pe neașteptate, n-au opus nicio rezistență, recunoscând suzeranitatea lui Baian, căruia i-au și predat miile de prizonieri aduși din provinciile din dreapta Dunării. În felul acesta, bizantinii au primit o nouă lovitură, iar haganul avar și-a consolidat și mai mult poziția, făcând din sclavini supușii săi.

Câțiva ani mai târziu, în 582, cucerind orașul Sirium, în care Baian și-a mutat reședința, avarii și-au asigurat o bază de unde, timp de mai mulți ani, au atacat cetățile de la Dunărea de jos și au pustiit teritoriile din partea de nord a Imperiului, ajungând stăpâni în Balcani.

După moartea lui Iustin II, petrecută în anul 578, Tiberiu II a devenit Augustus. Sub domnia lui, prin anii 579-580, când începuse bătălia pentru Sirmium, slavii de la Dunărea de jos, în număr mult mai mare decât de obicei (100.000), foarte probabil încurajați de avari, stăpânii lor, au trecut la sud de fluviu și, timp de patru ani, au jefuit Peninsula Balcanică. Informații despre această invazie a lor se găsesc la scriitorul bisericesc Ioan din Efes. Acesta a scris:

„În al treilea an al domniei lui Tiberiu, poporul blestemat al slavilor a năvălit pe teritoriul Imperiului. El a parcurs întreaga Grecie, regiunile Thessalonicului și toată Thracia, a luat multe cetăți și castele, a pustiit, a ars, a jefuit și a cucerit țara, așezându-se în ea fără nicio teamă, ca și când era a lui. Și aceasta a durat patru ani, în timpul cărora a avut libertatea să se așeze și să se întindă în cuprinsul ei. Slavii au prădat și au ars tot pământul, până la zidul cel lung, făcându-se stăpâni pe turmele imperiale – mii de dobitoace – și pe cele ale particularilor. Și până în momentul de față (583-584), s-au așezat în pace pe teritoriul provinciilor romane, jefuiesc, ard și omoară fără grijă și fără teamă. Ei s-au îmbogățit, posedă aur și argint, herghelii de cai, armate fără număr și au învățat să se războiască mai bine ca romanii”.

Din cele de mai sus rezultă că pentru prima oară, pe la anul 580, slavii s-au așezat pe

teritoriul Imperiului, foarte probabil și în Dobrogea, nu în grupuri mici și izolate, ci în număr mai mare. Dar, în general, așezarea lor n-a avut un caracter permanent și nici nu s-a făcut cu intenția unei vieți pașnice, productive, ci pentru pradă și jaf. Totuși, se poate spune că acum și-au avut începutul primele așezări statornice ale slavilor în Peninsula Balcanică.

În Italia, Tiberiu a preferat să cumpere pacea, decât s-o câștige prin luptă. La moartea lui Alboin, lombarzii n-au ales alt rege, ci s-au scindat în 30 de grupuri, fiecare fiind condus de către un *dux*. Ei au continuat să câștige teren în sudul Italiei, astfel că, la Spoleto, s-a stabilit un astfel de *dux*, iar la Beneventum un altul. Plătind tribut unora dintre *duces*, Tiberiu a reușit să-i asmute pe unii împotriva altora.

În Orient, Tiberiu urmărea să impună perșilor o pace acceptabilă, dar pentru aceasta avea nevoie să-și întărească forțele armate, care să-i dea prestigiul necesar pentru a trata cu perșii. În vederea întăririi forțelor sale militare, Tiberiu avea nevoie de un armistițiu, pe care l-a obținut în Mesopotamia, plătind suma de 30.000 solidi. Armenia era exceptată, însă, de la acest armistițiu. În anul 578, el l-a numit pe Mauricius, un ofițer capadocian de temut, în funcția de *magister militum per Orientum*. Mauricius a repurtat câteva victorii, care i-au permis lui Tiberiu să negocieze în vederea opririi luptelor. Condițiile puse de el lui Chosroe erau generoase: îi propunea acestuia să-i restituie Armenia, Iberia și Arzanene, pe care le cuceriseră bizantinii, în schimbul cetății Daras. Tratatul era pe punctul de a fi încheiat, însă, în 579, Chosroe a murit, iar succesorul său, Hormisdas, a întrerupt negocierile. Războiul a reînceput și a durat până la moartea lui Tiberiu, petrecută la 14 august 582.

În politica internă, Tiberiu a luat măsuri care s-au deosebit de cele ale predecesorului său. Față de monofiziți, pe care Iustin îi persecutase, Tiberiu s-a aratat îngăduitor. Iustin fusese în materie financiară parcimonios. În alegerea guvernatorilor de provincie, Iustin a revenit asupra alegerii lor prin *suffragia* (plata unei sume de bani dată persoanelor influente ca să-i asigure numirea). Această măsură a adus unele venituri statului. Tot el pusese un impozit pe vin și pe bonurile de pâine, la Constantinopol. De asemenea, el a refuzat să mai plătească tribut barbarilor. Toate aceste măsuri au contribuit, într-o oarecare măsură, la restabilirea finanțelor statului. În schimb, Tiberiu era cheltuitor. El a renunțat din nou la *suffragia* și la impozitele introduse de Iustin II. Prin aceste măsuri, Tiberiu a lăsat succesorului său o situație financiară foarte grea.

Împăratul Mauricius (582-602)

Între suveranii de după Iustinian, Mauricius se numără printre cei mai destoinici. Domnia sa marchează o etapă importantă în evoluția administrativă a statului romano-bizantin; El a creat exarhatele de Ravenna și Cartagina, adică acele mari unități administrative și militare, puse sub comanda exarhului, demnitar care acumula atât puterea civilă, cât și pe cea militară. Această formă nouă de organizare a fost impusă de condițiile grele în care se aflau acele teritorii, departe de Capitală, mereu în primejdie de a fi atacate de populațiile migratoare, și pentru apărarea cărora era nevoie nu numai de trupe numeroase, dar și de o conducere unică – civilă și militară, capabilă să reacționeze prompt în orice împrejurare. Cele două exarhate au devenit posturi avansate ale puterii bizantine în Occident. Organizarea lor a deschis epoca militarizării administrației bizantine și a constituit un model pentru instituirea *themelor* de către Heraclius. În același timp, această măsură a marcat deplasarea centrului de greutate al politicii bizantine spre Apus, căci până atunci, sub Iustin II și Tiberiu, ea fusese

îndreptată mai ales spre Orient și Dunărea de jos.

Cât de scump îi era acest ideal lui Mauricius și cât de puțin dispus era să renunțe la posesiunile din Occident, reiese și din Testamentul său, pe care l-a alcătuit în anul 597, când s-a îmbolnăvit grav. Prin acest Testament, el a reglementat ca fiul său mai mare, Theodosie, să domnească peste partea orientală a Imperiului, cu capitala la Constantinopol, iar cel de-al doilea fiu al său, Tiberiu, asupra Italiei și insulelor occidentale, cu capitala la Roma. După multă vreme, așadar, Roma trebuia să redevină a doua capitală a Imperiului. Ideea imperiului universal nu fusese abandonată, iar concepția suveranității pluraliste și a împărțirii unui Imperiu roman unic rămânea încă vie.

ÎMPARATUL MAURICIU (539-602)
(Reprezentat pe o monedă *follis*, în uniformă de consul)

Pe frontul oriental, războiul cu perșii dura de mai multă vreme, solicitând sume însemnate de bani. În anul 591, situația s-a îmbunătățit simțitor, prin asasinarea lui Hormisdas de către satrapul Varanes din Media. Chosroe II, fiul lui Hormisdas, i-a cerut ajutor lui Mauricius pentru a căpăta tronul tatălui său. În schimbul acestui ajutor, el le-a cedat bizantinilor orașele Martyropolis, Daras, apoi Armenia și Arzanene. Mauricius i-a dat lui Chosroe armată cu ajutorul căreia acesta a reușit să obțină tronul. Condițiile tratatului încheiat anterior au fost respectate.

În felul acesta, Mauricius a putut să-și transfere trupele pe frontul Dunării de jos, unde el păstrase, până atunci, o pace relativă, prin plata către avari a unui tribut anual de 500.000 solidi. La acea vreme, avarii își întemeiaseră un puternic regat dincolo de fluviu și, împreună cu slavii de pe Dunărea de mijloc, pe care-i supuseră, și cu slavii independenți de la Dunărea de jos, făceau dese incursiuni în întreaga Peninsulă Balcanică. Mai grav era faptul că ei nu se mai mulțumeau, ca mai înainte, doar cu expediții de pradă, în urma cărora se reîntorceau în locurile de unde porniseră, ci încep să se instaleze permanent, în număr tot mai mare, pe teritoriul bizantin, ca și în anul 580.

Din toate marile evenimente externe din perioada de început a Bizanțului, nici unul n-a avut repercusiuni mai importante asupra viitorului Imperiului ca pătrunderea slavilor în Balcani. Celelalte popoare migratoare (precum germanii) au plecat în alte părți. Slavii s-au constituit, însă, în unități politico-administrative chiar pe teritoriul Imperiului bizantin. Totuși, până în anul 607, armata bizantină condusă de generalul Priscus și apoi de Petru, fratele împăratului, a reușit, în urma unor lupte îndelungate, să-i controleze pe acești slavi și să nu-i lase să se instaleze în masă la sud de Dunăre. Luptele s-au purtat în Dobrogea, în Bulgaria de astăzi, mai ales între Dunăre și Munții Balcani, în zona Banatului și chiar în Muntenia și Oltenia.

Istoricii care de la care s-au păstrat informații despre aceste evenimente, au oferit și unele amănunte despre populația autohtonă atât din nordul, cât și sudul Dunării. De pildă, în opera lui Theophylact Simocata, contemporan cu aceste evenimente, și cea a lui Theofanes Confessor, de la începutul secolului al IX-lea, există indicații prețioase privitoare la strămoșii poporului român și la limba română. Este vorba de atestarea primelor cuvinte considerate românești, „*torna, torna, fratre*”, rostite de un ostaș din armata bizantină, condusă de Comentiolus, *magister militum per Thraciam*, în timp ce se rătrăgea spre sud, prin codrii Balcanilor. Răsturnându-se samarul de pe un catâr, ostașii din urmă lui și a stăpânului animalului care mergea înainte, l-au atenționat pe acesta să se întoarcă înapoi și să reapeze samarul. Vorbele pronunțate au părut celorlalți drept un semnal de retragere, determinat de un atac neașteptat al dușmanilor. Atunci toți s-au speriat și au luat-o la fugă, strigând în gura mare „*torna, torna*”. La rândul ei, oastea dușmană, a luat-o la fugă, crezând că este atacată de bizantini.

Istoricii care relatează această întâmplare arată că toți strigau „în limba locului” ori în „limba părintească”, ceea ce dovedește că soldații bizantini făceau parte dintr-o populație romanică din sudul Dunării. Cuvintele aparțin limbii latine populare, vorbită de această populație romanică din Peninsula Balcanică și constituie dovezi prețioase despre prezența autohtonilor în această zonă în epoca migrațiilor. Sunt de fapt cuvinte ale limbii străromâne, deși unii istorici socot că ar fi vorba de termeni latini de comandă, folosiți atunci în armata bizantină.

Theophylact Simocata, vorbind despre expedițiile armatei bizantine în nordul Dunării (în Muntenia), i-a pomenit și pe autohtonii de aici, care se puneau în slujba armatei bizantine în lupta ei împotriva triburilor slave. Tot el menționează unele râuri, precum Ilivakia, identificat cu Ialomița, și Paspirios (Buzăul ori Siretul). Populația autohtonă era creștină și de la ea trebuie să fi primit învățătura creștină acel gepid, care s-a aferit să-i ajute pe bizantini împotriva slavilor conduși de Musokios.

Ultima campanie la Dunăre împotriva slavilor și avarilor din timpul lui Mauricius a început în primăvara anului 602 și a fost condusă de Petru, fratele împăratului. Acțiunile s-au desfășurat atât la sud de Dunăre, în Thracia, cât și în sudul Olteniei și Munteniei. Ele au durat până toamna târziu, când împăratul a ordonat trupelor să ierneze dincolo de Dunăre, de unde să-și culegă proviziile, pentru a nu le mai cere din averea statului. Toate acestea au nemulțumit armata, care s-a revoltat și l-a proclamat împărat pe centurionul Phocas. Ostașii s-au retras în Imperiu, iar granița de la Dunăre a rămas de acum încolo nepăzită, permițându-le barbarilor din nord să treacă la sud de fluviu, fără nicio împotrivire.

Phocas (602-610)

Acest împărat a deschis o perioadă dintre cele mai tulburi în istoria Imperiului bizantin. În interior, după asasinarea lui Mauricius și a familiei sale, el a instituit un regim de teroare mai ales împotriva familiilor nobile, dar și a partidei verzilor, care-l sprijiniseră la început, dar l-au părăsit mai târziu. Acum s-au organizat câteva comploturi, dar ele au fost descoperite și înecate în sânge. Execuțiile i-au atins și pe monofiziți și evrei, împotriva cărora Phocas a dezlănțuit o persecuție sângeroasă.

În exterior, catastrofele s-au ținut lanț. Regele persan Chosroe II, profitând de slăbiciunea Imperiului, s-a declarat răzbnătorul lui Mauricius și a pornit o mare ofensivă împotriva Bizanțului. În anul 605, el a cucerit cetatea Daras, apoi a înaintat în Asia Mică, ocupând Cezareea. Un detașament persan a ajuns la Chalcedon.

COLUMNA LUI PHOCAS DIN ROMA (în stânga) și CHIPUL SĂU PE O MONEDĂ *SOLIDUS*

Pe de altă parte, slavii și avarii au trecut nestingheriți Dunărea, pradând multe provincii din Peninsula Balcanică și așezându-se în masă pe teritoriul Imperiului. Zonele ocupate compact de populația slavă vor fi numite de acum încolo în izvoarele bizantine *sclavinii*, iar cele cu populație romanică *romanii*. Spre deosebire de avari, stăpânitorii lor, care invadează Imperiul pentru pradă, întorcându-se după aceea înapoi, slavii nu au mai plecat niciodată de aici. Nefiind, însă, organizați din punct de vedere politic și militar și lipsiți de unitatea de care dădeau dovadă avarii, ei nu au reușit să se impună prin numărul lor mare. Pătrunzând la sud de Dunăre în valuri succesive, până la venirea bulgarilor în anii 679-680,

triburile slave au prezentat, totuși, un pericol tot mai mare și permanent pentru Imperiu. În jurul anului 597, slavii au încercat să cucerească chiar Tessalonicul, dar fără succes. Imporiva slavilor, Phocas n-a luat nicio măsură, fie din cauza slăbiciunii armatei și a situației tulburi interne, fie pentru că nu-i considera un pericol prea mare pentru Imperiu. Pe avari a încercat să-i potolească, mărindu-le subsidiile anuale, începând cu anul 604.

În exterior, singurul simpatizant al lui Phocas a fost papa de la Roma. La sfârșitul secolului al VI-lea, se iscase un conflict între Roma și Constantinopol, pe motivul că patriarhul bizantin se intitula de aproape un secol patriarh ecumenic. Papa Grigorie I cel Mare (590-604) protestase împotriva acestui lucru, dar împăratul Mauricius păstrase rezerve față de nemulțumirea papei. Phocas, în schimb, i-a trimis în anul 607 papei Bonifaciu al III-lea, succesorul lui Grigorie I cel Mare, un rescript, în care recunoștea Biserica apostolică a Sfântului Petru drept cap al tuturor Bisericilor. Urmare a acestei atitudini favorabile față de Roma, lui Phocas i s-a ridicat în forul roman o columnă, pe care a fost gravată o inscripție, în care împăratul bizantin este glorificat. Această columnă se poate vedea și astăzi în bună stare de conservare.

Singurele regiuni ale Imperiului care au rămas liniștite în timpul lui Phocas au fost cele africane. De aici a venit și salvarea Imperiului, căci fiul exarhului de Cartagina, Heraclius, l-a detronat pe Phocas în anul 610, ucigându-l. Încheierea domniei lui Phocas este considerată sfârșitul epocii romane târzii sau al epocii bizantine timpurii. Cu Heraclius a început, după anumiți bizantinologi, istoria propriu-zisă a Imperiului Bizantin.

Heraclius (610-641). Renovarea Imperiului Bizantin. Ofensiva Arabă. Situația religioasă.

După cum s-a arătat deja, domnia lui Heraclius este considerată începutul propriu-zis al Imperiului bizantin, căci în această vreme își fac apariția noi forme de organizare, atât în aparatul administrativ-funcționăresc, cât și în înfățișarea marilor districte administrative. Sistemul de organizare a Imperiului în provincii, dioceze, prefecturi ale pretoriului, administrate de funcționari civili și militari, independenți unii de alții, s-a dovedit învechit în fața noilor realități politice și economice. Tot mai frecventele atacuri din afară ale populațiilor migratoare în vest și în nord, ori ale perșilor și arabilor în est, au făcut evidentă necesitatea de a se gândi o nouă formă de administrare a Imperiului, care să aibă la bază acumularea întregii puteri într-o singură mână, și anume în aceea a comandantului militar. Ca în orice perioadă de criză, era nevoie să se ia măsuri prompte și eficiente, ori acestea nu puteau fi împlinite bine decât de comandantul militar. Acum a avut loc o militarizare a întregului sistem administrativ, în cadrul căruia, comandanților militari le-a revenit ponderea cea mai mare în întreaga viață. Baza împărțirii administrative o vor constitui *themele*.

Thema era o întinsă unitate administrativă, în cadrul căreia intra teritoriul mai multor provincii. Numele de *thema* provine de la o diviziune a trupelor, care s-a extins apoi asupra unei zone teritoriale. Conducerea supremă a *themei* o avea strategul. Deși vechile provincii n-au fost de la început desființate, ele continuând să supraviețuiască în cadrul *themelor*, iar un proconsul se ocupa de administrația civilă, totuși strategul avea prioritate în întreaga conducere. Modelul pentru organizarea *themelor* l-au constituit, pe de o parte, unele măsuri luate de Iustinian în Asia Mică, prin regrouparea provinciilor de frontieră, pe care le-a pus sub conducerea comandanților militari, pe de alta, de exarhatele de Ravenna și Cartagina,

organizate de Mauricius.

Un motiv în plus care a determinat organizarea *themelor* (în afară de agravarea pericolelor externe) a fost acela că Imperiul nu mai putea plăti mulțimea de mercenari din armată și trebuia găsită o alternativă în locul străinilor. Această armată a fost formată prin acordarea de pământuri, cu titlu ereditar, atât soldaților din interiorul Imperiului, cât și celor de la graniță, asemănători acelor limitanei de pe vremea lui Dioclețian și Constantin cel Mare. Soldații deveneau, astfel, posesori de pământ și legați de țară. Ei erau obligați să lupte în caz de nevoie împotriva dușmanilor, procurându-și pe cont propriu arme ușoare și câte un cal.

CHIPUL LUI HERACLIUS (610-641)
(Reprezentare din anii 613-616, la vârsta de 38-41 de ani)

Primele *theme* au fost organizate în Asia Mică, și anume a *Armeniacilor*, a *Anatolicilor*, *Opsikion* și a *Cibyrrhaeoților* (flota). În partea orientală a Imperiului, la frontiera cu perșii, nu au existat *theme*, întrucât o mare parte din teritoriu era ocupat de perși. De asemenea, nu au fost organizate *theme* în Peninsula Balcanică, deoarece aici situația era critică din cauza invaziei slavo-avare. Pe măsură ce aceste teritorii au intrat în stăpânirea deplină a Imperiului, au fost organizate *theme* și aici. Mai târziu, au luat naștere noi *theme*, ca urmare a fracționării, adică a micșorării, celor vechi.

Noua formă de organizare a adus Imperiului o armată stabilă, legată de interesele statului, care nu mai necesita sume enorme de bani pentru întreținerea ei. În plus, proprietarii liberi de pământ, cum deveniseră soldații, plăteau chiar un impozit, ceea ce a contribuit la întărirea finanțelor statului. Numărul soldaților din armata bizantină a fost sporit și prin colonizarea și împroprietărirea unui mare număr de slavi, care au fost asimilați curând, prin creștinare. Toate aceste măsuri, care au contribuit la întărirea forței defensive a Imperiului, explică succesele dobândite în cursul domniei lui Heraclius și a succesorilor săi.

Biserica a contribuit și ea la redresarea economică și politică a Imperiului. Ea a pus la dispoziția statului o parte din tezaurul său, care a echilibrat finanțele atât de ruinate. Pe de altă parte, ea a intensificat opera misionară în rândul popoarelor migratoare, pentru a le face pe acestea mai favorabile Imperiului. Patriarhul a devinit cel mai de seamă colaborator al împăratului în conducerea Imperiului. Atunci când Heraclius a preluat în mod direct

conducerea trupelor în războiul contra perșilor, el i-a încredințat patriarhului Serghie regenta fiului său minor, și abia apoi patriciului Bonus.

Când Heraclius a preluat conducerea Imperiului în anul 610, statul se afla într-o adevărată ruină economică și financiară. De asemenea, organizarea administrativă era, așa cum s-a arătat, depășită. Organizarea militară, bazată în special pe recrutarea mercenarilor, nu mai funcționa din lipsă de bani. Cele mai multe dintre provinciile orientale ale Imperiului erau ocupate de perși, iar provinciile din Peninsula Balcanică se aflau în mâinile slavilor și ale avarilor. În fața acestei situații, împăratul s-a gândit chiar să mute capitala la Cartagina, de unde putea organiza o contra-ofensivă, așa cum reușise să-l răstoarne pe dictatorul Phocas. El a trebuit, însă, să renunțe la acest plan din cauza opoziției populației Capitale și a patriarhului Serghie. Dar această intenție indică starea deosebit de precară în care se afla Imperiul.

THEMELE ÎN IMPERIUL BIZANTIN ÎN JURUL ANULUI 750

În Peninsula Balcanică, mase mari de slavi și avari continuau să cucerire teritoriul dintre Marea Adriatică și Marea Egee și până în sud, în Pelopones. Unele triburi s-au așezat pe teritoriul Imperiului, luând în stăpânire întinse pământuri. Ravagiile cele mai mari au fost produse în Macedonia, Thracia și Moesia. Slavii și avarii s-au apropiat chiar de Capitală, iar Thessalonicul a fost atacat de mai multe ori, neputând fi, însă, cucerit. Grupe de slavi au pătruns pe mare în mai multe insule, reușind să cucerească chiar insula Creta. În anul 614, barbarii au cucerit și distrus orașul Salona, de pe țărmul Mării Adriatice, centrul administrativ și politic al Dalmației. Alături de Salona, au fost cucerite și alte importante orașe din teritoriul Peninsulei Balcanice, precum Singidunum (astăzi Belgrad, în Serbia), Viminacium (astăzi Kostolač, în Serbia), Naissus (astăzi Niș, în Serbia) sau Sardica (astăzi Sofia, în Bulgaria). Administrația bizantină s-a putut menține mai cu seamă în orașele de pe țărmul mărilor.

După câțva timp, ea s-a restabilit în Grecia și în alte regiuni, ceea ce a permis întărirea elementului grecesc și asimilarea treptată a slavilor.

Situația din Orient nu era mai puțin gravă. După anul 613, când armatele imperiale au fost înfrânte la Antiohia, perșii au înaintat rapid, cucerind Damascul, apoi Armenia, Cilicia, cu orașul Tars, iar în anul 614, chiar Ierusalimul, unde au incendiat biserica Sfântului Mormânt și au răpit Sfânta Cruce, pe care fusese răstignit Mântuitorul. Ei au dus-o în capitala lor, Ctesifon. În anul 615, au reînceput incursiunile persane în Asia Mică, iar un detașament a ajuns chiar pe malul Bosforului, amenințând capitala Imperiului bizantin dinspre est. Dinspre nord și vest, Constantinopolul era amenințat de avari și slavi. În luna iunie a anului 617, împăratul însuși era să-și piardă viața în urma unei trădări, în timpul întrevederii sale cu haganul avar, la Heracleea. Cucerirea Egiptului a început în primăvara anului 617, lipsind, astfel, Imperiul, de rezervorul cel mai important de grâne.

Astfel, toată Asia de răsărit se afla sub dominația perșilor. Dar, în această perioadă tulbure, Heraclius a purces la reformele administrative și militare, pomenite mai sus. Datorită lor, el a reușit să recâștige aproape tot ceea ce pierduse.

Campania împotriva perșilor a fost dintre primele obiective. În anul 619, Heraclius a încheiat o pace cu haganul avar, care i-a asigurat liniștea în Europa. În 622, la 5 aprilie, într-o zi de luni, după Paști, el a părăsit Capitala, după ce a asistat la o slujbă solemnă. Ajuns în Asia Mică, el a strâns armata, pe care a instruit-o într-o nouă tactică de luptă, punând accent pe cavalerie și arcași. Campania de luptă a început-o abia în toamnă, când a reușit să cucerească Armenia, repurtând o victorie strălucită asupra trupelor persane. Atitudinea amenințătoare a avarilor l-a obligat, însă, să revină la Constantinopolul. Pentru a menține pacea în Europa, Heraclius a mărit tributul plătit avarilor, garantându-l chiar cu ostateci din rudele sale apropiate. În martie 623, el a reluat ostilitățile împotriva perșilor, repurtând unele victorii, dar fără să le provoace o înfrângere decisivă. Anul 626 reprezintă punctul culminant al crizei, deoarece perșii s-au aliat cu avarii, amenințând Constantinopolul din două părți. Trupele persane au ajuns chiar pe malul Bosforului, cantonând la Chalcedon, iar haganul avarilor a apărut sub zidurile Capitalei cu o imensă armată de avari, slavi și gepizi, amenințând Constantinopolul atât dinspre mare, cât și dinspre uscat.

Situația era disperată și orașul a putut fi salvat datorită îndemnurilor adresate populației de patriarhul Serghie, rugăciunilor adresate cu deosebire Maicii Domnului, protectoarea orașului, și vitejiei trupelor imperiale, mai ales ale flotei, care a distrus flota avaro-slavă. Cu acel prilej, pare a fi fost alcătuit – după tradiție – imnul Acatist al Maicii Domnului („*Apărătoare Doamnă*”), de către Patriarhul Serghie, drept mulțumire pentru biruința împotriva păgânilor.

În cele din urmă, atacatorii s-au retras și, în același an, a reînceput ofensiva bizantină în Orient, împotriva perșilor. Heraclius, care se afla cu armata în Lazica, a încheiat o alianță cu chazarii, care s-a dovedit foarte utilă Imperiului. După multe lupte victorioase în Caucaz și în Armenia, Heraclius a distrus definitiv armată persană la Ninive, în anul 628, iar Chosroe II a fost înlăturat de la domnie și omorât. Teritoriile bizantine Armenia, Mesopotamia, Siria, Palestina și Egiptul au fost realipite Imperiului. Sfânta Cruce a fost luată de la Ctesifon și readusă la Ierusalim, la 21 martie 630, într-un entuziasm general. În același an, Heraclius s-a reîntors victorios la Constantinopol, unde a fost primit de fiul său Constantin, patriarhul Serghie, senat și popor, cu ramuri de măslin, lumânări, strigăte de victorie și cântări religioase.

Victoria asupra perșilor și a coaliției avaro-slave a avut un larg ecou dincolo de

frontierele Imperiului bizantin. Unele triburi slave au profitat de slăbiciunea avarilor și au încercat să-și dobândească independența. Astfel, slavii occidentali, comandanți de Samo, s-au desprins de avari și și-au creat un regat propriu. Mai târziu, bulgarii aflați la nordul Mării Negre și al Mării Caspice, conduși de Kubrat, au încheiat o alianță cu Heraclius, pornind împotriva avarilor. Kubrat a primit chiar titlul de *patricius* și s-a botezat, luând numele de Constantin. Tot împotriva avarilor au fost îndreptate de Bizanț populațiile sârbe și croate, care se aflaseră până atunci dincolo de Carpați. Învingându-i pe avari, croații s-au așezat, cu acceptul lui Heraclius, în nord-vestul Peninsulei Balcanice, recunoscând ca suveran pe împăratul de la Constantinopol. Regiunea învecinată a fost ocupată de sârbi, în aceleași condiții. În acest fel, Bizanțul a reușit să scape pentru totdeauna de invaziile avarilor.

Dar oricât de strălucite au fost victoriile militare ale lui Heraclius, valoarea realizărilor sale nu stă în succesul politicii externe, ci în noua organizare administrativă dată Imperiului, care a constituit coloana vertebrală a organizării interne a statului bizantin, încă multă vreme. Cuceririle sale în Orient au fost pierdute în curând în favoarea arabilor, care, după moartea lui Mahomed în 632, au pornit războiul „sfânt” împotriva creștinilor.

După ce au distrus Regatul persan, arabii au cucerit rând pe rând provinciile orientale ale Bizanțului. În acele teritorii, noile reforme militare și administrative introduse de Heraclius în restul Imperiului nu putuseră să fie aplicate, motiv pentru care ele nu au avut tăria necesară pentru a rezista noilor atacuri. Arabii, comandanți de Omar, au distrus la 26 august 636 armata bizantină în lupta de la Yarmuk și au cucerit întreaga Sirie. Apoi, în 638, ei au intrat în cetatea Ierusalimului, apărată cu dârzenie de populația condusă și îmbărbătată de patriarhul Sofronie. În anii 639-640, au fost cucerite Mesopotamia, Armenia și Egiptul.

Heraclius a asistat neputincios la invazia arabilor, care au zădărnicit toate eforturile depuse pentru înfrângerea perșilor. El a asistat la ruina operei sale de o viață. Lupta eroică împotriva perșilor nu servise la nimic. Distrugând regatul persan, Heraclius a făcut un mare serviciu arabilor.

În ceea ce privește Dobrogea, nu există știri literare ori mărturii de altă natură referitoare la situația acesteia în vremea lui Heraclius. Cercetările arheologice, singurele care ar putea oferi indicații referitoare la acele vremuri, s-au făcut pe scară foarte redusă. În unele așezări antice, precum cele de la Tomis, Callatis și altele, efectuarea de săpături nu este nici posibilă, din cauza suprapunerilor peste straturile bizantine a clădirilor moderne. La Histria, unde săpăturile sunt, din acest punct de vedere, ușor de efectuat, întrucât cetatea nu a fost suprapusă de așezări moderne, au ieșit la iveală locuințe modeste, monede și obiecte de uz casnic de pe vremea lui Heraclius, dar acest oraș antic nu este un model pentru restul teritoriului dobrogean, deoarece el a fost părăsit în cursul secolului al VII-lea, din cauza unor condiții geomorfologice specifice și a presiunii tot mai intense a populațiilor barbare.

Situația religioasă

Recucerirea provinciilor răsăritene ale Imperiului a adus din nou în actualitate problema monofizitismului. Pentru a restabili pacea în Biserică, patriarhul Serghie a admis doctrina, venită din Orient, potrivit căreia în persoana lui Iisus Hristos se poate vorbi de două firi (naturi), dar de o singură lucrare. Aceasta ar fi trebuit să constituie baza unirii între chalcedonieni și monofiziți. Așa a luat ființă o nouă erezie, numită *monoenergism*. Pe baza acestei doctrine, s-a putut realiza o unire în Armenia, Siria și Egipt, unde a fost ales patriarh

Cyr (în anul 631), mare apărător al acestei formule. Politica eclesiastică a lui Serghie și Cyr a fost aprobată de papa Honorius.

Imediat, împotriva acestei uniri s-a ridicat opoziția ortodoxă, sub conducerea patriarhului Sofronie al Ierusalimului (devenit patriarh în anul 634). Sofronie a privit *monoenergismul* ca pe o nouă formă de monofizitism și ca pe o îndepărtare de la dogmele Chalcedonului. În fața acestor proteste, patriarhul Serghie a atenuat formula sa, lăsând la o parte problema energiilor (lucrărilor), dar susținând în continuare că trebuie admisă în persoana Mântuitorului o singură voință. Această nouă învățătură, cunoscută sub numele de *monothelism*, a stat la baza Edictului din anul 638, intitulat *Ecthesis* (expunere de credință), promulgat de Heraclius, dar redactat de Serghie și afișat în narthexul catedralei Sfânta Sofia din Constantinopol. Acest edict a fost admis de stat, de patriarhul Pyrrhus (638-641), urmașul lui Serghie (mort la 9 decembrie 638), și de papa Honoriu (625-638). Succesorul lui Honoriu pe scaunul papal, Severinus (640), l-a respins, însă, văzând în el o nouă erezie. Monothelismul n-a adus, astfel, decât discordie în Imperiu, iar nu pacea atât de dorită. De altfel, Palestina și Siria se aflau din 638 sub dominația arabă. Agitația religioasă din provinciile orientale a fost utilă arabilor, care au găsit populația divizată.

Ultimii ani din viață ai lui Heraclius au fost plini de tristețe. Murindu-i soția, Fabia-Evdochia, în anul 612, de la care avea o fată și un fiu, pe Heraclius-Noul Constantin, el s-a recăsătorit, în anul următor, cu nepoata sa, Martina, lucru care a trezit mari nemulțumiri atât în Biserică, cât și în administrația de stat. El era acuzat de incest și socotit vinovat de violarea atât a canoanelor Bisericii, cât și a legilor Statului. În ciuda acestei opoziții, Heraclius i-a arătat Martinei o mare afecțiune, căci aceasta îl însoțise în campaniile sale militare, împărtășindu-i atât bucuriile, cât și tristețile. Cu Martina, Heraclius a avut 9 copii, din care 4 au murit de mici, iar 2 fii au fost infirmi. În aceasta, poporul a văzut consecințele păcatului său și o pedeapsă divină. Revolta poporului împotriva Martinei a crescut când aceasta a încercat să-l pună pe tron pe unul din fiii săi, înlăturându-l pe fiul lui Heraclius din căsătoria cu Fabia-Evdochia. Aceste tulburări familiale au întunecat și mai mult sfârșitul vieții lui Heraclius, care a murit la 11 februarie 641.

Domnia lui Heraclius a marcat o răscruce în istoria Imperiului bizantin, nu numai pentru reformele sale militare și administrative, ci și pentru transformările de ordin cultural. De acum a început grecizarea Imperiului în stil accelerat și creșterea rolului Bisericii în cadrul întregii vieți publice. Prin acestea, Imperiului de răsărit a căpătat un aspect nou. Până atunci, limba latină era utilizată de administrație, armată și guvern, iar limba greacă de popor. Din vremea lui Heraclius, limba greacă a devenit oficială atât pentru stat, cât și pentru Biserică. În cursul generațiilor viitoare, limba latină devenit o raritate, chiar în rândul persoanelor cultivate. Grecizarea Imperiului a adus și o simplificare a titulaturii imperiale.

Constans II (641-668). Cuceririle arabe. Erezia monothelită și reacția ortodoxă

După moartea lui Heraclius la 11 februarie 641, a urmat o perioadă tulbură pentru conducerea Imperiului, care a durat până în septembrie, același an. Pe tronul imperial s-au succedat Constantin III, fiul lui Heraclius din prima căsătorie, cea cu Fabia-Evdochia, asociat cu Heracleonas, fiul din căsătoria cu Martina, patronat de împărăteasa Martina. Apoi, după trei luni, când Constantin III a murit, Heracleonas a rămas singur, alături de mama sa, Martina. Ambii au fost detronați de furia poporului și puterea i-a fost dată de senat lui Constans II (641-

668), fiul lui Constantin III, care era minor de 11 ani. El a domnit aproape 27 de ani și este cunoscut în istorie sub numele de Constans II Pogonatul (adică *Bărbosul*).

CONSTANS II (641-668) – MONEDĂ *TREMISIS*

O bună parte din timp, Constans a fost tutelat, în domnia sa, de senat, care a căpătat, în cadrul dinastiei lui Heraclius, o importanță deosebită în administrarea treburilor statului.

Situația externă a Imperiului în timpul primei părți a domniei lui Constans II s-a caracterizat prin progresul cuceririlor înregistrate de arabi. În septembrie 642, bizantinii au pierdut Alexandria și Rhodosul în fața arabilor conduși de generalul Amr. Apoi, în anul 643, dominația arabă s-a extins asupra nordului, unde a căzut orașul Tripolis (în Libia). Bizantinii au încercat o revenire în Egipt, trimițând o flotă condusă de generalul bizantin Manuel, care a reușit să cucerească Alexandria, profitând de absența generalului Amr, rechemat de califul Uthman, după moartea, în 644, a lui Omar. Dar succesul a fost de scurtă durată, căci generalul Amr a revinit și a înfrânt flota bizantină la Nikiu (vara lui 646), reintrând pentru a doua oară în Alexandria. După această a doua ocupare a Alexandriei, Egiptul a rămas definitiv sub ocupație musulmană.

Împăratul bizantin a pierdut pentru totdeauna cea mai bogată și importantă, pentru economie, provincie a Imperiului.

Muawiya, guvernatorul arab al Siriei, un general mai capabil decât generalul Amr, a cucerit părți importante din Armenia și Asia Mică, între 642 și 647, ocupând, în 647, Cezareea Capadociei. El a devastat, apoi, regiuni bogate din Frigia, nereușind, însă, să cucerească cetatea Laodiceea, capitala provinciei. Muawiya a înțeles, însă, că înfrângerea bizantinilor nu este posibilă fără o flotă maritimă și el este primul arab care a purces la crearea acesteia. În anul 646, el a făcut, deja, prima expediție cu flota arabă împotriva Ciprului, cel mai important punct strategic din Marea Mediteraneană, cucerind orașul Constantia, capitala insulei. După un armistițiu încheiat cu Bizanțul, timp în care Muawiya și-a întărit flota, el a reluat operațiunile maritime și, în 654, a devastat insula Rhodos, unde a găsit statuia colosală din bronz a lui Helios (zeul Soare), una din cele 7 minuni ale lumii antice, pe care a vândut-o unui negustor evreu. Acestuia i-au trebuit 900 de cămile ca s-o poată transporta.

După Rhodos, a căzut insula Cos. În urma acestei pierderi, împăratul a luat în propriile mâini comanda flotei bizantine, încercând să oprească înaintarea arabă. Flota imperială a fost, însă, înfrântă în anul 655 pe coasta Lyciei și împăratul abia a scăpat cu viață. Hegemonia maritimă bizantină era, astfel, zdruncinată.

Moartea lui Othman (asasinat) în 656, a generat o luptă pentru putere între Muawiya, califul Siriei, și Ali, ginerele lui Mahomed, proclamat calif de Medina. Aceste lupte interne i-au împiedicat pe arabi să fructifice victoriile obținute împotriva Bizanțului. Muawiya a

căutat o înțelegere cu Bizanțul și, în anul 659, a încheiat pacea cu aceștia, angajându-se să plătească un tribut Imperiului. După asasinarea lui Ali în 661, Muawiya a rămas singur stăpân peste arabi.

Aceste evenimente i-au permis împăratului Constans să-și îndrepte privirile către teritoriile europene ale Imperiului. Astfel, în anul 658, el a întreprins o campanie împotriva sclavinilor din Balcani, pe multe dintre acestea suprimându-le și luând numeroși prizonieri. Istoricul Theofanes, care relatează acest eveniment, afirmă că împăratul a încercat să-i alunge din Imperiu pe acești barbari, lucru imposibil, însă, din cauza numărului lor mare și poate a faptului că ei se familiarizează cu modul de viață bizantin, integrându-se chiar în viața productivă. Se presupune că, după această victorie, împăratul Constans II a transplatat în Asia Mică un număr însemnat de prizonieri, iar pe alții i-a înrolat în armată. Aceasta a fost prima mare contra-ofensivă pe care Bizanțul a dus-o împotriva slavilor din vremea domniei lui Mauriciu. În amintirea acestei victorii, locuitorii orașului Corinth i-au ridicat împăratului o statuie de la care se păstrează baza, cu inscripție, datată în jurul anului 660.

IMPERIUL BIZANTIN ÎN ANUL 650, SUB CONSTANS II

După campania victorioasă în Balcani, împăratul Constans II și-a îndreptat atenția spre Occident, în special spre Africa, teritoriul bizantin cel mai amenințat de arabi și bastionul ortodox împotriva monothelismului. Aici trăia și-și desfășura activitatea Sfântul Maxim Mărturisitorul, cel mai important teolog al timpului și unul dintre cei mai mari ai creștinismului. Sub înrâurirea Sfântului Maxim, se ținuseră mai multe sinoade, care condamnaseră erezia monothelită, favorizată de guvernul bizantin. Populația nord-africană era câștigată pentru ortodoxie și, sub conducerea exarhului Grigorie, s-a și ridicat împotriva împăratului. Răscoala a fost însă înăbușită în 647, cu ajutorul arabilor.

Tulburările din Africa, care aveau în primul rând substrat religios, i-au dat de gândit împăratului Constans, care a căutat un mijloc de conciliere. În anul 648, el a promulgat vestitul *Typos*, prin care a fost anulat și înlăturat din narthexul Sfintei Sofia, *Ecthesisul*. *Typosul* interzicea „*tuturor supușilor din Imperiu, care păstrau credința creștină neîntinată și aparțineau Bisericii catholice (ortodoxe) și apostolice de a se lupta sau certa unul cu altul asupra unei singure voințe sau a unei singure lucrări (energii) și două voințe*”. *Typosul* interzicea nu numai orice discuție cu privire la unicitatea ori dualitatea voinței, dar și orice

lucrare scrisă asupra acestei chestiuni. Înlăturarea *Ecthesisului* din Sfânta Sofia nu era decât urmarea acestei hotărâri. Dar aceasta nu a adus rezolvarea problemei, fiindcă a nemulțumit atât pe partizanii monotelismului, cât și pe ortodocși.

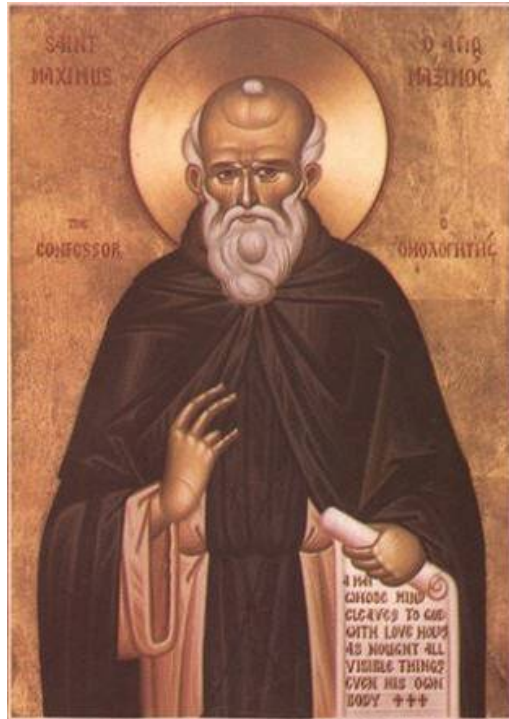
Papa Martin (649-655), urcat pe tronul pontifical la 5 iulie 649, a convocat un sinod în luna octombrie a aceluși an, la Lateran, la care au participat 150 de episcopi, majoritatea de sub jurisdicția sa, dar unii și din Africa. Sinodul a condamnat atât *Ecthesisul* (*impissima Ecthesis*), cât și *Typosul* (*scelerosus Typus*), făcându-i vinovați, pentru acestea, nu pe împărați și guvernul de la Constantinopol, ci pe cei care au inspirat erorile dogmatice, anume pe patriarhii Serghie, Pyrrhus și Pavel (urmașul lui Pyrrhus), pe care i-a anatematizat. Papa le-a adresat o enciclopică tuturor episcopilor și clericilor, trimitându-i și împăratului o traducere în limba greacă a actelor sinodului și o scrisoare foarte respectuoasă. Constans i-a poruncit exarhului de Ravenna, Olympius, să meargă la Roma să-l aresteze pe papă, pe care nu l-a recunoscut ca ales legal, și să impună tuturor episcopilor semnarea *Typosului*. Olympius, care a sosit la Roma înainte de închiderea lucrărilor sinodului, și a văzut care era starea de spirit de acolo în rândul populației, nu numai a clerului, a trecut de partea papei și a hotărât să detașeze Italia de Imperiu, trecând-o în întregime sub autoritatea sa. Bizanțul, care era absorbit complet de Orient, luptând, la acea vreme, împotriva primei expediții navale a lui Mawiya, n-a reacționat. Revolta lui Olympius a luat, însă, sfârșit odată cu moartea acestuia în anul 652.

Papa Martin a fost arestat în 653 de către succesorul lui Olympius și dus la Constantinopol, unde a fost judecat în fața senatului pentru înaltă trădare, adică pentru faptul că se asociase cu Olympius. Problemele religioase nu au fost aduse în discuție, cu toate încercările papei. Papa a fost maltratată, deși era bătrân și bolnav, condamnat întâi la moarte, apoi exilat în Chersones (în Peninsula Crimeea), unde a murit în 656, de mizerie și foame.

La scurtă vreme după aceea, Sfântul Maxim Mărturisitorul a fost arestat în Italia, dus la Constantinopol și judecat, asemenea lui Martin, de către senat. El a fost acuzat că s-a aliat cu Grigorie și pentru faptul că n-a recunoscut *Typosul*. Senatul a arătat față de Maxim mai multă răbdare, în sensul că a încercat să-l determine să admită ideile expuse în *Typos*. Tratatamentul deosebit, în comparație cu acela al papei Martin, a fost determinat de faptul că Sfântul Maxim Mărturisitorul era considerat șeful spiritual al ortodoxiei grecești. El a apărat principiul potrivit căruia împăratul este un laic și n-are dreptul să se amestece în problemele religioase, care sunt de competența exclusivă a Bisericii. Ideea aceasta nu era nouă, dar nimeni n-a apărat-o cu atâta forță ca Sfântul Maxim. După numeroase încercări nereușite, în fața mulțimii, Sfântului Maxim i s-a tăiat limba din rădăcini și mâna dreaptă ca să nu mai poată propovădui adevărul nici cu graiul nici cu scrisul. El a fost exilat în fortăreața Schemarum (lângă actualul Tsageri, în Georgia) din Lazica, pe coasta răsăriteană a Mării Negre. Acesta era, de fapt, al treilea exil al său (celelalte anterioare au fost la Bizye și Rigio, în Thracia). Acolo, în urma chinurilor suferite, a murit la 13 august 662, la vârsta de 82 de ani.

După 20 de ani de domnie, Constans II a luat hotărârea de a părăsi Bizanțul și de a muta capitala în Occident, mai întâi la Syracusa, apoi la Roma. Această decizie nu a fost motivată de pierderea unor provincii orientale sau pentru că vedea fără viitor Constantinopolul, ci pentru că voia să refacă vechiul Imperiu roman și considera că granițele lui naturale nu se pot limita numai la Orient. Pe de altă parte, prin politica sa religioasă și mai ales prin cruzimea arătată papei Martin și Sfântului Maxim Mărturisitorul, el și-i îndepărtase pe ortodocșii atât de numeroși în Bizanț. În plus, el era urât de populație și pentru că hotărâse, în 660, ca fratele său,

Theodosie, să fie preoțit în mod forțat, iar apoi chiar omorât, chipurile pentru înaltă trădare. Realitatea era că acesta pretinsese să fie coregent. Conflictul cu fratele său Theodosie a apărut în 654, când Constans I-a încoronat (la Paști) co-imperator pe fiul său mai mare, Constantin, iar în 659 le-a acordat demnitatea imperială și celorlalți doi fii ai săi, Heraclius și Tiberius. Omorârea fratelui său a trezit o mare indignare în popor, care-l numea „noul Cain”.

SF. MAXIM MĂRTURISITORUL

Pornind spre Italia, cu opriri la Thessalonic și Athena, împăratul a fost obligat să poarte unele lupte cu lombarzii, pe care i-a înfrânt. În cele din urmă, a ajuns la Roma și apoi la Syracusa, în Sicilia, unde s-a stabilit, crezând că este un loc mai potrivit decât Italia, amenințată de lombarzi, și Africa, expusă incursiunilor arabe. Acolo el a încercat să-și aducă familia, dar populația Constantinopolului n-a permis acest lucru. Exploatarea populației pentru întreținerea curții, despotismul de care a dat dovadă și atitudinea sa religioasă au nemulțumit largi pături sociale și chiar propriul său anturaj. În urma unui complot, el a fost ucis în baie, de unul din îngrijitorii săi, la 15 septembrie 668.

Constantin IV (668-685).

Pericolul Arab la Constantinopol. Așezarea bulgarilor în Balcani.

Sinodul al VI-lea Ecumenic și condamnarea ereziei monothelite

După moartea lui Constans II, pe tronul imperial a urcat fiul său, Constantin IV, a cărui domnie, deși relativ scurtă (17 ani), este una dintre cele mai importante din istoria Bizanțului. Acum s-a decis soarta Imperiului în lupta cu arabii, bulgarii s-au instalat la nord de

Haemus, întemeind un stat pe teritoriul Imperiului, și, tot acum, a avut loc Sinod al VI-lea Ecumenic (Constantinopol, 680-681), care a pus capăt ereziilor monoenergistă și monotelită.

Chiar din timpul domniei lui Constans II, atunci când acesta se afla în Occident, arabii de sub conducerea lui Muawiya, au făcut noi incursiuni, devastând și cucerind teritorii în Asia Mică. Ei au ajuns chiar până la Chalcedon și au iernat de mai multe ori pe teritoriul Imperiului. Dar scopul final al lui Muawiya era cucerirea Capitalei, de care depindea întreaga soartă a Imperiului. De aceea, el a cucerit noi teritorii în apropierea Capitalei (peninsula pe care se afla Cizicul), orașul Smirna, insula Chos, care trebuiau să devină baze de operații pentru atacarea Capitalei.

CONSTANTIN IV ȘI CURTEA SA
(Mozaic din biserica Sant'Apollinare in Classe din Ravenna)

Asediul Constantinopolului a început în anul 674 și a durat până în 678. El n-a reușit, însă, fiindcă bizantinii au folosit „*focul grecesc*” (se pare pentru prima dată). Focul grecesc era o armă secretă a bizantinilor care a salvat Imperiul de multe ori din pericole foarte grave. Originea acestui „foc” și inventatorul lui nu se cunosc prea bine. Se presupune că un grec din Siria, pe nume Calinic, l-a adus la Constantinopol, odată cu emigrarea lui în Capitală. Acest foc consta dintr-un amestec inflamatoriu de sodiu, materii grase, bituminoase sau rășinoase cu cărbune, sulf ori salpetru. Prin materii bituminoase grase trebuie înțeles țiteiul, pe care Bizanțul îl aducea în burdufuri de piele de capră de pe țărmurile Mării Caspice sau din Georgia. Arma era decisivă împotriva navelor de lemn, cu condiția ca marea să fie liniștită. Conținutul inflamator era introdus în baloane de sticlă, care, spărgându-se la suprafața mării, era cuprinsă de foc. Aceste baloane erau aruncate la mare distanță cu niște sifoane, un fel de aruncătoare de flăcări. Cel mai adesea aruncătoarele constau din țevi lungi de aramă, mobile și lesne de mănuit, așezate la prora corăbiei. Aceste sifoane, împodobite de obicei cu un bot de leu aurit, erau acționate de niște foale sau de o seringă cu piston. Sifonatorul, care ținea loc de artilerist, turna apă în țevă, așeza proiectilul și manevra foalele sau seringă de

asemenea manieră, încât să provoace un jet puternic de apă, care propulsa bomba de foc. Lansarea se producea rapid. La punctul de impact proiectilul se spargea și se aprindea, explozia fiind violentă, bubuitura fiind însoțită de fum. Acest spectacol îi înfricoșa și pe cei mai cutezători. Uneori, recipientele incendiare erau aruncate cu o lance ori săgeată, dar acestea, fiind mai mici, și efectul era redus. Flota arabă a fost, în cea mai mare parte, incendiată cu acest foc. Apoi, ea a fost aproape complet distrusă pe drumul de retragere din cauza unei furtuni, aproape de coastele provinciei Pamfilia. În același timp, armata arabă a suferit pe uscat o grea înfrângere în Asia Mică. În urma acestor evenimente, Muawiya a fost obligat să facă pace cu Bizanțul pe o durată de 30 de ani, angajându-se să plătească un mare tribut (3.000 solidi) și să dea împăratului 50 de prizonieri și 50 de cai.

„FOCULUI GRECESC”

(Reprezentare în manuscrisul Madrid Skylitzes – sec. al XII-lea)

Victoria bizantină împotriva arabilor este nu numai prima, dar și cea mai mare pe care lumea creștină a obținut-o în fața acestora. După cum se va vedea, Leon III (în anul 718) și Carol Martel (în anul 732) i-au înfrânt, la rândul lor, pe arabi, închizându-le pentru totdeauna calea de pătrundere în Europa.

Eșecul ofensivei arabe a avut un ecou deosebit de favorabil și în lumea slavo-avară, ai căror șefi au trimis ambasade la Constantinopol pentru a aduce omagiu împăratului bizantin.

Imperiul se va găsi, însă, din nou în fața unor mari dificultăți în regiunile sale de nord din cauza incursiunilor de mare amploare ale bulgarilor. Marele regat bulgar de la bordul Mării Negre, cu care Heraclius întreținuse relații amicale, s-a dezmembrat către mijlocul secolului al VII-lea, în urma atacurilor chazarilor, care au înaintat spre vest. Unele dintre triburile bulgare au fost supuse de chazarilor, altele, în schimb, au migrat spre vest. O hoardă importantă, sub comanda lui Asparuch (Isperech), a ajuns către anul 670 în regiunile din nordul Deltei Dunării, în teritoriul numit Onglos (*unghi*), corespunzător Bugeacului din Basarabia, situat între Nistru, Dunăre și Marea Neagră. Dându-și seama de pericolul pe care-l reprezintă așezarea la frontiera nordică a Imperiului a acestei populații războinice, prin anii 679-680, după încheierea

păcii cu arabii, Constantin IV a pornit cu armata pe uscat și cu flota pe mare împotriva bulgarilor lui Asparuch (Isperrich). Neputând da o luptă decisivă, din cauza terenurilor mlăștinoase și îmbolnăvindu-se grav, împăratul s-a retras la Mesembria pentru băi. Aflând de plecarea precipitată a împăratului, armata bizantină a intrat în panică. Încercând să treacă la sud de Dunăre, ea a fost atacată de bulgari, care i-a provocat mari pierderi. După aceea, bulgarii au trecut Dunărea și au pătruns pe teritoriul Imperiului până la Varna, unde au dat de „cele șapte triburi slave” și de tribul „Severilor”, care trăiau acolo în calitate de federați ai Bizanțului. Bulgarii i-au supus pe acești slavi, strămutându-i înspre răsărit, sud și apus, pentru a-i avea ca paravan împotriva Imperiului. După aceea, ei s-au răspândit în aceste ținuturi și au început să prade cetățile și satele, luând prizonieri. În cele din urmă, din pricina pierderilor, împăratul s-a văzut silit să încheie pace cu bulgarii în anul 681, acceptând să le plătească un tribut anual, spre rușinea romanilor (Theophanes, *Chron.*, a. 6171, 679, ed. De Boor, p. 358-359).

Înfrângerea de care vorbește Theophanes nu este prima pe care o suportaseră bizantinii de la barbari, dar era pentru prima oară când pe teritoriul Imperiului apărea o formațiune politică independentă, cea bulgaro-slavă, care se va organiza într-un stat, cu capitala la Pliska. La început, bulgarii și slavii au format două grupuri distincte. De altfel, și în izvoarele bizantine, cele două neamuri sunt menționate separat încă multă vreme. Cu timpul, însă, bulgarii au fost asimilați de marea masă a slavilor.

Înființarea statului bulgar pe teritoriul Imperiului nu a însemnat, însă, că regiunea dintre Dunăre și Mare (Dobrogea) a rămas izolată sau că Imperiul a renunțat la ea. Dimpotrivă, din această vreme pare să dateze transformarea fostei dioceze a Thraciei într-o *themă*. Această măsură era menită să asigure mai bine apărarea în fața pericolului bulgar. Scriitorul împărat Constantin VII Profirogenetul (913-959) afirmă că Thema Thraciei a fost divizată în trei părți: Bulgaria, Istros și Haemus. Dobrogea făcea parte din Thema Istros (reprezentând, se pare, doar o *turma*, adică o subdiviziune a ei), cunoscută mai târziu sub numele de Paristrion (Paradunavon). De aici înainte istoria ei se va duce în cadrul acestei theme, a cărei capitală era Durostorum.

Evenimentele din Orient, în urma cărora o mare parte din teritoriile bizantine în care monotheliții dețineau locul preponderent au fost pierdute fără speranța redobândirii lor, l-au determinat pe împăratul Constantin IV să părăsească politica pro-monothelită urmată de predecesorii săi, în scopul obținerii păcii interne. Această politică provocase complicații serioase și în raporturile cu Occidentul. De aceea, împăratul Constantin IV s-a înțeles cu papa să pună capăt ereziei monothelite, prin convocarea unui nou sinod ecumenic. Acesta s-a desfășurat între 7 noiembrie 680 și 16 septembrie 681, la Constantinopol, fiind cunoscut în istorie ca Sinodul al VI-lea Ecumenic. În cadrul său, în 16 ședințe, s-a discutat problema monoergismului și monothelismului, care au fost condamnate caerezii, stabilindu-se că în persoana Mântuitorului există două firi și două lucrări. Tot atunci, au fost condamnați patriarhii Serghie, Pyrrhus și Cyr și papa Honorius. Împăratul a luat parte activă la lucrări, asistând la primele 11 ședințe și la ședința de închidere, pe care le-a prezidat, conducând discuțiile teologice. El a semnat actele Sinodului, fiind proclamat de adunare „*garantul și interpretul credinței ortodoxe*” și comparat cu împărații Marcian și Iustinian.

Puțin timp după Sinodul al VI-lea Ecumenic, a izbucnit un grav conflict în sânul familiei imperiale, asemănător aceluia de pe vremea lui Constans. Vrând să lase întreaga conducere a Imperiului numai fiilor săi, Constantin i-a îndepărtat pe Heraclius și Tiberius, frații săi mai tineri. Această acțiune a sa a generat o vie opoziție din partea senatului, a populației și a armatei, însă, în cele din urmă, împăratul și-a impus hotărârea. Prin aceasta,

Constantin a întrerupt tradiția potrivit căreia, alături de împărat, puteau participa la conducere, în calitate de co-imperatores și alți membri ai familiei imperiale. El a întărit, în felul acesta, principiul conducerii monarhice, dar limitat numai la copii, și, între aceștia, dreptul îl avea numai primul născut. Chiar dacă, pentru a se asigura succesiunea, vor mai exista co-imperatores, aceștia nu au mai avut de acum înainte niciun drept în executarea puterii suverane, dacă împăratul principal era major și capabil de a domni, el singur fiind socotit autocrator.

Urmașul la tron al lui Constantin IV a fost fiul său, Iustinian II, poreclit Rinotmetos (cel cu nasul tăiat), care a avut două domnii, între 685-695 și 705-711.

La preluarea conducerii, acesta avea doar 16 ani. Deși înzestrat cu multe calități de conducător, pe care le moștenise de la înaintașii săi din familia heraclizilor, Iustinian a fost și un om impulsiv, pasional și chiar înclinat către cruzime. Firea sa despotică, lipsa de echilibru și de experiență s-au manifestat chiar din primii ani de domnie, ceea ce a creat în ochii contemporanilor și chiar a istoricilor moderni, o impresie deplorabilă asupra domniei lui. În realitate, el s-a dovedit și un suveran dotat, cu clarviziunea necesităților statului.

Situația externă în Orient era bună, datorită lui Constantin IV și dificultăților interne prin care treceau arabii. Iustinian II a reînnoit tratatul de pace cu succesorul lui Muawiya, Abd al- Malik, reușind să obțină de la acesta mărirea tributului și o serie de avantaje economice în Armenia, Iberia și Cipru, unde veniturile erau împărțite între bizantini și arabi.

Această liniște din Orient i-a permis lui Iustinian să-și îndrepte privirile spre Balcani, unde, între anii 688-689, a întreprins o mare campanie victorioasă împotriva sclavinilor, pătrunzând în regiunile ocupate de slavi până la Thessalonic. În amintirea acestei victorii, el a mers la biserica Sfântului Dumitru, unde i-a adus mulțumiri lui Dumnezeu și martirului, patron al orașului, acordând bisericii privilegii materiale. Astfel, împăratul i-a dat bisericii posesiunea unei saline și scutirea de taxe pentru exploatarea ei, iar veniturile trebuiau folosite pentru întreținerea bisericii și a preoților.

Acest succes a obligat triburile slave din sud-estul Peninsulei Balcanice să recunoască suveranitatea bizantină. Împăratul a mutat o parte din populația slavă supusă (se presupune că 30.000 de oameni) în Bithynia, pe teritoriul themei Opsikion, pentru a umple golurile de populație de acolo, și, în felul acesta, a întărit armata bizantină. Această transplantare pare să fie confirmată de o bulă de plumb, datată în anii 694-695, publicată și studiată de mai multe ori. Transplantări de populație a efectuat și în cazul mardaiților, un popor creștin care locuia în regiunea muntelui Amanus și care se dădea la jafuri. Pe aceștia i-a mutat ca marinari în Attaleia din Pamphylia, în Pelopones, Cefalenia și în portul Nicopolis, din Epir. De asemenea, Iustinian i-a mutat pe unii locuitori din Cipru în regiunea Cizicului, care suferise mult de pe urma asediului Constantinopolului și avea nevoie de marinari încercați.

Ca și Constantin IV, care înființase thema Thraciei, pentru a se apăra mai eficient împotriva bulgarilor, Iustinian II a organizat thema Elladei, în Grecia centrală. Astfel, în timpul său, în Europa sunt cunoscute două theme, iar Asia Mică patru (Opsikon, a Anaticilor, a Armeniacilor și thema maritimă a Cibyrheoților).

Dezvoltarea în continuare a sistemului themelor a avut consecințe nu numai în domeniul militar, ci și în cel economic-agricol. Ea a determinat apariția unei clase a posesorilor de pământ, a stratioților, dar și a înmulțirii țăranilor liberi, întrucât, doar primul născut al unui stratiot avea obligația de a continua meseria tatălui său, adică de a fi militar, ceilalți copii devenind țăranii liberi, care aveau la dispoziție mari întinderi de pământ nelucrat. Categoria țăranilor liberi a fost întărită de străini, în special slavi, care s-au

așezat în Imperiu, atât ca stratioți, cât și ca țărani în cadrul themelor bizantine. Astfel, în cursul secolului al VII-lea are loc dezvoltarea unei clase a țăranilor liberi, mult mai puternică decât în trecut, când baza societății agrare o formase marea proprietate funciară și colonatul. Această nouă realitate a stat la baza *Legii agrare*, un document deosebit de important, promulgat de Iustinian II, pentru a reglementa situația în agricultură. Legea cuprindea prevederi cu privire la protejarea proprietății țărănești (mobile și imobile) și fixa pedepse pentru eventuale infrațiuni comise. Importanța sa istorică rezidă în faptul că ea a reglementat situația țăranilor liberi. Aceștia apar ca posesori liberi al unui teren cultivat, livadă și grădină pentru legume și, împreună cu întreaga obște, a pășunilor, pădurilor și a pământurilor nelucrate. Obștea sătească este privită de autorități ca o unitate administrativă și fiscală, responsabilă în bloc de plata impozitelor. Acest nou sistem de responsabilitate în bloc pentru plata impozitelor este întâlnit pentru prima oară în această *Lege Agrară*.

Pentru poporul nostru, *Legea Agrară* este importantă întrucât a fost atașată *Pravilei lui Vasile Lupu* (1646) și *Pravilei lui Matei Basarab* (1652), ceea ce înseamnă că realitățile agrare din Bizanțul vremii lui Iustinian II erau asemănătoare cu cele din Țara Românească în secolul al XVII-lea.

În paralel cu creșterea numărului țăranilor liberi, se constată, în această vreme, și mărirea proprietății Bisericii și a mănăstirilor, provenite, în special, din donații de la membrii tuturor claselor sociale. Acest fenomen a marcat, între altele, creșterea influenței Bisericii, mai ales a monahismului, fapt ce l-a făcut pe Ioan Oxites (sec. XI) să aprecieze că societatea bizantină de dinainte de criza iconoclastă era împărțită în două mari categorii: monahi și laici.

MONEDĂ *SOLIDUS* EMISĂ SUB IUSTINIAN II,
AVÂND REPREZENTATĂ PE EA CHIPUL MÂNTUITORULUI HRISTOS ȘI IMAGINEA ÎMPĂRATULUI

Iustinian II era foarte credincios. El este primul împărat care a dispus gravarea pe monede a chipului Mântuitorului. În timpul lui, a avut loc Sinodul Quinisext (691-692), care a emis 102 canoane, pentru a completa hotărârile dogmatice ale Sinoadelor V și VI Ecumenice. Sinodul mai este cunoscut și sub numele de *Trullan*, întrucât s-a ținut în sala boltită a palatului imperial (*troulos* = dom, încăpere boltită). El s-a intitulat ecumenic. Canoanele sale cuprind prevederi privind organizarea bisericească, liturghia și îmbunătățirea morală în rândul poporului și a clerului. Ele condamnă unele practici și obiceiuri păgâne, care se mențineau încă în rândurile unor pături ale populației (sărbători păgâne ca Brumalia, procesiunile oamenilor mascați, care cântau cu prilejul culesului viilor cântece în onoarea lui

Dionysos și altele), facerea de focuri în fața casei odată cu apariția lunii noi și sărirea peste ele de către tineri etc. Se interzicea, de asemenea, studenților de la Universitatea din Constantinopol, de a organiza reprezentații teatrale. În canoane se vorbește și de dreptul preoților de a se căsători, apoi se condamnă postul de sâmbătă din Biserica occidentală, ceea ce a contribuit la separarea Bisericii Romei de cea din Constantinopol. De aceea, papa Sergius a respins hotărârile Sinodului Quinisext și nu le-a semnat.

Iustinian, asemenea lui Constans II, a încercat să-l pedepsească pe papă, dar trimisul lui n- a găsit ascultare nici la exarhul de Ravenna și nici la populația Romei, el abia scăpând cu viață.

MUTILAREA ÎMPĂRAȚILOR IUSTINIAN II ȘI PHILIPPICUS

În anul 695, Iustinian a fost înlăturat de la domnie. Cauzele răsturnării sale sunt multiple. Pe de o parte, aristocrației se vedea amenințată prin politica împăratului de a-i susține pe stratioți și țărani liberi. Apoi, despotismul și forța cu care împăratul înăbușea pe adversari, politica sa de colonizare, care nemulțumea populațiile scoase din pământurile lor, precum și politica sa financiară, care-i obliga pe oameni să plătească impozite mari i-au atras nepopularitatea. El a fost răsturnat în urma unei revolte organizate de partida albaștrilor, care l-a adus pe tronul imperial pe Leontius, strategul themei Helladei. Împăratului i s-a tăiat nasul și a fost exilat în Chersones (Crimeea), acolo unde fusese exilat și papa Martin. Răsturnarea lui Iustinian în anul 695 a deschis în istoria Bizanțului o perioadă de instabilitate, care a durat

20 de ani. Ea a însemnat și îndepărtarea de la cârma Imperiului a membrilor dinastiei Heraclide.

Această perioadă de instabilitate i-a adus Bizanțului pierderi teritoriale importante. Astfel, în 697, ei au pierdut Africa de Nord cu Cartagina, care a căzut în mâna arabilor. Flota bizantină trimisă de împăratul Leontie (695-697) a reușit să restabilească stăpânirea bizantină, dar numai pentru scurtă vreme, întrucât, în primăvara următoare, ea a fost înfrântă de arabi. În urma acestui dezastru, flota bizantină s-a revoltat împotriva lui Leontie și l-a pus la cârma Imperiului pe Apsimar, drongarul flotei din thema Cibyrrhaeoților, care și-a luat numele de Tiberiu III (698-705). Leontie a fost închis într-o mănăstire și i s-a tăiat nasul.

Tiberiu III n-a luat nicio măsură pentru reocuparea teritoriului african, astfel că arabii au înaintat nestingheriți până la coasta Atlanticului, pe care au atins-o în anul 704. În 709, ei au ocupat cetatea Ceuta, au trecut Gibraltarul și au cucerit Spania din mâna vizigoților (anul 712).

În acest timp, Iustinian II, exilat în Chersones, de teamă de a nu fi predat de autoritățile locale guvernului de la Constantinopol, a fugit la chazari, unde s-a căsătorit cu sora haganului, care s-a încreștinat, luând numele de Theodora. Auzind de acestea, Tiberiu a trimis la chazari o ambasadă, cerând extrădarea lui Iustinian. De teamă de a nu strica raporturile cu Bizanțul, haganul chazar a consimțit la aceasta, dar Iustinian, aflând, a reușit să fugă pe mare, refugiindu-se la hanul bulgar Tervel. Cu ajutorul acestuia, în anul 705, el a intrat în Constantinopol și a redobândit domnia.

În a doua parte a domniei, Iustinian s-a dedat la răzbunări de mare cruzime, dar și la recompense față de cei care l-au jutat. El a domnit alături de soția sa, Theodora, de la care a avut și un fiu, pe Tiberiu, pe care l-a asociat la tron.

Iustinian a avut acum raporturi amicale cu bulgarii, cărora le plătea tribut, ca pe vremea lui Constantin IV. El i-a acordat lui Tervel și titlul de Caesar, care nu mai avea, însă, semnificația imperială de altădată. Era pentru prima oară când un conducător barbar primea această distincție, care îl asocia la onoruri imperiale. Așezat pe un tron, alături de împărat, Tervel a primit omagii din partea poporului bizantin. În schimb, Tiberiu Apsimar și Leontie au fost mutilați și chinuiți în chip groaznic, în public, și apoi executați. Patriarhul Calinic, care-l încoronase pe Leontie, a fost orbit.

Ocupat mai mult cu răzbunarea, împăratul a neglijat apărarea Imperiului, dând, astfel, arabilor posibilitatea să cucerească noi teritorii în părțile orientale ale Asiei Mici. Atunci au fost cad Tyana (în anul 709), la granița Cappadociei, și mai multe localități din Cilicia.

Împăratul a organizat o expediție de pedepsire împotriva Ravennei, care nu se supusese ordinului său dat în prima parte a domniei. Orașul a fost devastat, mulți locuitori au fost aduși în lanțuri la Constantinopol, iar episcopul de acolo a fost orbit. În schimb, Iustinian a reușit să se înțeleagă cu papa Constantin I în privința Sinodului Quinisext. Papa a fost invitat la Constantinopol, unde a sosit în anul 710, fiind primit cu mari onoruri.

O expediție de pedepsire a fost trimisă și împotriva Chersonesului, locul său de exil, ale cărui autorități voiseră să-l predea lui Tiberius. Aici răzbunarea a atins proporții și mai mari, în comparație cu Ravenna. Dar populația locală s-a revoltat și a primit sprijinul flotei armatei imperiale și a haganului chazar, care între timp își extinsese hegemonia asupra Peninsulei Crimeea. Vardanes (Bardanes), conducătorul flotei bizantine trimise împotriva Chersonesului, un comandant de origine armeană, a fost proclamat împărat sub numele de Philippicus, în 711. El a pornit cu flota spre Constantinopol, unde a fost primit de locuitori. Împăratul Iustinian a fost ucis de unul dintre ofițerii săi, iar capul a fost trimis la Roma și

Ravenna, pentru a fi expus acolo. Așa a dispărut ultimul reprezentant al glorioasei dinastii heraclide, care a condus Imperiul un secol și a înregistrat victorii strălucite împotriva perșilor, avarilor și uneori a arabilor, aducând, de asemenea, schimbări profunde în organizarea administrativă și economică a Imperiului. Tot acum a avut loc elenizarea Imperiului, fapt care a generat punerea în circulație a operelor autorilor de limbă greacă.

Viața religioasă, tulburată de criza monoergistă și monothelită în această vreme, a capătat un aspect ascetico-mistic. Puterea Bisericii a crescut, în special cea a monahismului. În paralel cu procesul de militarizare a statului a avut loc și unul de teocratizare. Armata stratioților și cea a monahilor, în număr mare, constituie pecetea caracteristică acestei perioade.

Anii de haos

Începutul acestei perioade de haos l-a marcat domnia lui Vardanes-Philippicus (decembrie 711 - iunie 713). Acesta avea înclinări monofizite și, din această cauză, a sprijinit monothelismul, considerându-l singura doctrină legală. El a condamnat Sinodul al VI-lea Ecumenic și a poruncit arderea documentelor în care erau expuse hotărârile adoptate acolo. De asemenea, el a ordonat și distrugerea unei reprezentări a acestui Sinod, zugrăvită în palatul imperial, și a unei inscripții comemorative, care se afla în fața palatului. Pe acestea, el le-a înlocuit cu chipul său și cel al patriarhului Serghie.

Această politică religioasă, la care se adaugă lupta împotriva icoanelor, a nemulțumit în cel mai înalt grad populația și clerul din Constantinopol, precum și pe papa de la Roma. Papa Constantin I l-a declarat eretic și a poruncit ca numele și chipul lui să fie șterse de pe monede și să nu mai fie pomenit la slujbe. Papa poruncește, de asemenea, ca în biserica Sfinților Apostoli să fie reprezentate cele 6 Sinoade Ecumenice de până atunci.

În exterior, domnia lui Vardanes-Philippicus a înregistrat numai eșecuri. Arabii au cucerit noi teritorii, iar Tervel, considerându-se răzbunătorul lui Iustinian II, a devastat o mare parte a Thraciei, ajungând până în suburbiile Constantinopolului, unde a prădat vilele bogate din această regiune. Pentru a salva situația, împăratul a recurs la ajutorul trupelor din thema Opsikion, dar acestea s-au revoltat împotriva lui Philippicus și l-au detronat la 3 iunie 713, orbindu-l.

Pe tronul imperial a fost urcat acum Artemius, care a luat numele de Anastasius II (713-715). El era un fost senator la curtea imperială (protos asecretis). Anastasius era ortodox și, printre primele măsuri pe care le-a luat, a fost recunoașterea Sinodului al VI-lea Ecumenic și distrugerea chipurilor împăratului Vardanes-Philippicus și a patriarhului Serghie.

El a pregătit o mare campanie împotriva arabilor, pentru recucerirea teritoriilor pierdute, dar, în toiul pregătirilor, a fost înlăturat de la domnie de aceiași stratioți din thema Opsikion, care îl urcaseră pe tron. În locul său, pe tronul Bizanțului a fost urcat Theodosie III, care a fost forțat să primească coroana. Domnia sa a fost, însă, de scurtă durată, el fiind înlăturat de pe tron, la rândul său, la 25 martie 717, de Leon III. Acesta din urmă era originar din Siria de nord (ori din Isauria, după alte izvoare) și își începuse cariera militară sub Iustinian II, ca protospătar. În timpul lui Theodosie III devine strategul themei Anaticilor. În alianță cu Artavasde, ginerele său, strateg al themei Armeniacilor, Leon a reușit să intre în Constantinopol la 26 martie 717, fiind încoronat în catedrala Sfânta Sofia. El a întemeiat o nouă dinastie, cunoscută sub numele de dinastia isauriană.

Bizanțul sub dinastia isauriană (siriană). Leon III și criza iconoclastă

Leon III (717-741) a inaugurat dinastia isauriană sau siriană, care a durat până în anul 780 pe linie bărbătească și chiar până în 802, dacă este socotită la această dinastie și Irina, văduva lui Leon IV, și pe fiul lor Constantin V. Dinastia este numită isauriană, dar și siriană, întrucât Leon III, părintele acestei dinastii, este socotit ca fiind originar din Isauria sau din Siria. Izvoarele privind originea lui sunt contradictorii. De pildă, Theophanes afirmă că „*Leon Isaurianul era originar din Germanicea (Siria), dar, în realitate, provenea din Isauria*”. În aceeași *Cronică* a lui Theophanes, dar în traducerea lui Anastasius, bibliotecar la Vatican, se afirmă că Leon era „*genere Syrus*” din Germanicea. Astăzi, cei mai mulți istorici înclină să creadă că Leon era originar din Siria de nord, din orașul Germanicea, dar, în literatura de specialitate, se vorbește de el, cel mai adesea, ca fiind isaurian.

La urcarea sa pe tron, Leon a găsit Imperiul într-o situație foarte critică: anarhie internă, provocată de luptele dintre împărat și reprezentanții aristocrației, intensificarea atacurilor arabe în mai toate părțile Imperiului, degradarea moravurilor, inclusiv la palatul imperial și, în sfârșit, puternice conflicte religioase, provocate de atitudinea față de cinstirea icoanelor.

Familia modestă a lui Leon fusese transplantată în Thracia de Iustinian II în timpul primei sale domnii. Cu prilejul recucerii tronului de către Iustinian II, Leon s-a pus în serviciul acestuia, ajungând protospătar. În timpul unei expediții lungi și pline de pericole în Caucaz, el s-a distins ca bun general. Anastasius II l-a numit strategul themei Anaticilor, una dintre cele mai mari. La moartea lui Anastasius, conducând o mare putere militară, el s-a aliat cu Artavasde, strategul themei Armeniacilor, pentru a lupta împotriva lui Theodosie, susținut doar de thema Opsikion. La 25 martie 717, Leon a intrat triumfător în Constantinopol, unde a fost încoronat împărat, la Sfânta Sofia. În felul acesta, s-a pus capăt anarhiei și a fost întemeiată o nouă dinastie, solidă și durabilă.

IMPERIUL BIZANTIN IN ANUL 717, LA INCEPUTUL DOMNIEI LUI LEON III

Leon a fost un militar cu o cultură modestă, dar cu o energie remarcabilă și cu o iscusință militară care a salvat Imperiul de la o iminentă prăbușire. El era un diplomat iscusit, posedând un pronunțat spirit realist.

Prima lui grijă a fost pregătirea ofensivei împotriva arabilor, de care se ocupase

Anastasius II. Arabii erau conduși de un general vestit, Maslama, care începuse atacul împotriva Capitalei la 15 august 717, atât pe mare, cât și pe uscat, și care a durat un an de zile. Flota arabă era imensă, folosind 1800 de corăbii. Bizantinii au folosit „*focul grecesc*”, ca și în vremea lui Constantin IV, cu 40 de ani mai înainte. Iarna dintre anii 717-718 a fost deosebit de grea și arabii au murit de frig în număr mare. Vara a adus o ciumă, care a decimat și ea armata arabă. Leon a recurs la bulgarii lui Tervel, care i-au atacat pe arabi pe uscat și au reușit să spargă blocada impusă de aceștia. La 15 august 718, blocada a fost înlăturată. Flota arabă a fost distrusă, apoi, de o furtună, pe drumul de întoarcere.

CHIPUL LUI LEON III (717-741) PE O MONEDĂ *SOLIDUS*

Victoria asupra arabilor este de cea mai mare însemnătate. Ea a împiedicat pătrunderea arabilor în Europa centrală. După cum s-a arătat mai sus, aceștia pătrunseră deja în Spania. Cele două mari victorii creștine împotriva islamului au fost cea a lui Leon III, în 718, și cea a lui Carol Martel, la Poitiers (Franța), în 732. Ele au reprezentat și cele două porți de ocupare a Europei, care au fost închise definitiv arabilor. Atacurile ulterioare ale arabilor, care n-au lipsit, n-au mai pus în cumpănă existența Bizanțului, datorită victoriei din 718.

După acest an, nu a mai existat nici un asediu arab asupra capitalei Imperiului. Istoricul grec Spiros Lambros a comparat victoria obținută de Leon III împotriva arabilor cu cea pe care grecii au obținut-o împotriva perșilor la Maraton, în anul 490, iar pe Leon l-a asemănat cu strategul Miltiade, organizatorul acelei victorii.

Începând cu 726, arabii au mai atacat unele localități din Asia Mică. Cezareea Cappadociei a fost ocupată, iar Niceea asediată. Leon, ajutat de chazari, a repurtat o nouă victorie împotriva arabilor, la Akroinon, în anul 740. Alianța bizantinilor cu chazarii s-a întărit în anul 733, prin căsătoria lui Constantin, fiul lui Leon, cu fiica hanului chazar.

Conflictele cu arabii au cunoscut o pauză și datorită schimbării de dinastie petrecută la aceștia din urmă. În anul 750, Omeyazii au fost înlocuiți de Abbasizi, care și-au ales drept capitală Bagdadul, un oraș situat mai departe de hotarele Imperiului bizantin.

Tăria ulterioară a Imperiului bizantin s-a datorat și unor reforme interne, efectuate de Leon III. El a mărit numărul themelor, divizându-le pe cele mai mari ori creând altele mai

mici. Prin divizare, el a dorit să excludă posibilitatea revoltelor. Din thema Anaticilor, în partea de vest a acesteia, a fost creată thema Thracienilor, unde se aflau unități militare aduse din Thracia. Thema Opsikion a fost împărțită între Artavasde, ginerele său, și fiul său Constantin. Partea de răsărit a luat numele de Bucelariion, după numele bucelariilor, cantonați în această parte. Thema maritimă a Carabisienilor, despre care nu se știe când a fost înființată, dar care este atestată încă din anul 687, în timpul domniei lui Iustinian II, și care cuprindea două drongariate independente supuse unui singur strateg, a suferit și ea o modificare. Partea meridională a Asiei Mici, cu insulele adiacente, a fost atașată themei Cibyrrhoeților. Restul ei, adică insulele din Marea Egee, au format drongariatul Aegeon Pelagos, înaintat apoi la rangul de *themă*. Tot din secolul al VIII-lea, dacă nu mai devreme, există și thema Creta.

Legislația lui Leon III

Leon n-a fost numai un conducător militar de talent, care a apărut Imperiul, ci și un legislator înțelept. Din vremea lui Iustinian I, textul latin al lui *Corpus juris civilis* era din ce în ce mai puțin înțeles în majoritatea provinciilor, iar *Novellele*, în limba greacă, nu cuprindeau decât o parte din legislație. Se făcea simțită nevoia publicării unei lucrări de drept general (cu aplicabilitate largă) în grecește, mai cu seamă după restrângerea Imperiului, la regiuni grecofone (după pierderile teritoriale în Orient).

În anul 726, Leon și fiul său, Constantin V, asociat la domnie, au publicat *Ecloga* (culegere), un moment important în istoria modificării dreptului bizantin. *Ecloga* este un manual juridic, în care sunt cuprinse cele mai importante legi din dreptul civil și penal. Ea are la bază dreptul roman, dar influența creștină este mult mai vizibilă decât în *Corpus juris civilis* al lui Iustinian, și, de asemenea, cea orientală, mai ales în ce privește dreptul penal.

Se simțea nevoia unui manual simplificat, mai puțin greoi, care să corespundă necesităților practice. *Corpus juris civilis* constituia în continuare baza vieții juridice bizantine, dar era prea dezvoltat și greu de folosit. *Ecloga* nu se mulțumește să extragă din *Corpus juris civilis*, ci și revizuieste legile, oferindu-le într-o manieră „mult mai umană”. Se simte și influența dreptului canonic. Drepturile femeii și copilului sunt mai mari, iar căsătoria beneficiază de o protecție mărită. În dreptul criminal, influența creștină este mai mică, întrucât intervin mutilările de origine corporală, cum ar fi tăierea nasului, a limbii, a mâinilor.

Ecloga mai cuprinde măsuri împotriva venalității. Leon a fixat salarii de stat pentru judecători, începând cu quaestorul. *Ecloga* este scrisă limpede, fără subtilități juridice și de aceea a influențat legislația bizantină, cu toate că ea a fost și rău primită din cauza atitudinii iconoclaste a lui Leon și Constantin. Chiar în țările slave și în vechiul drept românesc au intrat prescripții din *Ecloga*.

Iconoclasmul

Prin *Iconoclasm* se înțelege acel curent eretic care își are începutul mai înainte de domnia lui Leon III, dar care, în timpul acestui împărat, a luat o dezvoltare foarte mare, reprezentând chiar politica sa în problemele religioase. Din punct de vedere etimologic, termenul *iconoclasm* înseamnă distrugerea icoanelor, de la cuvintele grecești *icon* (chip,

înfățișare, icoană) și *maho* (a distruge, a sfârâma).

Uneori se vorbește pentru aceeași acțiune de distrugere și necinstire a icoanelor de *icomomahie*, adică de luptă împotriva icoanelor, de la *ikon* și *maho*. Erezia aceasta a fost în special inițiată și susținută de împărați, beneficiind de sprijinul lor militar și politic. De aceea, ea s-a deosebit de ereziile precedentele prin cruzimea cu care a fost impusă. Perioada iconoclastă a fost lungă, ea durând aproape un secol, începând cu dinastia isauriană (siriană) (718-802) și terminându-se în anul 843, când la conducerea Imperiului se aflau reprezentanți ai dinastiei de Amorium.

Iconoclasmul a cunoscut două faze. Prima a fost deschisă de Leon III Isaurul în anul 726 și s-a încheiat în timpul împărătesei Irina și a fiului ei Constantin IV, odată cu Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea (787). A doua fază a început în anul 813, odată cu urcarea pe tron a lui Leon V Armeanul, și s-a terminat în anul 843, când domnea împăratul Mihail III, din dinastia de Amorium, patronat de mama sa, Theodora. De observat că atât prima restabilire a cultului icoanelor, la Sinodul al VII-lea Ecumenic, cât și a doua, în anul 843, s-au făcut atunci când puterea supremă a Imperiului era deținută de femei. Dacă prima restabilire a cultului icoanelor a fost de scurtă durată, cea de-a doua a rămas în vigoare până astăzi.

Originile și evoluția iconoclasmului până la Sinodul al VII-lea Ecumenic

Învățații au încercat să determine cauzele care au dus la nașterea unui asemenea curent atât de puternic în lumea bizantină, să precizeze când a început să se manifeste și care a fost reacția față de el. Unii găsesc originile iconoclasmului chiar în primele secole, în neputința unor teologi de a înțelege sensul simbolic și educativ al icoanei și de a face distincție între cinstirea ei și idolatrie. Ei socoteau că cinstirea icoanelor vine în contradicție cu unele percepte biblice, că încalcă, de pildă, porunca Decalogului de a nu-ți face chip cioplit și de a nu i te închina lui (Exod 20, 4; Deut. 5, 8), apoi că, potrivit învățaturii Evangheliei, Dumnezeu trebuie cinstit numai în „duh și adevăr” (Ioan 1, 18; 4, 24; 5, 37; 20, 29; Romani 1, 23, 25; 10, 17; Îl Cor. 5, 7 16). Discuții în legătură cu cinstirea icoanelor au avut loc în Spania la un sinod care s-a ținut la Elvira, prin anii 300-306, iar părinții și scriitorii bisericești precum Iustin Martirul, Athenagora din Athena, Terulian, Epifaniu de Salamina, Eusebiu de Cezareea și alții, mai târziu, au manifestat rezerve față de cinstirea icoanelor. Totuși, aceste rezerve n-au fost considerate justificate de Biserică, deoarece ea făcea distincție între icoana materială și chipul reprezentat pe ea.

Cultul icoanelor a continuat, astfel, să progreseze ajungând în vremea lui Iustinian și a succesorilor săi, la un stadiu foarte dezvoltat. La rezervele care s-au mai ridicat către sfârșitul secolului al VI-lea, papa Grigorie cel Mare (590-604) răspundea că în afară de menirea lor de a contribui la mărirea sentimentului religios, icoanele au un important rol educativ și instructiv, mai ales pentru neștiutorii de carte.

Evlavia arătată icoanelor era foarte răspândită nu numai în biserici, dar și în casele particulare, astfel că se puteau vedea icoanele Mântuitorului, ale Maicii Domnului și ale sfinților peste tot. Se făceau metanii în fața lor, se aprindeau lumânări, erau sărutate cu evlavie, se aștepta de la ele împlinirea tuturor dorințelor, chiar facerea de minuni, erau luate chiar ca „nași” pentru copii. Unele icoane ale Mântuitorului și ale Maicii Domnului erau considerate nefăcute de mâna omenească și li se dădea o mare cinstire. Lumea era convinsă că icoanele posedă o mare putere tainică și că prin ele se pot obține în viața aceasta orice binefaceri, iar în

cealaltă mântuirea sufletului.

Multe persoane pioase erau, însă, nemulțumite de acest exces adus cinstirii icoanelor, iar unii părinți îndemnau chiar ca icoanele să fie distruse. La această rezervă față de cultul icoanelor au contribuit și unele secte și erezii ca pavlicienii care nu cinsteau crucea, nu aveau cultul Maicii Domnului și al sfinților, adică, după ei, tot ceea ce nu era cinstit „în duh și adevăr”. Messalienii din Armenia repudiau și ei cultul icoanelor, iar monofiziții, activi mai ales în părțile orientale ale Imperiului, socoteau imposibilă reproducerea pe icoane a chipului Mântuitorului, deoarece, potrivit credinței lor, firea umană a fost înghițită de cea dumnezeiască, iar aceasta din urmă nu poate fi cunoscută și reprezentată. Aceștia li se adăuga iudeii și musulmanii, care vedeau în icoane renașterea idolatriei și a politeismului.

Către sfârșitul secolului al VII-lea și începutul celui de-al VIII-lea, existau, deci, în lumea bizantină, pe de o parte, curentul foarte puternic în favoarea icoanelor, pe de alta, manifestări împotriva lui. Aceste manifestări împotriva cinstirii icoanelor aveau mai degrabă un caracter izolat în părțile de vest ale Imperiului, și mai puternic în Orient, ca urmare a influenței iudaice, islamice, a sectelor și a erezilor.

Către sfârșitul al VII-lea, Sinodul Quinisext (691-692) a stabilit, prin canonul 82, ca Mântuitorul să fie reprezentat ca om, nu ca miel, și aceasta cu scopul de a sublinia că „viața Sa în trup, patimile, moartea dătătoare de mântuire și răscumpărare a lumii au fost câștigate prin întrupare”. Se atrăgea, astfel, atenția asupra importanței întrupării, asupra realității ei, care dădeau o bază pentru reprezentarea pe icoane. Consecința imediată a acestui canon a fost reprezentarea realistă a chipului lui Hristos, inclusiv pe monedele emise de Iustinian II. Aceasta a dat, însă, prilejul unor vii discuții. La Constantinopol, în Asia Mică și în Armenia au existat manifestări iconoclaste. Theodosie, episcopul Efesului, fiul fostului împărat Tiberiu III Apsimar (698-705), Toma, episcop de Claudiopolis, și Constantin de Nacoleia se numără printre cei mai de seamă iconoclaști ai acestei vremi.

Născută din teamă de a nu cădea în idolatrie, rezerva față de icoane a evoluat spre o dispută pregnant hristologică și aceasta a constituit nucleul în jurul căruia s-au concentrat cele mai multe dezbateri.

Unii cercetători (precum G. Beck) au afirmat că iconoclasmul secolului al VIII-lea n-a început în cercurile imperiale, ci în cele bisericești, arătând că episcopii de Efes, Claudiopolis și Nacoleia, menționați mai sus, au venit la Constantinopol să ceară patriarhul Gherman să dispună oprirea cultului icoanelor. Patriarhul refuzând, ei au procedat pe cont propriu la îndepărtarea icoanelor și la oprirea cinstirii lor. Se presupune, de asemenea, că o dată sosiți la Constantinopol, episcopii iconoclaști l-au vizitat și pe împăratul Leon III, pe care l-au încurajat să i-a decizia împotriva cinstirii icoanelor.

Desigur, aceste lucruri pot fi adevărate, dar fără concursul împăraților, opiniile ierarhilor n-ar fi rămas decât simple atitudini.

Leon III crescuse și trăise în regiunile orientale ale Imperiului, unde ideile iconoclaste erau foarte răspândite. Ajuns la conducerea Imperiului și socotindu-se totodată „împărat și preot”, cu dreptul de control asupra problemelor bisericești și laice, el a impus iconoclasmul ca doctrină oficială a Imperiului, din convingeri religioase. El socotea că prin aceasta va purifica religia creștină de rămășițele păgânismului, readucând-o la înălțimea și puritatea ei originală.

Nu sunt plauzibile afirmațiile unor istorici potrivit cărora împărații iconoclaști au pornit prigoana împotriva icoanelor în cadrul unor măsuri largi de refacere a societății și a credinței, pe care voiau să le pună pe baze mai drepte și mai bune. Ei n-au fost niște raționaliști ori

liberi cugetători, cum spun alții, care, cu mult timp înainte de Luther, ar fi voit să bazeze societatea nouă „pe principii nemuritoare”.

Aceste ipoteze sunt greșite, fiindcă împărații iconoclaști, la fel ca toți oamenii timpului lor, erau foarte credincioși, uneori cu preocupări teologice, grijulii să nu atragă prin comportarea lor mânia divină și, mai presus de toate, vroiau să purifice religia creștină de tot ce li se părea că este idolatrie.

Pe de altă parte, împărații iconoclaști au pornit lupta împotriva icoanelor și ca reacție împotriva monahismului bizantin, aprig susținător al icoanelor. Aceasta luase o mare dezvoltare, posedea întinse domenii funciare și se bucura de imunități fiscale, ori, în concepția împăraților bizantini, nu se putea tolera o asemenea situație, fiindcă ea aducea prejudicii tezaurului statului, armatei, prin lipsa de luptători, și chiar agriculturii și altor activități economice, prin numărul insuficient de lucrători și, respectiv, de funcționari.

Împărații aveau de partea lor armata din Asia Mică, pe unii înalți funcționari, precum și o parte din poporul din părțile orientale. Însă, în regiunile europene ale Imperiului și, mai ales, în Italia, poporul era împotriva iconoclaștilor, mai ales monahii și femeile fiind foarte activi în această luptă. Apărătorii icoanelor erau mult mai numeroși.

SOLDAȚI BIZANTINI DISTRUGÂND ICOANELE UNEI BISERICI
(Reprezentare din manuscrisul Madrid Skylitzes – sec. al XII-lea)

Declanșarea luptei împotriva icoanelor de către Leon III a fost prilejuită de o erupție vulcanică, care a avut loc în anul 726, între insulele Thera și Therasia, și care a produs un cutremur. În acest fenomen natural, împăratul a văzut dovada mâniei lui Dumnezeu din cauza idolatriei, pe care o constituia cinstirea icoanelor. Anul 726 reprezintă data începerii persecuției împotriva icoanelor. Măsurile imperiale au întâmpinat o dârză rezistență. Când niște ofițeri au vrut să dea jos icoana Mântuitorului care se afla deasupra porții din cartierul

Chalkoprateia, aceștia au fost omorâți de popor și a izbucnit o mare răscoală, terminată cu morți și răniți. Împăratul a poruncit numeroase arestări, condamnări, mutilări și exilări. În anul 727, Grecia și insulele Cyclade s-au răsculat și au proclamat un nou împărat. Revoluția aceasta a fost, însă, înfrântă. Se spune că, tot atunci, Leon III ar fi poruncit închiderea Universității din Constantinopol, arderea bibliotecii și izgonirea profesorilor, deoarece nu i-a putut convinge pe aceștia să sprijine mișcarea iconoclastă. În Apus, papa Grigorie II (715-731) a protestat energic, fiind susținut de populație, care s-a revoltat, a oprit trimiterea veniturilor plătite în mod obișnuit Constantinopolului și a scris împăratului că n-are dreptul să hotărască în materie de credință și să introducă inovații în ceea ce avem de la părinți. Evenimentele ulterioare au deschis o mare prăpastie între vestul Imperiului (cea mai mare parte a Italiei, Grecia continentală și insulele din Marea Egee), susținător al cultului icoanelor, și partea de răsărit a acestuia, în special themele din Asia Mică, campioane ale iconoclasmului.

Patriarhul Gherman (715-730), convins că nu-l poate readuce pe împărat la cinstirea icoanelor, a protestat energic, așa că raporturile au atins punctul maxim de încordare.

Pentru a da o bază mai solidă măsurilor sale, împăratul Leon III a convocat la 17 ianuarie 730 o adunare (*Silentium*) ținută la palat, la care au participat mai ales înalți demnitari civili. S-a redactat un edict împotriva icoanelor, pe care patriarhul Gherman a refuzat să-l semneze. De aceea, a fost înlocuit cu sinclul Anastasius. Edictul acesta a reprezentat pentru Leon III bază legală de înlăturare a icoanelor și de persecutare a celor ce le cinsteau. Opoziția din partea populației a continuat și sub papa Grigorie III (731-741), care a ținut un sinod la Roma, excomunicându-i în mod oficial pe adversarii cultului icoanelor. Drept contra-măsură, împăratul a confiscat proprietățile Bisericii romane aflate pe teritoriul bizantin din Italia și a detașat de sub autoritatea papei diocesele Calabria, Sicilia, Creta și Illyricul oriental, supunându-le patriarhului de Constantinopol. Raporturile între Răsărit și Apus s-au deteriorat atât de mult, încât ruptura părea definitivă, iar papa a început să se îndrepte de acum înainte spre regii francilor: Carol Martel, Pepin cel Scurt și, mai ales, Carol cel Mare.

Alături de papa Grigorie II, Grigorie III și patriarhul Gherman, o altă personalitate ortodoxă a apărut acum în Orient, luând atitudine în favoarea icoanelor, Sfântul Ioan Damaschin. El a scris trei apolegii în apărarea icoanelor, prima dintre ele chiar la izbucnirea crizei iconoclaste, când se mai spera să se schimbe atitudinea împăratului. Pe celelalte două le-a redactat după depunerea patriarhului Gherman.

Sf. Ioan Damaschin l-a calificat pe împărat drept „mincinos și viclean” și i-a contestat dreptul de a se amesteca în treburile bisericești. Din punctul său de vedere, împăratul avea datoria de a asigura libertatea de credință, întrucât, tot ceea ce este bazat pe forță și nu pe convingere, este hoție.

Sf. Ioan Damaschin susținea cinstirea icoanelor pe următoarele argumente: icoana este un simbol și intermediar între om și divinitate; icoana Mântuitorului are la bază dogma întrupării Sale. În felul acesta, el a legat problema icoanelor de doctrina mântuirii.

Imperiul bizantin sub Constantin V (741-775). Acutizarea conflictelor religioase

Cu toate meritele câștigate de Leon III în luptele cu arabii, atitudinea sa iconoclastă i-a subminat popularitatea. La moartea sa, conducerea Imperiului a fost preluată de fiul său, Constantin V, supranumit Copronimul, deoarece la botez a murdărit apa din cristelniță cu

fecale. Constantin fusese asociat la tron de la vârsta de doi ani de către tatăl său (Paștile anului 720), cu titlul de co-imperator și succesor, așa încât moștenirea tronului nu i-a fost contestată.

Cu toate acestea, după un an, Artavasde, ginerele lui Leon și susținătorul acestuia pentru a ocupa tronul, s-a ridicat împotriva lui Constantin. Artavasde era în acel moment strateg al themei Opsikion, deci poseda o mare putere, și fusese distins cu titlul de *kouropalates* (conducătorul palatului imperial).

Artavasde a atacat armata lui Constantin în anul 742, când aceasta trecea prin thema Opsikion, în drum spre Arabia. Armata lui Constantin a fost pusă pe fugă. În același timp, Artavasde a tratat cu Theophanes-Monutes, pe care Constantin îl lăsase regent la Constantinopol. Lupta s-a dus și sub steagul apărării icoanelor de către Artavasde, ceea ce a atras de partea sa înalți funcționari militari și trupe din Europa și Asia, și chiar pe patriarhul Anastasie. De aici se poate deduce că iconofiliile (susținătorii icoanelor) erau în număr mare, chiar în perioada de cea mai mare criză.

CONSTANTIN V COPRONIM (741-775)
(Reprezentare pe o monedă *solidus*)

Artavasde a intrat triumfal în Constantinopol și a fost încoronat împărat chiar de către patriarhul Anastasie. El nu a domnit, însă, decât 16 luni, căci Constantin V, sprijinit de trupele themelor Anaticilor și Thracienilor, a înfrânt armata credincioasă lui Artavasde și, la 2 noiembrie 742, a intrat în Constantinopol, unde a dezlănțuit o teribilă războare. Artavasde și cei doi fii ai săi, nepoți ai lui Constantin, au fost orbiți, alți complici au fost executați ori mutilați, iar patriarhul Anastasie dezonorat, prin aceea că a fost plimbat în hipodrom pe un măgar. El a fost, însă, menținut în scaun.

Constantin era totuși un bun general, câștigând importante victorii împotriva arabilor și bulgarilor. Soldații îl iubeau și-l socoteau un semi-zeu. Împăratul a profitat de criza internă din sânul arabilor, generată de schimbarea dinastiei Omeyazilor cu aceea a Abbasizilor, după un îndelung război civil.

Această slăbire a arabilor i-a permis lui Constantin să intre în Siria de nord în anul 746 și să ocupe orașul Germanicea, locul natal al familiei sale. Tot atunci, el a transplantat în Thracia un mare număr de prizonieri. În anul 747, strategul themei Cibyrreotilor a distrus aproape de Cipru o flotă arabă trimisă din Alexandria. În 752, o campanie în teritoriile Armeniei și Mesopotamiei a recâștigat pentru Imperiu, orașele Theodosiopolis și Melitene. Dar aceste lupte și cuceriri nu au fost de lungă durată.

În Thracia, Constantin a luptat împotriva bulgarilor, care construiseră fortărețe la granița cu Bizanțul și făcuseră o incursiune pe teritoriul Imperiului în 756. Acest an a marcat începerea numeroaselor războaie cu bulgarii. Tensiunea a atins punctul maxim în 762, când la conducerea bulgarilor a ajuns Teletz, reprezentantul curentului anti-bizantin.

Împăratul a trimis cavaleria cu flota la Gurile Dunării. De acolo, ea a avansat spre sud și a făcut joncțiunea cu armata condusă de împărat la Anchialos, la 30 iunie 763. Este cea mai mare victorie a lui Constantin din tot timpul domniei. După această dată, forța bulgarilor a scăzut până ce, la conducerea lor, a venit Telerig (770), cu care Constantin a purtat unele lupte încheiate victorios pentru bizantini și cu o pace, care n-a fost durabilă.

Constantin a murit la 14 septembrie 775, în cursul unei expediții împotriva bulgarilor. Urmarea victoriilor lui Constantin a fost că Imperiul bizantin și-a dobândit pentru o vreme preponderența în Peninsula Balcanică.

În Apus, Constantin V s-a dezinteresat de posesiunile Imperiului din Italia. În anul 751, Exarhatul de Ravenna a încetat să mai existe, fiind cucerit de lombarzi. Din acel moment papii, care în ciuda certurilor iconoclaste rămăseseră loiali din punct de vedere politic față de Imperiul bizantin, s-au îndreptat către Regatul francilor, care începuse să se manifeste ca o mare putere. Întâlnirea istorică a papei Ștefan II (752-757) cu regele Pepin cel Scurt (751-768), fiul lui Carol Martel și tatăl lui Carol cel Mare, la Ponthion, dincolo de Alpi, la 6 ianuarie 754, a avut consecințe extraordinare pentru relațiile dintre Roma și Constantinopol, punând bazele constituirii statului eclesiastic roman.

La cererea papei, Pepin a întreprins campanii împotriva lombarzilor din Italia (în 754 și 755), cucerind teritoriul din jurul Romei și Exarhatul de Ravenna, pe care l-a donat papei în 756. Astfel s-au pus bazele statului papal și puterii laice a papalității. Papalitatea se va îndrepta de acum încolo către regii franci, întorcând spatele împăratului bizantin. Din această alianță a luat naștere, peste o jumătate de secol, Imperiul occidental.

Această orientare a papilor spre Apus a fost determinată, în mare parte, și de disputele iconoclaste, care au atins punctul culminant în timpul lui Constantin V.

CHINUIREA UNUI EPISCOP ÎN TIMPUL PERSECUȚIEI ICONOCLASTE
(Reprezentare din manuscrisul Madrid Skylitzes – sec. al XII-lea)

Împăratul a luat parte activă la disputele iconoclaste și a pregătit un sinod, care a avut loc la Hiereia, pe malul răsăritean al Bosforului, lângă Chalcedon, între 10 februarie și 8 august 754. Constantin dorea ca programul său iconoclast să fie aprobat în cadrul unui sinod, nu de o adunare imperială, cum procedase Leon III. În vederea pregătirii sinodului, împăratul

a alcătuit personal 13 scrieri teologice, dar din acestea ne-au rămas fragmente din două. La sinod au participat 338 de episcopi, un număr record, și s-a hotărât ca el să fie considerat ecumenic. Ultima ședință a avut loc în palatul Vlaherne din Constantinopol, la care a fost prezent și împăratul. Documentele privind desfășurarea lucrărilor au fost distruse în perioada când s-a restabilit cultul icoanelor, dar s-au păstrat concluziile dogmatice sintetizate într-un *Horos* (definiție dogmatică), care au fost combătute cuvânt cu cuvânt la Sinodul al VII-lea Ecumenic din 787.

Potrivit acestui *Horos*, împărații erau socotiți drept egali cu apostolii, investiți cu puterea Duhului Sfânt nu numai pentru a desăvârși și învăța omenirea, dar și pentru a combate erezia diavolească. *„Înșelați de Satana, oamenii au adresat rugăciuni creaturilor, nu Creatorului. Legea lui Moise și profeții au condamnat însă acest păcat. Dumnezeu voind să salveze omenirea L-a trimis pe Fiul Său pentru a ne scoate din rătăcire și de la cinstirea idolilor, arătându-ne că trebuie să-L adorăm „în duh și adevăr”.* Mai departe, *horos*-ul arată că Dumnezeu i-a lăsat pe apostoli, ucenicii acestora și dogmele ca să călăuzească lumea în această învățătură mântuitoare, iar Sfinții Părinți și cele șase Sinoade Ecumenice au păstrat toată această podoabă în strălucirea ei. *„Dar Satana, neputând suporta aceasta, a reintrodus idolatria puțin câte puțin, sub masca creștinismului... Sub inspirația Sfântului Duh, împărații, nemaiputând suporta multă vreme ca Biserica să fie răvășită de răutatea demonilor, au convocat sfântul sinod al episcopilor, iubiți de Dumnezeu; acest sinod trebuie să întreprindă o cercetare scrisă asupra înșelătoarei influențe a icoanelor, care coboară sufletul oamenilor de la adevărata venerare a lui Dumnezeu la rușinoasa și materiala venerare a creaturilor... Sinodul nostru s-a reunit, deci, și, după ce ne-am conformat vechilor decizii sinodale, acceptând și mărturisind cu bucurie dogmele tradiționale, mai cu seamă ale celor 6 Sinoade Ecumenice, și după ce am examinat cu grijă, sub inspirația Sfântului Duh, hotărârile, ne-am convins că arta condamnilă a picturii constituie o blasfemie pentru dogma fundamentală a mântuirii, adică pentru întruparea lui Hristos, și este în contradicție cu, cele 6 sfinte Sinoade. Căci ce face ignorantul artist, decât să reprezinte ceea ce nu trebuie reprezentat; el vrea să dea cu mâinile sale întinate o formă Celui în care trebuie să crezi numai cu inima și nu trebuie să-l mărturisești decât cu gura. El face un chip și-l numește Hristos. Dar numele lui Hristos înseamnă Dumnezeu și om; rezultă din aceasta că într-un chip nesăbuit (nebunesc) el a reprezentat divinitatea, care nu poate fi reprezentată și amestecată în desenul său, divinitatea cu carnea creată, amestecare ce n-a avut loc niciodată. El este deci vinovat de o dublă blasfemie: prima, pentru că el a vrut să reprezinte divinitatea, lucru imposibil, și a doua, pentru că a amestecat divinul cu umanul. Cel care cinstește această icoană se face vinovat de aceleași blasfemii... Unica reprezentare îngăduită a umanității lui Hristos este în pâinea și vinul Sfintei Euharistii. El a ales această formă și nu alta, acest mod și nu altul, pentru a reprezenta umanitatea Sa. El a poruncit, deci, să-i oferim pâinea și nu o imitare a formei sale umane, pentru a nu renaște idolatria... Creștinismul a răsturnat, deci, păgânismul în întregime și nu numai sacrificiile păgâne, ci și chipurile (statuile) păgâne nu mai sunt valabile”.*

La Hierieia, s-a afirmat că atunci când pictorul face chipul lui Hristos, el poate reprezenta ori numai umanitatea Sa, separând-o, astfel, de divinitate, sau pe amândouă, umanitatea Sa și divinitatea Sa. În primul caz, el ar cădea în nestorianism, în al doilea, ar circumscrie divinitatea în umanitate, ceea ce ar fi absurd. Ori, dacă ambele firi sunt contopite, am avea de-a face cu monofizitismul.

Această argumentare iconoclastă nu este, însă, valabilă, întrucât ea contravine celor

stabilite la Sinodul de la Chalcedon, potrivit cărora, fiecare natură își păstrează propria stare de a fi. Iconoclaștii susțineau că îndumnezeirea firii umane a lui Hristos ar suprima caracterul uman individual propriu. Ei ignorau, astfel, adevăratul sens al unirii ipostatice, care implică, o distincție reală între natură și ipostas.

Un alt aspect al ereziei iconoclaste era noțiunea de icoană pe care o considerau identică ori „consubstanțială” cu prototipul. Consecința acestui lucru era că icoana materială nu putea niciodată să atingă această identitate. De aceea, singura reprezentare a lui Hristos, pe care o admiteau, era Euharistia, înțeleasă doar ca „chip” și „simbol”, nu ca o prefacere reală, cum mărturisesc ortodocșii.

Sinodalii au condamnat și ceea ce li s-a părut a fi o cinstire exagerată a sfinților, socotind că o asemenea venerare era prea adesea un scop în sine și îndepărta pe cinstitor de la dragostea și emulația sfinților, care era singura cale de conduită creștină. Sinodalii făceau o teorie mai mult etică despre icoane, potrivit căreia virtuțile sfinților sunt chipuri vii, pe care omul evlavios trebuie să le reproducă în el însuși. Nici Maica Domnului nu poate fi reprezentată pe icoane, prin mijlocirea artei păgâne, deoarece ea este mai presus de ceruri și de sfinți.

Citind texte din Sfânta Scriptură, care nu sunt probante pentru teza lor, și aducând în sprijin unele pasaje din Părinții bisericești, tot atât de puțin concludente ca și textele scripturistice, sinodalii au conchis: *„Bazați pe Sfânta Scriptură și pe Părinți, declarăm în chip unanim, în numele Sfintei Treimi, că noi condamnăm, respingem și îndepărtăm cu toată puterea din Biserica creștină orice icoană, de orice fel, rezultat al artei reprobabile a picturii. Oricine în viitor va îndrăzni să facă o icoană de acest fel, să o cinstească, să o așeze în biserică sau într-o casă particulară, ori să posede în ascuns una din aceste icoane, dacă este episcop, preot sau diacon să fie depus din treaptă, iar dacă este călugăr sau laic să fie anatematizat; el va cădea, de asemenea, și sub incidența legilor civile, ca unul care este adversar al lui Dumnezeu și dușman al dogmelor, pe care ni le-au lăsat Părinții”*.

Horos-ul este urmat de o serie de anateme împotriva pictorilor de icoane și a cinstitorilor lor, a patriarhului Gheman, „adoratorul lemnului”, a lui George de Cipru și a lui Ioan Damaschin, „care împărtășește sentimente mahomedane, a trădat pe Hristos, este dușmanul Imperiului, doctorul nelegiurii, cinstitorul icoanelor”. Sunt exprimate, de asemenea, laude la adresa împăratului, împărătesei, calificați drept „lumini ale ortodoxiei”, care au proclamat și mai intens inseparabilitatea celor două firi ale lui Iisus Hristos și au dat o lovitură de moarte idolatriei. Se pare că împăratul Constantin a negat în cadrul sinodului chiar posibilitatea de mijlocire a sfinților și a fost împotriva cinstirii moaștelor. De asemenea, ar fi condamnat practica de a o invoca pe Maica Domnului ca mijlocitoare.

La un oarecare timp după sinodul din 754, când cinstirea icoanelor era oprită atât de legile imperiale, cât și de cele bisericești, împăratul a dezlănțuit o prigoană fără precedent împotriva iconofililor, obligând pe toți supușii să jure că nu vor da cinstire icoanelor. Cei care nu s-au supus au fost maltratați și chiar uciși. Măsurile cele mai drastice au fost luate împotriva monahilor, de aceea, uneori, această fază a iconoclasmului este numită și monahomahie (luptă împotriva monahilor). Călugării au fost izgoniți din mănăstiri, iar acestea transformate în hanuri ori cazărmi. Mulți dintre ei au fost obligați se defileze în hipodrom ținând câte o femeie de mână. Cel mai aprig persecutor s-a dovedit a fi Mihail Lachanodrakon, strategul themei Thracésienilor, care le-a poruncit călugărilor să se căsătorească, pedepsind cu orbirea ori cu deportarea pe cei care refuzau. Lachanodrakon a vândut proprietățile mănăstirilor, a ars manuscrise și moaște de sfinți și i-a atacat atât de aprig

pe monahi, încât aceștia nu mai îndrăzneau să poarte haina monahală.

Persecuția s-a extins chiar asupra înalților demnitari imperiali care au fost umiliți în public, orbiți, exilați ori chiar uciși. Patriarhul Constantin, pe care împăratul îl numise la sinodul din 754, a fost destituit și apoi chiar torturat și executat. Operele de artă religioasă au fost distruse și înlocuite cu scene care se inspirau din natură ori din expedițiile militare ale împăratului.

La Constantinopol, ura iconoclastă a mers atât de departe, încât a depășit hotărârile sinodului din 754, care priveau doar cultul icoanelor și al moaștelor de sfinți, extinzându-se asupra cultului sfinților și al Maicii Domnului.

Această teroare a luat sfârșit odată cu moartea lui Constantin V. Politica sa religioasă a lăsat posterității amintirea unei epoci de o cruzime îngrozitoare. Memoria sa a fost atât de urâtă, încât rămășițele sale pământești au fost scoase din biserica Sfinților Apostoli în perioada restabilirii cultului icoanelor. Numai victoriile sale împotriva bulgarilor au făcut ca poporul să meargă la mormântul său cu recunoștință, în momentele în care soarta Bizanțului era pusă în cumpănă de invaziile acestora.

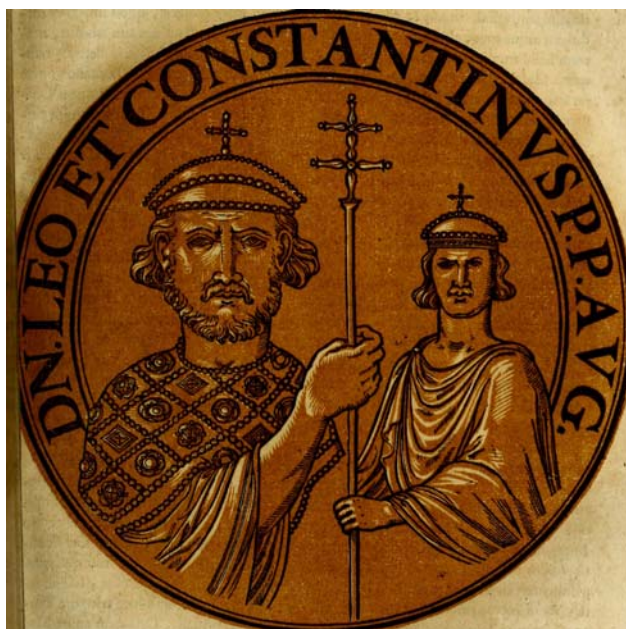
**Succesorii lui Constantin V Copronimul:
Leon IV (775-780), Constantin VI și Irina (780-802).
Prima restabilire a cultului icoanelor.
Nichifor I și bulgarii**

După moartea lui Constantin V, pe tronul Imperial a urmat fiul său din prima căsătorie împăratului, cea cu o prințesă chazară, numit Leon IV și supranumit „Chazarul”. Domnia lui Leon a însemnat trecerea de la faza culminantă a iconoclasmului, atinsă în timpul lui Constantin V, la restabilirea cultului icoanelor sub Irina. Persecuția împotriva icoanelor nu a încetat nici acum, dar ea a fost mai moderată.

Acum, cei care o cinsteau pe Maica Domnului nu mai sunt persecutați. De asemenea, nu se mai întâlnește curentul antimonal din timpul lui Constantin. Unele scaune episcopale sunt date acum chiar monahilor. Totuși, Leon a fost atașat tradiției iconoclaste și nu a ezitat să dea ordin să fie bătuți în public ori aruncați în închisoare chiar unii înalți funcționari, care favorizau cultul icoanelor.

Este posibil ca atitudinea sa mai îngăduitoare față de închinătorii la icoane să fi fost încurajată de soția sa Irina, o ateniană care fusese crescută în tradiția iconodulă și care, după cum se va vedea, va restabili, prin Sinodul al VII-lea Ecumenic, cinstirea icoanelor. Irina fusese educată în Athena, care în vremea ei nu mai era orașul păgân de altădată. Pantheonul se transformase în biserică, în care Sfânta Sofia alungase pe Pallas-Athena de pe Acropole, unde sfinții înlocuiseră pe zei. Ca cea mai mare parte dintre contemporanele ei, Irina era pioasă, de o pietate aprinsă, fierbinte, fiind înflăcărată și de evenimentele tulburi ale epocii în care trăia. Unii cronicari spun că cinstirea icoanelor se făcea în ascuns chiar la palatul imperial. Anthousa, o fiică a lui Constantin V, păstra fără teamă credința în icoanele interzise. Irina a crezut că poate s-o imite pe cumnata ei și se fălea că a restaurat în reședința imperială cultul interzis. Se povestește, însă, că într-o zi soțul său a descoperit în apartamentul ei, ascunse sub perne, două icoane. La vederea lor, Leon a fost cuprins de o mânie violentă și, cu toate că Irina s-a jurat că nu știa cine le-a pus acolo, trecerea sa pe lângă împărat a suferit o serioasă știrbire.

După numai cinci ani de domnie, în anul 780, Leon IV a murit și astfel s-a terminat prima perioadă iconoclastă din Imperiu. Succesor său a fost fiul său, Constantin VI (780-797), un minor de 10 ani care a domnit multă vreme sub regența mamei sale Irina.

LEON VI ȘI FIUL SAU, CONSTANTIN V

Rămasă regentă, Irina a pregătit cu răbdare și abilitate restabilirea cultului icoanelor. O schimbare bruscă în problema icoanelor ar fi fost periculoasă, deoarece cei mai mulți funcționari de stat și din Biserică erau iconoclaști, fie din convingere, fie din oportunitate. Planurile Irinei au devenit evidente pentru guvern în 784, când ea a reușit să-l înlăture din scaunul patriarhal pe Paul, ales sub Leon IV, și l-a pus pe Tarasie, un laic, secretarul împărătesei, om cultivat, și cu o bună formație teologică, dar și cu simț politic. La 25 decembrie 784, Tarasie a fost instalat patriarh și au început pregătirile pentru un nou sinod ecumenic.

Sinodul programat s-a deschis la 31 iulie 786, în biserica Sf. Apostoli din Constantinopol, dar și-a suspendat repede lucrările din cauza opoziției armatei, credincioase memoriei defuncțiilor împărați iconoclaști. *„Episcopii ședeau solemn pe scaunele lor; pe tronul imperial Irina și fiul ei asistau la ședință; în amvon, Platon, starețul mănăstirii Sakkudion, unul din cei mai înverșunați apărători ai icoanelor, ținea o cuvântare potrivită cu împrejurările, când, fără veste, cu armele în mâini, soldații năvăliră în biserică, amenințând cu moartea pe episcopi. În zadar Irina, nu fără curaj, încerca să intervină și să potolească răscoala; eforturile ei fură neputincioase și nimeni nu ținea seama de autoritatea sa. Episcopii ortodocși fură insultați, îmbrânciți, împrăstiați și, văzând acestea, prelații din partida iconoclastă au trecut de partea armatei, au început să aplaude și să strige: „Am învins”, „Am învins”. Irina însăși scapă cu greutate „din ghearele acestor lei”, după cum scrie un cronicar bisericesc.*

Sinodul al VII-lea Ecumenic s-a deschis, însă, cu un an mai târziu, la 24 septembrie 787, de data aceasta la Niceea, în biserica Sfântă Sofia, după ce împărăteasa, simulând un atac arab în Orient, a deplasat trupele iconoclaste din Capitală și le-a înlocuit cu altele iconofile din

Thracia. La Sinod au participat aproximativ 350 de episcopi (după alții 258-335 sau 330-367) și un mare număr de monahi, între care starețul Platon de la Sakkudion, unchiul Sfântului Teodor Studitul. Papa Adrian I a fost reprezentat prin preotul Petru și egumenul Petru, iar celelalte Patriarhate prin câte doi delegați. Împăratul Constantin și mama sa Irina nu au fost prezenți, ci doar reprezentați prin doi înalți demnitari, în calitate de observatori. Până la 13 octombrie au loc 7 ședințe, iar ședința de închidere, a 8-a, s-a ținut la Constantinopol, în palatul Magnavra, în prezența împăratului și a împărăteasei, care au semnat hotărârile Sinodului.

SFANTA ÎMPĂRĂTEASĂ IRINA

În primele trei ședințe, s-au discutat, mai cu seamă, modalitățile de reprimire și reintegrare a episcopilor iconoclaști și, după dezbateri aprinse, s-a stabilit ca cei care se căiesc de comportarea lor anterioară să fie reintegrați și chiar să participe la Sinod. În același timp, s-a pătruns din ce în ce mai adânc în discutarea temeiurilor pentru cinstirea icoanelor. S-a pornit de la o scrisoare a papei Adrian I, în care acesta pleda pentru recunoașterea cultului icoanelor, și de la afirmația făcută în ședința a II-a a Sinodului, de către Patriarhul Tarasie: „Noi le acordăm o cinstire relativă, pentru că ele au fost făcute și în numele lui Hristos și al Maicii Sale, Pururea Fecioară, ca și în numele Sfinților îngeri și ale tuturor sfinților: dar noi Îi dăm numai lui Dumnezeu adorarea și credința noastră”.

În celelalte ședințe, au fost aduse în discuție texte din Sf. Scriptură, din Vechiul și Noul Testament (Exod XXV, 17-22; Numeri VII, 88, 89; Ezechiel LXI, 15, 19; Evrei IX, 1-5 și altele) care justifică cinstirea icoanelor. Pe baza acestor texte, patriarhul Tarasie a conchis:

„*Vechiul Testament a avut deja simboluri divine, de exemplu, heruvimii, care proiectează umbră peste tronul grației; și noi trebuie să avem chipuri ale lui Hristos și ale sfinților, care păzesc (protejează) cu umbra lor tronul grației noastre*”. Tarasie a adăugat și a fost completat de alții că heruvimii Vechiului Testament aveau chipuri de om și că după Sfânta Scriptură, îngerii apar oamenilor în chip constant cu această înfățișare. Dumnezeu n-a oprit icoanele, decât atunci când israeliții s-au îndreptat spre idolatrie. Dumnezeu i S-a apărut lui Iacob sub formă de om și s-a luptat cu el (Geneză, XXXII, 24). Au fost citate, apoi, mesaje din lucrările unor Sfinți Părinți, precum Ioan Gură de Aur, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nyssa, Chiril al Alexandriei, din actele martirice din care reiese că icoanele cu semne din Sfânta Scriptură, din viețile sfinților, la fel ca și moaștele lor au fost cinstite cu rezultate binefăcătoare pentru credincioși.

S-a reafirmat adeziunea la cele șase Sinoade Ecumenice anterioare și s-au prezentat următoarele idei principale: „*Hristos ne-a eliberat de idolatrie prin întruparea, moartea și învierea Sa. Mântuitorul, apostolii și profeții ne-au învățat că trebuie să cinstim și să lăudăm mai întâi pe Maica Domnului, care este deasupra tuturor puterilor cerești, apoi pe Sfinții îngeri, apostoli, profeți, martiri, sfinții doctori și toți sfinții, că putem recurge la mijlocirea lor pentru a ne face plăcuți lui Dumnezeu, dacă ducem o viață virtuoasă. Noi cinstim, de asemenea, chipul sfintei și de viață făcătoarei cruci și moaștele sfinților după vechea tradiție a Bisericii Ortodoxe și, în special, după tradiția Sfinților Părinți, care au acceptat icoanele și au poruncit să fie așezate în biserici și în toate locurile. Aceste icoane sunt: cele ale lui Iisus Hristos, Mântuitorul nostru, care S-a făcut om, apoi ale Stăpânei noastre, pururea Fecioara Maria, și ale îngerilor imateriali, care s-au arătat dreptilor în formă omenească; la fel, icoanele sfinților apostoli, ale profeților, ale martirilor etc..., pentru ca aceste copii să ne amintească de original și să ne facă părtași la sfințenia lor*”.

S-a făcut și analiza pasajelor din operele Sfinților Părinți sau alte lucrări, care, la prima vedere, ar da impresia că sunt împotriva icoanelor. S-a subliniat și faptul că iconoclaștii au fost influențați în convingerile lor de evrei, arabi, samariteni, theopashiți și de alții, că au citat și interpretat greșit, trunchiat ori fals unele pasaje din Sfânta Scriptură și din Părinți. În ședința a VI-a, a fost combătut punct cu punct *Horos*-ul din 754. În felul acesta, s-a păstrat conținutul acestui document iconoclast. În ședința următoare, a VII-a, s-a citit *Horos*-ul Sinodului al VII-lea Ecumenic, care cuprinde următoarele idei principale: Sinodul VII Ecumenic nu vrea să rupă nici să adauge ceva la tradiția Bisericii, ci să păstreze intact tot ceea ce este ortodox, subliniind legătura cu cele șase Sinoade Ecumenice anterioare. A fost repetat Simbolul de credință niceo-constantinopolitan, fără *Filioque*, s-au pronunțat anateme împotriva lui Arie, Macedonie și a partizanilor lor. A fost reafirmată hotărârea Sinodului al III-lea Ecumenic de la Efes, potrivit căreia Maria este Mama lui Dumnezeu. De asemenea, a fost confirmată hotărârea Sinodului al IV-lea Ecumenic de la Chalcedon referitoare la cele două firi în Hristos. Au fost anatematizate doctrinele greșite profesate de Origen, Evagrie și Didim (fără să se spună ceva despre cele *Trei Capitale*), au fost mărturisite cele două voințe ale lui Hristos, în conformitate cu hotărârea Sinodului al VI-lea Ecumenic, și exprimată dorința de a păstra neștirbite tradițiile scrise și nescrise, neexceptând tradiția privitoare la icoane. Documentul se termină astfel: „*Reprezentările crucii, ale icoanelor, fie că sunt pictate, sculptate sau din oricare material, trebuie puse pe vase, pe îmbrăcăminte, ziduri, case, drumuri; prin icoane noi înțelegem acelea ale lui Iisus Hristos, ale Maicii Sale Preacurate, ale sfinților îngeri și ale tuturor persoanelor sfinte... Cel care va privi icoanele se va gândi la cel care este reprezentat pe ele, se va strădui să-l imite, se va*

simți îndemnat să-i acorde cinstire, dar nu adorare care se cuvine numai lui Dumnezeu singur. Icoanei îi va da ca cinstire tămâie, aprinderea de lumânări, așa cum se face pentru Sfânta Cruce, pentru Sfânta Evanghelie și pentru vasele sfinte; acesta a fost piosul obicei al celor vechi, căci cinstirea arătată unei icoane revine celui care este reprezentat pe ea. Dacă cineva învață altfel sau condamnă ceea ce Biserica a consacrat, fie cărțile Sfintelor Evanghelii, fie chipul Crucii, fie o icoană, fie moaștele unui martir ori încearcă să distrugă tradițiile Bisericii Ortodoxe, fie că folosește în scop profan vasele sfinte și mănăstirile, acela va fi, dacă este episcop sau cleric, depus din treaptă, iar dacă este monah sau laic, excomunicat”.

Toți membrii prezenți la Sinod au aprobat cu aclamații hotărârile luate, spunând că aceasta este tradiția Bisericii și adresând anateme împotriva tuturor celor care nu cinstesc icoanele și le consideră idoli. S-a redactat, apoi, o scrisoare către Constantin și Irina, în care se arătau cele petrecute la Sinod, se explica ce se înțelege prin cinstire, adică adorarea lui Dumnezeu. O altă scrisoare explicativă a fost adresată bisericilor din Constantinopol.

A opta ședință și ultima s-a ținut la Constantinopol, în prezența împăraților, fiind aprobat *Horos*-ul, semnat, apoi, și de împărați.

În felul acesta s-a încheiat prima fază a iconoclasmului din secolul al VIII-lea. Sinodul de la Niceea are meritul de a fi elaborat și impus doctrina ortodoxă despre necesitatea și sensul cinstirii icoanelor, doctrină care, chiar dacă la câteva decenii după aceea, a fost contestată și scoasă din uz, a fost repusă în valoare în anul 843, rămânând în vigoare până astăzi.

CONSTANTIN VI (în dreapta crucii), PREZIDAND LUCRARILE SINODULUI AL VII-LEA ECUMENIC

Sinodul a contribuit, pe plan bisericesc, la refacerea artei creștine, care a avut mult de suferit. De fapt, măsurile drastice și de lungă durată luate de împărații iconoclaști au dus practic la distrugerea aproape completă a artei creștine anterioare secolului al VIII-lea. Doar în Italia ori în alte părți mai îndepărtate de centrul Imperiului bizantin, unde măsurile dictate de împărați nu erau duse la îndeplinire cu toată strictețea, au mai rămas icoane și picturi anterioare iconoclasmului. Din păcate, multe dintre acestea s-au pierdut în cursul timpului,

căzând în ruină sau în mâna necredincioșilor.

Sinodul n-a avut doar meritul de a reface arta creștină. El a stabilit și teologia icoanei, care, în Bizanț, a rămas inseparabilă artei. Sinodul a legat icoana de realitatea întrupării Mântuitorului, învățatură subliniată cu putere de Sfântul Ioan Damaschin: „În timpurile de mai înainte, Dumnezeu, fără corp și formă, nu putea fi reprezentat în niciun chip. Dar acum, când Dumnezeu ni s-a arătat în carne și oase și a trăit între oameni, eu pot să reprezint ceea ce este vizibil în Dumnezeu. Eu nu cinstesc materia, ci pe Creatorul materiei, Care s-a făcut materie din dragoste pentru mine, Care și-a urmat viața în trup și Care, prin materie, a împlinit mântuirea mea”.

BISERICA SF. SOFIA DIN NICEEA
(Locul de desfășurare al Sinodului al VII-lea Ecumenic)

În același timp, Sinodul a stabilit că icoana este distinctă de modelul divin și că poate fi obiectul numai al venerării relative sau cinstirii (*honor*), nu al adorării (*adoratio*), care se cuvine numai lui Dumnezeu. S-a arătat, apoi, că cinstirea icoanelor este o formă de manifestare a credinței creștine, întrucât acest lucru nu se face numai în propoziții, cărți sau prin experiența personală, ci și prin puterea omului asupra materiei, prin experiența estetică, prin gesturi și atitudini în fața sfințelor icoane. În Bizanț, funcția artei nu era socotită drept „neutră”, ci considerată capabilă de a exprima credința. Astfel, prin stilul, prin compoziția simbolică, prin elaborarea programelor artistice, care au acoperit pereții bisericilor și iconostasele, icoanele au devenit expresia și izvorul credinței, și, în același timp, al cunoașterii

divine. Salvând icoanele și monahismul, care le-a susținut cel mai frecvent, Sinodul a salvat și evlavia populară, care ar fi evoluat, poate, altfel, fără acest suport.

Totodată, Sinodul al VII-lea Ecumenic a avut meritul de a fi refăcut unitatea religioasă cu Roma, într-o vreme când papalitatea se îndreapta, din punct de vedere politic, spre regii franci, apoi spre împărații romani de apus, și când începuse, cu sprijinul acestora, să-și constituie propriu stat.

Din păcate, traducerea greșită în limba latină a unui pasaj din actele Sinodului în Regatul franc al lui Carol cel Mare, precum și tendința acestuia de concurență cu Imperiul bizantin au făcut ca cinstirea icoanelor să nu fie admisă de o bună parte a lumii Occidentale, în ciuda eforturilor depuse de papa Adrian I. Neînțelegerea a pornit de la afirmația făcută de episcopul Constantin, reprezentantul orașului Constantia din Cipru, în cadrul ședinței a III-a, care a afirmat: „*Accept și salut cu respect sfintele icoane, dar în ceea ce privește adorarea, o rezerv exclusiv Sfintei Treimi*”. Datorită unei traduceri și unei înțelegeri greșite, această afirmație i-a făcut pe episcopii franci, întruniți la Sinodul de la Frankfurt, din anul 794, să creadă că se dă icoanelor aceeași cinstire ca și Sfintei Treimi (*Libri Carolini*, III, 17) și, de aceea, să se manifeste rezervă și neîncredere față de Sinodul de la Niceea.

Sinodul a mai dat și 22 de canoane în vederea remedierii abaterilor petrecute în timpul perioadei iconoclaste. Se interziceau conducătorilor laici, în primul rând împăraților, să se mai amestece în problemele religioase, care sunt de competența Bisericii. Neamestecul puterii laice în treburile interne era un principiu susținut cu vehemență de călugării studiți.

S-a mai hotărât ca moaștele sfinților să fie așezate în toate bisericile, acolo unde acestea lipseau. Mănăstirile care fuseseră transformate în cazărmi, arsenale sau fuseseră desființate au fost restabilite, prevăzându-se pedepse pentru cei care ar mai întreprinde ceva împotriva lor. Pe de altă parte, s-a hotărât respectarea principiului stabilit de împăratul Iustinian I în legătură cu desființarea mănăstirilor mixte. S-au prevăzut, de asemenea, măsuri pentru ridicarea moralității clerului, condamnându-se simonia.

Față de episcopii iconoclaști, s-a manifestat o atitudine îngăduitoare, dacă aceștia se leapădau de erezie în fața patriarhului și a adunării. Acest lucru a provocat, însă, nemulțumirea călugărilor intransigenți, care contestau patriarhului Tarasie dreptul de a absolvi de vină pe iconoclaști și simoniaci.

Evenimentele de după Sinodul al VII-lea Ecumenic

Elementele ostile cultului icoanelor nu au fost, însă, definitiv învinse. Supraviețuirea lor a putut fi observată cu ocazia conflictului apărut între Irina și fiul ei Constantin. Irina era o fire ambițioasă și, atunci când fiul ei a atins vârsta la care putea domni singur, a refuzat să-i acorde această libertate. Din această cauză, Constantin a coalizat în jurul său poziția iconoclastă, în frunte cu faimosul Mihail Lachanodrakon, și, cu ajutorul armatei din themele Asiei Mici, fidele iconoclasmului, s-a proclamat singur împărat, în octombrie 790. Irina a trebuit să părăsească palatul imperial, unde a revinit abia după doi ani, la presiunea partizanilor ei.

Decăderea morală a lui Constantin, concretizată mai cu seamă în faptul că și-a părăsit soția legitimă, pe frumoasa Maria de Paflagonia, pentru Theodota, o doamnă de onoare de la curtea Irinei, și insuccesele sale militare în războiul cu bulgarii (iulie 792), au contribuit la readucerea Irinei pe tron, în anul 792. Ea a domnit alături de fiul său după vechea formulă.

Adulterul împăratului a provocat revolta monahilor intransigenți (a zeloților), conduși de Platon, starețul mănăstirii Sakkudion, și de nepotul său, Theodor. Mișcarea acestora împotriva împăratului este cunoscută sub numele de criza miheană. La acestea s-a adăugat și cruzimea de care a dat dovadă Constantin față de unchii săi (frații tatălui său), cărora a poruncit să li se scoată ochii, pentru a-i împiedica să aibă pretenții la domnie.

După cinci ani de domnie, Irina l-a înlăturat pe fiul său de pe tron, poruncind să fie orbit și trimis în pibegie împreună cu a doua soție. Din 797 până în 802, ea a fost singură împărăteasă, domnind ca singură suverană, iar nu ca asociată la tron, ori ca regentă. Ea a fost prima femeie care a domnit pe tronul Bizanțului. Irina și-a atribuit acest statut în toate documentele, deși, potrivit tradiției romane, împăratul era singurul comandant suprem al armatei, o poziție contestată femeilor.

În politica internă, Irina a luat măsuri demagogice, desființând ori reducând impozitele pentru populația Constantinopolului și pentru mănăstiri. Ea redus, apoi, taxele de import-export pentru cele două avant-posturi ale Capitalei, Abydos și Hieria, taxe care reprezentau unele din cele mai importante resurse ale statului. Toate acestea au provocat o gravă criză pentru finanțele Statului.

În exterior, în timpul domniei sale, Bizanțul a înregistrat mai multe înfrângeri în luptele cu arabii, care au cucerit, pe mare, o parte din Thema Thraciesienilor și au impus Imperiului un tribut foarte mare. După înfrângerea din anul 792, suferită în fața bulgarilor, bizantinii s-au aflat sub permanenta lor amenințare, trebuie să le plătească și acestora tribut.

ÎNCORONAREA LUI CAROL CEL MARE DE CATRE PAPA LEON III

În Apus, au avut loc victoriile răsunătoare ale lui Carol cel Mare (rege al francilor între 780 și 800 și împărat roman de apus între 800 și 814), care a cucerit pentru Imperiul său aproape tot Occidentul. El a distrus Regatele avarilor și lombarzilor, cucerind și încreștinând Bavaria și Saxonia. De asemenea, i-a înfrânt pe arabii din Spania. Toate aceste succese militare au avut consecințe favorabile pentru papi, care și-au lărgit autoritatea, recunoscând acum ca autoritate politică pe împăratul francilor.

La 25 decembrie 800, papa Leon III l-a încoronat pe Carol cel Mare, în biserica Sf.

Petru din Roma, ca împărat roman de Apus. Împăratul și-a stabilit centrul statului său în orașul Aachen (Aix la Chappelle), astăzi în Germania, la granița cu Belgia. Vastul său Imperiu, mai ales administrația conților și episcopilor, îl controla prin acei *missi dominici* și prin Adunarea anuală a principatelor demnitari. În timpul său, a avut loc o adevărată renaștere culturală, prin cearea unei școli la palat și apelul la învățați străini, precum Alcuin. Carol cel Mare a sprijinit și Biserica și a înmulțit atelierele de artă din mănăstiri. În același timp, el a reluat legăturile economice cu Orientul.

În anul 1165, papa Pascal III l-a canonizat, el fiind socotit sfânt ocrotitor al diocezei Aachen (Aix-la-Chappelle) și cinstit de elevii din licee și colegii, la 28 ianuarie.

Crearea Imperiului lui Carol cel Mare a contribuit și mai mult la separarea între Biserici și între cele două Imperii. Între cauzele principale care au contribuit la separarea între cele două Imperii trebuie considerat iconoclasmul.

În anul 802, Carol cel Mare și papa au trimis o ambasadă la Constantinopol cu propunerea de căsătorie pentru Irina „*pentru ca Orientul și Occidental să fie din nou împreună*”. Însă, o revoltă de palat, organizată de înalți funcționari și ofițeri, au detronat-o pe Irina, la 31 octombrie 802. În urma acestui complot, ea a fost exilată în insula Lesbos, unde a și murit. În felul acesta, au luat sfârșit încercările de unire venite din Apus.

CHAGANUL KRUM LA UN OSPAȚ. UN SERVITOR II ADUCE BAUTURA
INTR-O CUPA LUCRATA DIN CRANIUL IMPARATULUI NICHIFOR I

Pe tronul imperial a urcat Nichifor I (802-811), unul dintre complotiștii care au răsturnat-o pe Irina. El era, însă, ortodox, respectând cinstirea icoanelor. Pentru a marca această atitudine, el l-a căsătorit pe fiul său, Stavrakios, cu Theophana, o rudă a Irinei. Nichifor a intrat, însă, în conflict cu partida monahilor zeloți, deoarece l-a ales ca patriarh, în

locul lui Tarasie, în anul 806, pe un savant istoric, Nichifor (806-815). Acesta este autorul unei lucrări intitulate Scurtă istorie, care cuprinde perioada dintre anii 602 și 769. Partida monahilor zeloți pretindea ca tronul patriarhal să fie ocupat de Theodor Studitul.

Un alt motiv al certei dintre împărat și zeloți a fost faptul că împăratul a reunit un sinod alcătuit din laici și clerici, care a recunoscut ca legitimă căsătoria lui Constantin VI cu Theodota. Amestecându-se, deci, în cearta miheană, împăratul s-a distanțat de călugări, arătând, prin aceasta, că el nu se simte legat de canoane. Călugării susțineau, dimpotrivă, că împăratul, ca om, este pasibil de păcat și nu este deasupra canoanelor, ci supus lor.

În politica economică, în care era specialist, Nichifor a luat o serie de măsuri, care au echilibrat finanțele statului, ruinate în timpul domniei Irinei. Aceste măsuri i-au atras, însă, și critici din partea unor cercuri (mai ales monastice), care beneficiaseră de scutirile decretate de Irina.

Acest împărat a creat și noi theme administrative: Macedonia, care cuprindea partea occidentală a Thraciei și Peloponesul, Cephalaria, care cuprindea insulele ionice, și thema Thessalonicului și Dyrrhachiumului.

Politica externă a fost dominată, pe de o parte, de existența Imperiului lui Carol cel Mare, care se socotise, în perioada în care la Constantinopol conducea Irina (o femeie), singurul apărător al Bisericii (*advocatus Ecclesiae*), și, pe de altă parte, de raporturile cu bulgarii, conduși acum de chaganul Krum, cel mai înverșunat adversar al Bizanțului.

La 26 iulie 811, armata bizantină, după lupte victorioase împotriva lui Krum, a fost surprinsă și încercuită de chaganul bulgar într-o trecătoare prin munții Haemus și masacrată până la ultimul om. Împăratul însuși a fost prins și ucis, iar din craniul lui, Krum și-a făcut o cupă din care bea la banchete în sănătatea boierilor. Este primul caz de după moartea lui Valens, la Adrianopol, în anul 378, când un împărat din Bizanț a căzut în mâna barbarilor și a fost ucis de aceștia.

Fiul lui Nichifor, Stavrakios, a fost și el grav rănit în luptă, dar a scăpat cu viață și a fost ales împărat. El a murit, însă, după câteva luni, fiind urmat de Mihail I Rangabé (811-813), un împărat ortodox și iconofil, dar slab militar. Acesta l-a recunoscut, prin delegații săi trimiși la Aachen (Aix-la-Chapelle), pe Carol cel Mare ca împărat, dar nu ca împărat roman, acest titlu fiind socotit un drept al împăratului din Bizanț.

Mihail I Rangabé a fost înlocuit de Leon Armeanul (813-820), care a domnit sub numele de Leon V. În timpul acestuia a început faza a II-a a iconoclasmului.

A doua perioadă iconoclastă și reacția ortodoxă. Bizanțul sub Leon V Armeanul (813-820), Mihail II (820-829) și Teofil I (829-842)

Leon V Armeanul (813-820) este reprezentant al acelor elemente din Asia Mică care s-au distins prin calitățile lor militare, dar și prin ostilitatea față de cinstirea icoanelor. Continuând tradiția lui Leon III și Constantin V, el și-a propus ca țel întărirea puterii militare a Imperiului și reinstalarea iconoclasmului. După înlăturarea lui Mihail I Rangabé și consolidarea tronului, el a început să-și arate convingerile iconoclaste. După un autor din acea vreme (Scriptor incertus, *Historia de Leone Bardae Armenii filio*, ed. Bonn, p. 349), el ar fi declarat câtorva prieteni apropiați: „*Vedeți că toți împărații care au admis cultul icoanelor și le-au venerat au murit fie în exil, fie pe câmpul de luptă. Numai aceia care n-au cinstit icoanele au murit de moarte bună. Toți acești împărați au fost înmormântați cu cele mai mari*

onoruri în biserica Sfinților Apostoli. Eu doresc să le urmez exemplul și să distrug icoanele”.

Leon V a încercat să-l asasineze pe Krum cu prilejul unei întâlniri de pace, dar acesta a scăpat și a pustiit împrejurimile Capitalei și mai ales orașul Adrianopol, de unde a și deportat cca. 10.000 oameni la nord de Dunăre, în ținutul Onglos (după unele izvoare, în „Bulgaria de dincolo de Dunăre”), regiune care ar corespunde cu Bugeacul de astăzi. O victorie a împăratului Leon împotriva lui Krum în anul 813, la Mesembria, și apoi moartea subită a acestuia (13 aprilie 814) au adus o oarecare ușurare pentru Bizanț, deoarece succesorul său, Omurtag, și-a îndreaptat atenția de expansiune mai mult spre nord-vest și a fost preocupat de consolidarea ordinii interne a statului bulgar. Omurtag a încheiat cu bizantinii o pace pe 30 de ani, care a fost avantajoasă pentru bulgari. Linیștea din partea bulgarilor, ca și din partea arabilor, pierduți în lupte interne, i-au permis lui Leon să se ocupe de problemele interne.

PROCLAMAREA LUI LEON V CA IMPARAT
(Reprezentare din manuscrisul Madrid Skylitzes – sec. al XII-lea)

Împăratul l-a însărcinat pe învățatul iconoclast Ioan Grammaticul să adune toată documentația teologică necesară organizării unui nou sinod. Atitudinea ostilă față de icoane a întâmpinat opoziția dărză a patriarhului Nichifor Mărturisitorul, a lui Teodor Studitul, a lui Teofan Mărturisitorul și a numeroși monarhi. Împăratul l-a depus din scaunul patriarhal, în anul 815, pe Nichifor, înlocuindu-l cu Theodot Melissenos, iar pe Teodor Studitul și partizanii săi i-a exilat.

În luna aprilie a anului 815, la puțin timp după Paști, s-a reunit un sinod în biserica Sfânta Sofia din Constantinopol, sub președenția noului patriarh. Actele acestui sinod au fost distruse în perioada restabilirii definitive a cultului icoanelor (843), dar s-a păstrat un fragment din lucrările apologetice ale lui Nichifor Mărturisitorul: „După ce s-a stabilit și confirmat învățătura primită de la Dumnezeu prin Sfinții Părinți, în acord cu cele 6 sinoade ecumenice, sinodul condamnă practica deșartă, neautorizată de tradiție, de a produce și a cinsti icoanele, preferind venerarea (cinstirea) spirituală și adevărată”. Decretul mai adăuga că, în timp ce conducerea statului se afla în mâna unei femei (adică a Irinei), „naivitatea (simplitatea) feminină” a restabilit cultul „chipurilor moarte” și al „icoanelor fără viață”, obiceiul de a aprinde lumânări și de a arde tămâie. Sinodul interzicea „facerea ilegală de pseudo-icoane

în *Biserica Ortodoxă*”, respingea cinstirea icoanelor aprobată de patriarhul Tarasie și oprea aprinderea de lumânări sau lumini (lămpi, opaițe) și aducerea de tămâie înaintea icoanelor.

Sinodul din 815 reproducea ideile esențiale ale Sinodului din 754 și-i confirma hotărârile. Totuși, sinodul din 815 „*se abține de a numi icoanele, idoli*” și, din această cauză, participanții au fost socotiți mai îngăduitori decât cei de la primul sinod iconoclast.

Persecutorii icoanelor din a doua perioadă iconoclastă au întâmpinat o rezistență mai dâră ca în trecut. Această luptă a fost dusă cu îndârjire de Teodor Studitul și călugării studiți, care au exercitat o mare influență asupra masei populului. Sfântul Teodor apăra principiul neintervenției puterii laice în treburile bisericești și proclama libertatea conștiinței. Împăratul l-a exilat împreună cu un mare număr de călugări. Totuși, persecuția împotriva cinstitorilor sfintelor icoane a fost foarte dură în timpul lui Leon V. Multe persoane au suferit martiriul în această vreme. Leon a fost poreclit „Șarpe târător”. Cu toate acestea, se constată o moderație în comparație cu trecutul, iconoclastii din secolul al IX-lea fiind ei înșiși niște epigoni ai curentului care avusese ca reprezentanți de seamă pe Leon III și Constantin V. Chiar puterea împăratului era mai mică decât în trecut, el temându-se pentru coroana sa. De altfel, în ziua de Crăciun a anului 820, Leon V Armeanul a fost omorât în timpul Sfintei Liturghii din biserica Sfântă Sofia de oamenii unui vechi tovarăș de arme Mihail de Amorium, care a devenit Mihail II (820-829), poreclit și „Gângavul” („Bâlbâitul”), fondatorul dinastiei de Amorium.

Mihail era un om fără cultură, dar cu judecată și simțul măsurii. Sub domnia sa, certurile religioase au cunoscut o perioadă de acalmie. Persecuțiile au încetat, iar exilații, între care Nichifor Mărturisitorul și Teodor Studitul, au fost rechemăți. Cu toate acestea, domnia sa a reprezentat pentru ortodocși o deziluzie, căci la cererile lor repetate, el n-a restabilit cultul icoanelor.

Mihail a adoptat o atitudine rezervată față de această problemă și n-a recunoscut nici Sinodul de la Niceea, nici pe cele iconoclaste. În sinea lui, el era, însă, iconoclast, ca unul care provenea din Phrygia, centru puternic iconoclast. Această convingere l-a determinat să-și dea fiul spre educare lui Ioan Grammaticul, un cunoscut iconoclast, și să nu reinstaleze ca patriarh pe Nichifor, după moartea lui Theodot Melissenos, ci pe Antonie de Sylaeon, fost organizator, împreună cu Ioan Grammaticul, al sinodului din 815. Cu toate acestea, se pare că politica iconoclastă sub Mihail II a fost în descreștere, deoarece împăratul, deși om fără cultură, îi adora cu multă pietate pe Maica Domnului și pe sfinți.

Mihail II a avut de făcut față unei puternice răscoale declanșate de un vechi tovarăș de arme, pe nume Thoma, supranumit „Slavonul”. Răscoala a coalizat multe forțe, mai ales din Orient, grupând arabi, perși, iberi, slavi din Asia Mică, patru theme din Asia Mică (din cele șase), afară de thema Opsikion și cea a Armeniacilor. Răscoala a pornit și sub stindardul luptei pentru restabilirea icoanelor, având, însă, ca motiv, și revendicări sociale, o îmbunătățire a situației celor săraci, care erau aspru exploatați de funcționari prin încasările mari de impozite. Thoma a fost chiar încoronat împărat de patriarhul de Antiohia și forțele pestrițe amintite au înaintat spre capitala Imperiului, pe care au asediat-o timp de aproape un an, începând cu decembrie 821.

În cele din urmă, forțele neomogene ale lui Thoma au fost înfrânte de armata mai bine organizată a lui Mihail II, care a beneficiat și de sprijinul prețios al bulgarilor lui Omurtag. Thoma a fost prins, supus unor chinuri și torturi îngrozitoare, după care a fost ucis. Însă, Mihail a învins, Imperiul a ieșit slăbit din acest conflict intern, care a durat aproape 3 ani.

În exterior, Mihail II a avut, de asemenea, mari dificultăți, cărora nu le-a putut face

față, Imperiul fiind obligat să renunțe la stăpânirea asupra anumitor regiuni.

În anul 826/827, o grupă de emigranți arabi, care ocupaseră în anul 816 Egiptul, au luat în stăpânire și insula Creta, privind Bizanțul de unul dintre cele mai importante puncte strategice din Marea Mediterană orientală. Creta a rămas sub dominație arabă aproape un secol și jumătate. De acolo, arabii au avut un punct de plecare pentru alte acțiuni împotriva Bizanțului. La acestea s-au adăugat expedițiile piraterești ale arabilor din Africa împotriva Siciliei, din ce în ce mai frecvente, și care s-au sfârșit cu ocuparea unor regiuni ale insulei.

În același timp, influența bizantină a scăzut în nord-vestul Peninsulei Balcanice prin creștinarea croaților de către misionarii trimiși de papă. Astfel, puterea și influența Bizanțului în Marea Mediterană și Marea Adriatică au fost puternic zdrucinate, fapt care l-a făcut pe Constantin Porfirogenetul să spună despre domnia lui Mihail II, că ea a reprezentat perioada celui mai mare declin al Bizanțului în aceste zone.

Theofil I (829-842) a fost fiul și succesorul lui Mihail II. Spre deosebire de tatăl său, care abia putea citi și scrie, acesta era un om cu instrucție aleasă. El dobândise nu numai cunoștințe de cultură bizantină, dar și de artă arabă, iar formația i-a datorat-o lui Ioan Grammaticul. Despre modul cum s-a căsătorit Theofil, se povestesc următoarele: *„Pentru a găsi o soție basileului, se trimiseră, după obiceiul tradițional al palatului bizantin, mesageri în toate provinciile, cu misiunea de a descoperi și a aduce la Constantinopol pe cele mai frumoase fete din monarhie și, în marele salon al palatului, alesele fură adunate, pentru ca dintre ele Theofil să aleagă pe viitoarea suverană. Printr-o primă selecție, prințul distinse șase, cele mai încântătoare, și, neputându-se decide între aceste frumuseți rivale, amâna pentru a doua zi alegerea definitivă. În acea zi, el apărură în mijlocul tinerelor fete, ținând, ca Paris între cele trei zeițe, un măr de aur în mână, semn de dragoste, pe care trebuia să-l ofere aceleia care-i va câștiga inima și, astfel înarmat, el începu cercetarea. Se opri mai întâi în fața unei foarte frumoase fete, de familie nobilă, care se numea Kasia, și, puțin tulburat, fără îndoială, și neștiind prea bine cum să înceapă o convorbire, el îi debită sentențios acest compliment nepolitic: „Prin femeie ne-a venit tot răul”. Kasia, care era deșteaptă, ripostă fără să-și piardă cumpătul: „Da, dar tot prin femeie, ne vine tot binele”. Acest răspuns îi goni norocul. Foarte înspăimântat de această frumoasă persoană așa de gata cu răspunsul și cu dispoziție așa de feminină, Theofil întoarce spatele Kasiei și oferi omagiile și mărunțurile altei candidate, tot așa de frumoasă, care se numea Theodora. Kasia se consolă de a fi pierdut Imperiul, fondând, după o obișnuință practică bizantină, o mănăstire, unde se retrase; și cum era femeie inteligentă, își petrecea timpul compunând poeme religioase și epigrame profane, care au ajuns până la noi”.*

Anii de domnie ai lui Theofil au însemnat, pe de o parte, ultima înflorire a iconoclasmului și, pe de altă parte, perioada celei mai mari influențe a culturii arabe în lumea bizantină.

Personalitatea acestui împărat este complexă și interesantă. Voind să fie un domnitor ideal, el a dovedit multă râvnă în împărțirea dreptății. Călătoria pe străzile Capitalei, discuta cu oamenii simpli, le asculta păsurile și pedepsea nedreptatea, fără să ia în considerare rangul celui vinovat. Influențat de cultura arabă, el l-a imitat, în această privință, pe califul Harun al Rașid cel Drept.

Pentru a consolida puterea Bizanțului în Pont, el a organizat două noi theme: Paflagonia și Chaldia. A mai creat, apoi, trei noi unități militar-administrative mai mici, devenite mai apoi theme, detașând o parte din teritoriul themelor Armeniacilor și Anaticilor. Acestea erau regiuni muntoase și se aflau la granița cu arabii. Au primit inițial numele de

Klisure (trecători în munți), apoi de theme: Charisianon, Cappadocia, Seleucia.

Theofil a organizat ca themă și posesiunile bizantine (*klimata*) de pe țărmul de nord al Mării Negre, punându-le sub conducerea unui strateg, cu sediul la Chersones. De asemenea, el a reînnoit alianța cu charzarii de la Gurile Donului și a construit acolo, cu meșteri bizantini, fortăreața Sarkel.

ÎMPĂRATUL THEOFIL I (829-842)
(Reprezentare din manuscrisul Madrid Skylitzes – sec. al XII-lea)

Deși era un mare admirator al artei arabe, Theofil a fost obligat să ducă lupte cu aceștia, începând din anul 830, al căror rezultat a fost schimbător atât pentru unii, cât și pentru alții. În anul 830, califul Mutasim a înfrânt, însă, armata bizantină condusă chiar de împărat și a ocupat Ancyra și Amorium. Cel din urmă, era cel mai important centru din thema Anaticilor și orașul natal al familiei imperiale. Theofil a cerut ajutor în Occident, la venețieni și la Regatul franc, dar acesta nu a venit. În aceeași vreme, prin anii 837-838, Theofil a reușit să transporte cu flota bizantină de la Gurile Dunării pe cei aproximativ 10.000 de cetățeni deportați de bulgarii lui Krum, în 813, de la Adrianopol în „Bulgaria de dincolo de Dunăre”, adică din Onglos (Bugeac).

După cum s-a arătat, lupta împotriva icoanelor a cunoscut acum ultima fază de înflorire. Se pare că aria de persecuție în timpul lui Theofil a fost limitată, mai cu seamă, la Capitală și la împrejurimile ei. În Grecia, în insule și în Asia Mică icoanele erau cinstite în continuare.

Pedepsele grave împotriva iconodulilor n-au fost aplicate decât în cazuri foarte rare. Pe de altă parte, soția lui Theofil, Theodora, era o adoratoare frecventă a icoanelor și împăratul știa acest lucru. Cu toate acestea, în anul 837, Ioan Grammaticul a fost ales patriarh și o nouă persecuție, destul de violentă, s-a dezlănțuit împotriva iconofililor, mai ales

împotriva monahilor. Unii istorici susțin că domnia lui Theofil este perioada cea mai grea „din a doua perioadă iconoclastă”. Principalul consilier al împăratului a fost Ioan Grammaticul. Se știe că acum au fost arse cu fierul roșu ambele palme ale călugărului Lazăr, pictor de icoane. Tot atunci, doi frați originari din Palestina, Theodor și Theofan, au fost biciuiți în public, iar pe frunte le-au fost gravate, cu fierul roșu, versuri împotriva icoanelor. Din acest motiv, cei doi au fost porecliți „înscriși”. După restabilirea cultului icoanelor Theofan, care era și poet, a devenit mitropolit de Niceea.

Eforturile patriarhului și ale împăratului de a reînvia iconoclasmul au fost, însă, zadarnice. Chiar Asia Mică, patria de altădată a acestei erezii, se opunea politicii oficiale.

Theofil a murit la 20 ianuarie 842 și iconoclasmul nu i-a supraviețuit. Marea criză trecuse și Bizanțul s-a regăsit în anii imediat următori, care au deschis o eră nouă. Văduva împăratului, Theodora, originară din Paflagonia, a reușit să restabilească pentru totdeauna cultul icoanelor.

Mihail III (842-867) și reinstaurarea ortodoxiei. Renașterea învățământului. Patriarhul Fotie. Misiunea bizantină în rândul popoarelor slave

La moartea lui Theofil, succesorul său la tron, Mihail III (842-867), era minor de șase ani. Din acest motiv, s-a constituit o regență formată din Theodora, văduva împăratului și Thecla, sora mai mare a lui Mihail. Între primele măsuri pe care Theodora le-a întreprins s-a numărat și restabilirea cultului icoanelor. În această acțiune ea a fost ajutată de frații săi, Bardas și Petronas, de magistrul Sergius Niketiates, probabil un unchi al Theodorei, și, mai ales, de logothetul Theoktistos.

Primă măsură pe care a luat-o Theodora a fost depunerea din scaun a patriarhului Ioan Grammaticul și înlocuirea lui cu Metodie. Acesta din urmă era un iconofil fervent și care suferise mult din cauza convingerilor lui în timpul persecuțiilor iconoclaste. În luna martie a anului 843, a fost convocat un sinod la Constantinopol, care a proclamat în chip solemn restabilirea cultului icoanelor. Actele acestui sinod nu s-au păstrat, dar conținutul lor este cunoscut din alte izvoare. Au fost confirmate hotărârile și canoanele sinodului al VII-lea de la Niceea (787) și s-a hotărât restabilirea cultului icoanelor în tot Imperiul. De asemenea, au fost confirmate hotărârile celorlalte sinoade ecumenice anterioare și s-au rostit anateme împotriva tuturor iconoclaștilor și ereticilor. Episcopii iconoclaști au fost depuși din treaptă și înlocuiți cu iconofili. Hotărârile Sinodului, bazate pe dogmele Bisericii au alcătuit un *Sinodikon* (decizie sinodală), care a fost citit în toate bisericile în prima duminică din Postul Mare, care a căzut, atunci, în ziua de 11 martie 843. Acest eveniment a însemnat restaurarea ortodoxiei. Din acest motiv, prima duminică din Postul Mare poartă până astăzi numele de Duminica ortodoxiei. Astfel, Duminica ortodoxiei a încheiat definitiv prigoana împotriva icoanelor.

Trebuie subliniat și faptul că, sinodul din 843, au participat mulți monahi, ca reprezentanți ai Bisericii. Aceștia suferiseră cel mai mult în timpul persecuției iconoclaste. Între aceștia, au fost prezenți și cei de la Muntele Athos, ceea ce demonstrează existența aici a unei vieți monahale destul de puternice, înainte de marea înflorire pe care o va cunoaște odată cu zidirea Marii Lavre de către Sfântul Athanasie Athonitul și extinderea modului de viață chinovitic asupra întregii peninsule monastice.

Înfrângerea iconoclasmului reprezintă și sfârșitul marilor dispute doctrinare din Bizanț, precum și eșuarea tentativei statului, reprezentat de împărat, de a subordona necondiționat Biserica. O colaborare strânsă între Stat și Biserică va exista în continuare, dar pe alte baze, statul exercitând un fel de tutelă asupra Bisericii.

Restabilirea ortodoxiei nu a reprezentat singurul eveniment de seamă al domniei lui Mihail III. Descoperirile epigrafice și reanalizarea unor izvoare istorice au dus la concluzia că perioada de domnie a acestui împărat trebuie privită într-o lumină mult mai favorabilă decât în trecut. Se constată, în acest timp, progrese remarcabile în domeniul militar, diplomatic, al învățământului, al literaturii și al vieții religioase.

Politica externă

Situația internațională a Bizanțului în timpul lui Mihail III s-a consolidat. În Balcani, raporturile cu bulgarii au fost, în general, bune, ele având la bază tratatul încheiat cu aceștia în anul 815 (între Leon V și Omurtag). Cu toate acestea, s-au semnalat unele incursiuni ale slavilor și ale unor grupuri de bulgari, dar fără mare importanță.

În raporturile cu Occidentul, era valabil tratatul încheiat de bizantini cu Carol cel Mare în anul 812, la Aachen (Aix-la-Chappelle), prin care i se recunoștea acestuia titlul de bazileu al Imperiului occidental, dar nu de bazileu al romeilor, care era dreptul numai al împăratului de la Constantinopol. Tratatul încheiat de Mihail I Rangabe, în anul 812, fusese confirmat de Leon V, în primăvara anului 814, după moartea lui Carol cel Mare, petrecută la 28 ianuarie 814.

MIHAIL III (842-867)

Arabii au fost, în continuare, dușmanii cei mai temuți ai Imperiului. În anul 843, logothetul Theoctistos a întreprins o expediție victorioasă împotriva celor din insula Creta, dar, după câteva luni, acest succes a fost anulat, întrucât bizantinii au fost înfrânți în anul 844, în

Orient, pe râul Mavropotamos (Râul Negru), un afluent al fluviului Sangarios. În cele din urmă, în anul următor, 845, a avut loc o înțelegere între cele două părți și s-au făcut schimburi de prizonieri. Arabii treceau atunci printr-o criză internă și n-au mai riscat să continue luptele.

În timpul acestor confruntări cu arabii, fuseseră implicați, de partea acestora, și ereticii pavilicieni. Erezia lor luase naștere pe la mijlocul secolului al VII-lea, în Armenia, de unde s-a răspândit, după aceea, și în Imperiu. Pavilicienii respingeau complet Vechiul Testament și făceau din cele patru Evanghelii și epistolele pauline baza învățăturii lor. Ei aveau o concepție dualistă despre lume, considerând că există un Dumnezeu bun și altul rău, ultimul fiind creatorul lumii văzute. În ceea ce privește cultul și morala, ei reprezentau extrema stângă a iconoclaștilor și se conduceau după modele de viață sever ascetice, mai ales pesimiste. Sprijiniți de unii împărați iconoclaști, ei s-au înmulțit mai ales în Armenia, Pont, Pisidia, în jurul muntelui Taurus și în Siria de Nord.

Cel mai adesea, împărații ortodocși, dar și unii iconoclaști, ca Mihail II și Theofil I, i-au persecutat pe pavlicieni, deoarece erau atât împotriva Statului cât și a Bisericii văzute. De aceea, ei au găsit deseori azil la arabi, de partea cărora au și luptat frecvent, chiar împotriva Bizanțului. În timpul împăratului Theofil, un conducător al lor, numit Karvacas, a emigrat cu 5000 de credincioși în emiratul de Melitene. La granița cu Armenia erau fortărețe pavliciene, ca acelea de la Argaus și Amara. Mai târziu, li s-au adăugat acestora și Tephrike, care a devenit capitala pavlicienilor din exil. În felul acesta, secta pavlicienilor s-a transformat într-o minoritate militară, aflată, din păcate, în serviciul arabilor.

Împărăteasa Theodora a dezlănțuit împotriva pavlicienilor din Imperiu o persecuție, care s-a soldat cu moartea a circa 2000 de oameni, iar Petronas, fratele împărătesei și strateg al themei Thracesienilor, a luat un mare număr de prizonieri, în anul 856, de la Tephrike, cu prilejul unei campanii victorioase împotriva arabilor.

În contextul ofensivei împotriva arabilor, s-a înscris și expediția din anul 853, pe care o flota a făcut-o la Gurile Nilului, pentru a cuceri cetatea Damietta. Deși victorioasă, această expediție i-a determinat pe arabi să-și construiască o flotă puternică, cu care au reușit, apoi, să-și extindă expansiunea în secolul al X-lea, în timpul dinastiei fatimizilor.

În anul 856, a intervenit o schimbare majoră în conducerea Imperiului, în sensul că Mihail III a urcat efectiv pe tron, fără să mai fie patronat de mama sa. El a încredințat treburile statului lui Bardas, unchiul său, înlăturându-l, în urma unui complot, pe Theoctistos. Theodora însăși a fost nevoită, doi ani mai târziu, să părăsească palatul imperial, deoarece complotase împotriva lui Bardas, fratele ei. Această perioadă a domniei lui Mihail III a cunoscut o intensă activitate politică, culturală și religioasă.

Un alt eveniment politic de mare însemnătate a fost atacul rușilor asupra Constantinopolului, în anul 860. Împăratul Mihail plecase din Capitală împotriva arabilor din Orient. La 18 iunie 860, rușii din knezatul kievian au apărut în Bosfor, cu 200 de corăbii și cca. 12.000 oameni. Ei au pustit coastele, insulele din Marea de Marmara, atacând chiar Constantinopolul. Pagubele au fost foarte mari și pericolul n-a putut fi înlăturat decât cu ajutorul Maicii Domnului, protectoarea Capitalei, și prin intervenția energică a patriarhului Fotie.

Bizantinii intraseră în contact pentru prima oară cu rușii în anul 839, în timpul împăratului Theofil I. Atunci a venit la Constantinopol o delegație rusă, pentru a încheia un tratat de prietenie. Delegații ruși reprezentau, foarte probabil, knezatul de Kiev. Numele de ruși le vine de la populația scandinavă numită în izvoare Rhos (roșu, blond), coborâtă în rândurile triburilor slave și amestecată cu acestea. Aceasta le-a dat rușilor o organizare militară

și statală concretizată, în cursul secolului al IX-lea, în knezatele de Kiev și Novgorod. Un alt knezat s-a format către sfârșitul secolului al X-lea, în Bosforul Cimerian (la Marea de Azov și Crimeea).

Atacul rușilor asupra Constantinopolului i-a determinat pe bizantini să reia legăturile cu khazarii, unde a fost trimisă o ambasadă condusă de marele învățat Constantin Chiril din Thessalonic, profesor la Universitatea din Constantinopol. Sarcina ambasadei era dublă: să reînnoiască alianța cu khazarii, pentru a avea în spatele rușilor ajutoare în caz de nevoie, apoi să răspândească religia creștină printre aceștia, într-un moment în care ei intraseră sub influența propagandei islamice și iudaice.

O mare confruntare între bizantini și arabi a avut loc pe frontul de răsărit, în anul 863. În acel an, emirul de Melitene, Omar, a invadat teritoriile bizantine din thema Armeniacilor, ajungând la țărmul Mării Negre, unde a cucerit cetatea Amisos, un important port și centru comercial. Împotriva lui Omar, a fost trimis Petronas, pe atunci conducătorul themei Thracesienilor, un general strălucit, care a reușit să înfrângă armata arabă. Omar și-a găsit moartea pe câmpul de luptă. Confruntarea a avut loc într-o localitate numită Poson sau Porson, situată în apropiere de râul Lalakaon. Regiunea nu este cunoscută și este greu de precizat (după J.B. Bury, lupta ar fi avut loc în Cappadocia, la sud de orașul Nyssa și la nord de Nazianz, iar după H. Gregoire, în Paphlagonia, la vest de Hylas și la răsărit de Gangra).

Această bătălie este considerată drept cea mai importantă din timpul lui Mihail III. Victoria a avut un mare ecou în lumea bizantină și chiar dincolo de granițele ei. Petronas a primit titlul de magistru și numele său a intrat în poveștile populare, în literatură și chiar în hagiografie. Un ecou al realităților bizantino-arabe din regiunile de graniță se întâlnește și în lucrarea *Digenes Akritas*, o epopoe populară în versuri.

Învățăutul bizantinolog H. Gregorie consideră că această victorie a fost cea mai de seamă în Asia în timpul lui Mihail III și că ea a determinat, indirect, creștinarea bulgarilor. Victoria a inaugurat începutul ofensivei bizantine în Asia, întâi mai lentă, apoi mai rapidă, din a doua jumătate a secolului al X-lea.

În schimb, în Aous, bizantinii au fost mai puțin norocoși în raporturile cu arabii. Aceștia au cucerit aproape toată Sicilia, încât, la sfârșitul domniei lui Mihail III, insula era ocupată în întregime, cu excepția orașelor Syracuse și Taormina. De aici arabii au trecut și în sudul Italiei.

În acest context politic-militar, se înscrie și situația de la Dunărea de jos. Prestigiul pe care-l dobândise Bizanțul ca urmare a victoriilor obținute împotriva arabilor și, mai apoi, a rușilor a facilitat dominația asupra Gurilor Dunării și a regiunilor din această zonă. Tratatul de pace încheiat în anul 815 cu Omurtag (814-831) a rămas în vigoare și sub succesorii săi. Acesta a facilitat și el întărirea dominației bizantine la Dunărea de jos.

Unele știri atestă că flota bizantină controla țărmul de vest al Mării Negre și Gurile Dunării, deci regiuni din România. Un funcționar imperial, numit „arhonte” al Bulgariei și „comes”, era comandantul acestei flote. Centrul comandantului bizantin din această zonă se afla în cetatea Lykostomion, de pe brațul Chilia, denumire care, având în compunerea ei cuvintele λύκος (lup) și στόμα (gură), a fost tradusă, mai târziu, în limba slavă, prin Vâlkov. Denumirea aceasta trebuie să se fi impus din cauza stâncilor aflate în apă, la intrarea din Mare pe brațul Chilia, și care erau periculoase pentru marinarii doritori să ajungă în port. Ele le păreau ca niște colți de lup. În timpul domniei lui Mihail III, comandantul flotei era Thoma, protospătar și arhonte de Lykostomion. El fusese discipol al patriarhului Fotie, căruia fostul său profesor, devenit apoi patriarh al Constantinopolului, i-a dedicat o lucrare importantă, anume *Lexikon*-ul.

Flota comandată de Thoma își avea aria de acțiune și la nord de Dunăre, în „*Bulgaria de la nord de fluviu*”, adică în regiunea în care bulgarii se așezaseră provizoriu, înainte de trecerea și instalarea lor în Imperiu. De aici, flota transportase în vremea împăratului Theofil I, prin anul 837, la locurile de baștină, dar în special la Adrianopol, pe cei aproximativ 12.000 de cetățeni ai Imperiului luați prizonieri de către Krum.

Renașterea învățământului și culturii

După cum s-a arătat deja, în vremea lui Mihail III, se constată o înflorire a învățământului și a culturii. Rolul de seamă în acest proces i-a revinit, în primul rând, lui Bardas, care, începând chiar din anul 843, și-a propus reorganizarea Universității, în palatul imperial. Odată cu creșterea influenței sale la palatul imperial după anul 856, activitatea aceasta a căpătat o intensitate și mai mare. Universitatea avea un scop precis și anume instruirea tinerilor pentru a putea deveni utili statului, capabili să ocupe funcții importante în conducere. Reorganizarea aceasta era necesară deoarece, în perioada iconoclastă, Universitatea fusese în declin. Unii învățați, bazați pe informații provenite de la cronicarii iconofili, susțin că Universitatea ar fi fost desființată, deoarece profesorii nu acceptaseră ideile iconoclaste ale împăratului Leon III. S-a afirmat chiar că localul Universității ar fi fost ars în anul 726, împreună cu profesorii, din porunca împăratului. Totodată, a fost arsă și biblioteca. Această informație este expusă de către George Monahul, în lucrarea sa *Viața patriarhului Gherman*, de un anonim, în lucrarea *Patria din Constantinopol*, precum și în alte lucrări. Cercetările recente (Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*) au relevat că toate aceste relatări nu sunt adevărate, ci sunt legende tardive, create în mediile populare și monastice iconodule. Două argumente de seamă ar confirma această concluzie: 1. Faptul că nici un izvor contemporan dintre cele ostile împăratului Leon III și iconoclaștilor nu vorbește de acest lucru, iar profesorii, care ar fi murit arși de vii nu apar în vreun martirologiu; 2. În perioada de început a domniei, Leon n-a fost atât de dur persecutor al icoanelor, cum pretin unele tradiții ortodoxe.

Realitatea, mai probabilă, ar fi aceea că, în perioada iconoclastă, învățământul a decăzut, dar declinul începuse, înaintea domniei lui Leon III, în anii de haos de după înlăturarea de pe tron a împăratului Iustinian II.

Universitatea reorganizată de Bardas avea ca prim țel formarea tinerilor în disciplinele laice. Se predau aici toate ramurile științei profane: filosofia, geometria, gramatica, filologia. Ca profesori au fost aduși cei mai buni specialiști: Leon Matematicianul (sau din Thessalonic), nepotul fostului patriarh Ioan Grammaticul, la filosofie, deși era cunoscător și al medicinei și matematicii, Theodor, pentru geometrie, Theodegios, pentru astronomie, Kometas, pentru gramatică și literatură (era specialist în Homer). Cercului lui Leon Matematicianul și Universității îi aparțineau și oameni ca Fotie, Constantin-Chiril și Arethas din Patras, viitor mitropolit al Cezareei Cappadociei, învățați care au contribuit la progresul științei și culturii și la iradierea ei în societatea bizantină și chiar dincolo de granițele Imperiului, facilitând intrarea popoarelor slave în comunitatea de credință și cultură bizantină. Este un lucru sigur că restaurarea ortodoxiei, a statului și reorganizarea învățământului au favorizat intrarea noilor popoare în arta creștină și au contribuit la unificarea tradițiilor spirituale din Europa.

În afară de Universitatea laică, exista o Academie, pe lângă Patriarhie (contestată de

unii cercetători, care o acceptă abia din secolul al XI-lea), care avea ca prim țel pregătirea cadrelor necesare Bisericii.

Problemele religioase

După restaurarea ortodoxiei prin Sinodul de la 843 de la Constantinopol, patriarhul Metodie și împărăteasa Theodora au manifestat moderație față de iconoclaști, fapt care a trezit protestele partidei intrasigente a monahilor zeloți, reînviind vechea schismă. Protestele lor neîncetate împotriva patriarhului Metodie l-au determinat pe acesta să exileze o parte din călugării studiiți. Moartea lui Metodie în anul 847 l-a adus pe scaunul patriarhal pe Ignatie, fiul împăratului Mihail I Rangabe, și care era sprijinit de zeloți. Numirea lui Ignatie a reprezentat o concesie acordată partidei zeloților.

Schimbările intervenite în anul 856 în conducerea statului au atras, însă, după sine, și modificări în conducerea Bisericii. Patriarhul Ignatie, care era legat de vechea conducere și de partida zeloților, n-a mai putut colabora acum, în special cu Bardas, și a fost depus din scaun și exilat în insula Prinkipo. Tronul patriarhal l-a dobândit, la 25 decembrie 858, Fotie, un laic foarte învățat, care a fost trecut rapid (în șase zile) prin toate treptele monahale și ierarhice, ca să poată deveni patriarh.

Fotie (858-967; 877-886) a fost personalitatea dominantă a secolului al IX-lea, unul dintre cei mai de seamă oameni ai Bisericii și ai renașterii științifice și culturale. El era, poate, cel mai erudit om al timpului, spiritul cel mai strălucit al Capitalei și se bucura de sprijinul lui Bardas. Fotie se trăgea dintr-o familie nobilă și bogată, fiind nepotul patriarhului Tarasie. Părinții săi suferiseră în timpul perioadei iconoclastice și el însuși, născut pe la 810, cunoscuse ultimele faze ale acestei crize.

Fotie se formase în prezența lui Leon Matematicianul și îndeplinise diferite misiuni publice prin anii 843-845, precum cea de *protoasecretis*, adică șef al cancelariei imperiale. În anul 855, el a făcut parte dintr-o solie trimisă la arabi. La toate acestea se adaugă activitatea sa didactică, în calitate de profesor la Universitate. Încăunarea sa ca patriarh a deschis o perioadă plină de frământări în Biserica bizantină, dar și în raporturile cu Roma. La Constantinopol, monahii zeloți, susținători ai lui Ignatie, l-au considerat ales necanonic. Aceasta a condus la constituirea unei partide opuse, care lupta pentru readucerea fostului patriarh pe scaunul constantinopolitan. S-a organizat, însă, și o altă partidă, favorabilă lui Fotie. Unii specialiști consideră că apariția a două tabere în sânul Bisericii în secolul al IX-lea reflectă și două tendințe ideologice opuse: una tradițională și puțin dispusă schimbărilor, reprezentată de unii reprezentanți ai Bisericii, de clerul de jos și de monahi, și alta liberală, apărată de intelectualitatea și clerul de elită. Acestei ultime grupări îi aparținea și Fotie, atât prin descendența sa familială, cât și prin formația sa intelectuală.

Neînțelegerile au fost însă și mai mari în raporturile cu Roma, deși Fotie, chiar de la început, a căutat să câștige bunăvoința papei Nicolae I (858-867), pentru a-l recunoaște ca patriarh legitim. În anul 861, împăratul Mihail și patriarhul Fotie au organizat un sinod la Constantinopol cu scopul de a da o nouă formulare dogmei despre cinstirea icoanelor. Papa a trimis legații săi, care, însă, de la început, au cerut explicații asupra îndepărtării din scaun a lui Ignatie și ridicarea necanonică a lui Fotie ca patriarh. În plus, legații papali au cerut retrocedarea posesiunilor și diocезelor romane din Sicilia, Calabria și Illyricum, care fuseseră trecute sub jurisdicția Constantinopolului de către Leon III, la începutul crizei iconoclaste,

și au ridicat, în acest context, problema bulgară, adică cea a apartenenței jurisdicționale a poporului bulgar, în vederea creștinării. Sinodul s-a deschis în biserica Sfinților Apostoli, în prezența a doi legați papali. Incomparabila diplomație a lui Fotie i-a determinat pe legații papali să fie de acord cu depunerea lui Ignatie și să confirme drept canonică alegerea sa. Papa Nicolae, nemulțumit de hotărârile sinodului și de comportarea legaților săi, a convocat un sinod la Lateran în 863, în care s-a decis de atitudinea trimișilor săi, reabilitându-l în scaun pe Ignatie, depunându-l pe Fotie și arătând nemulțumire față de modul cum a fost privită problema bulgară.

PATRIARHUL FOTIE AL CONSTANTINOPOLULUI (reprezentare murală în biserica Sf. Sofia din Kiev) – în stânga
PATRIARHUL FOTIE BOTEZĂNDU-I PE REGELE BULGARILOR ȘI PE BULGARI

De fapt, creștinarea popoarelor slave de către Bizanț, ca urmare a unei politici misionare geniale inspirate de Fotie, a adâncit și mai mult disensiunile dintre Constantinopol și Roma.

Chiar după atacul nereușit al rușilor din anul 860 împotriva capitalei Imperiului, au fost începute tratative între aceștia și bizantini pentru relații reciproce normale. Există știri potrivit cărora, la Constantinopol a venit o delegație rusă, iar membrii ei au cerut să fie botezați, lucru petrecut, de altfel (Theophanes Continuatus, 196). După o altă știre, rușilor li s-ar fi dat chiar și un arhiepiscop, care urma să se ocupe de creștinarea lor. Într-o enciclică a lui Fotie, adresată în primăvara 867 arhiepiscopilor răsăriteni, se pretinde că rușii „care ridicaseră mâna împotriva Imperiului romeilor”, acum „au schimbat credința lor păgână și fără Dumnezeu, pe care o avuseseră în trecut, cu religia curată și adevărată a lui Hristos. Ei s-au dovedit buni supuși și oaspeți, în ciuda atacului de pradă, care s-a abătut de curând

asupra noastră”.

Deși progresele creștinismului în mediul rusesc pot părea exagerate, în schimb, cele din rândul altor popoare slave sunt incontestabile. În anul 862, regele morav Ratislav (846-870) a trimis la împăratul Mihail III o delegație, care a solicitat trimiterea unui episcop și a unor misionari capabili să învețe poporul în credința adevărată și în limba sa. De fapt, creștinismul pătrunsese cu câteva decenii mai înainte în Bavaria și Moravia, ca urmare a cuceririlor militare ale lui Carol cel Mare. Temându-se de expansiunea spre răsărit a Imperiului franc și de faptul că bulgarii deveniseră aliați ai acestui Imperiu, Ratislav a urmărit să se alieze cu Imperiul bizantin. De aceea, trimiterea delegației sale la Constantinopol pare a fi avut mai mult motive politice, decât religioase.

Mihail III a încredințat această sarcină grea la doi frați învățați din Thessalonic, fiii unui înalt demnitar militar (drongarios), anume lui Constantin (Chiril) (827-869) și Metodie (815-885). Amândoi primiseră o educație și instrucție aleasă, erau poligoti, aparțineau mediului intelectual și, mai ales, cunoșteau bine limba slavă, învățată în copilărie, în contextul legăturilor bizantino-slave din jurul Thessalonicului. Constantin (Chiril) a inventat alfabetul glagolitic, bazat pe scrierea minusculă greacă, iar ucenicii săi pe cel chirilic, derivat din scrierea greacă majusculă oncială. Cu această nouă scriere, Constantin și Metodie au pornit spre Moravia, în vara anului 863, și au tradus în limba slavă cărțile sfinte, fapt care a facilitat pătrunderea rapidă a creștinismului răsăritean în mediul morav și săvârșirea sfintelor slujbe în limba națională. O urmare a acestei realități a fost legarea Bisericii de acolo de Patriarhia de la Constantinopol.

SFINȚII CHIRIL ȘI METODIE LA ROMA
(Reprezentare în biserica Sf. Clement din Roma)

Primele cărți traduse au fost *Evangheliul*, *Liturghierul* și *Ecloga* împăratului Leon III. Constantin și fratele său Metodie și-au făcut mulți ucenici și slujitori din rândul clerului autohton și au putut, astfel, să combată rămășițele păgânismului. Prin traduceri realizate în limba slavă, ei au pus bazele limbii naționale în literatura teologică. În felul acesta, Bizanțul a dat dovadă de liberalism față de conștiința națională a popoarelor. Astfel a luat naștere limba

slavonă bisericească, în care, mai târziu, au fost redactate lucrări de teologie la toate popoarele slave creștinate.

Activitatea fraților Constantin și Metodiu și a ucenicilor lor a întâmpinat, însă, și mari dificultăți, atât din cauza situației generale politice, cât mai cu seamă a opoziției clerului occidental (german), care vedea în succesul lor o încălcare a zonei jurisdicționale, ce li se cuvenea. De aceea, Constantin și Metodiu au fost chemați la Roma, unde, la 14 februarie 869, Constantin a murit, dar nu înainte de a fi îmbrăcat haina monahală sub numele de Chiril. Metodiu a fost numit arhiepiscop de Sirmium și s-a reîntors în Moravia, dar nu pentru multă vreme, căci a murit și el, la 6 aprilie 885.

Mulți dintre ucenicii lui Constantin și Metodiu au venit în Bulgaria, deoarece evenimentele politice și religioase nefavorabile din centrul Europei au împiedicat activitatea lor acolo. Bulgarii cunoscuseră creștinismul de la populația locală traco-romanizată dintre Dunăre și Haemus și îl adoptaseră în mod oficial în anul 864, prin botezarea țarului Boris (852-889). Prin botez, acesta a primit numele de Mihail, după cel al împăratului bizantin Mihail III, care i-a fost naș. Acest act a fost consecință și a prestigiului militar și politic dobândit de bizantini în luptele cu arabii, mai cu seamă după victoria obținută de Petronas, în anul 863. De fapt, Boris gravita în sfera de influență a Regatului franc, deoarece simțea amenințarea sârbilor și a croaților. În anul 862, el încheiase o înțelegere cu regele Ludovic Germanicul, prin care se angaja să se convertească la creștinism. Papa Nicolae I, urcat recent pe tronul Romei și care năzuia să readucă Illyricul oriental sub autoritatea sa, se pregătea să realizeze convertirea bulgarilor. În aceste condiții, Bizanțul, care nu vedea cu ochi buni expansiunea spre răsărit a lui Ludovic și largirea influenței papale în Peninsula Balcanică, a reacționat cu putere. Sfârșitul victorios al luptei din 863 împotriva arabilor, obținut de Petronas, le-a permis bizantinilor să-și deplaseze trupele la granița cu Bulgaria, în timp ce flota lor naviga pe coasta de vest a Mării Negre. Bulgarii se confruntau în acel an cu o gravă criză alimentară, ca urmare a unei secete prelungite. În acest context, amenințarea militară bizantină i-a obligat să renunțe la înțelegerea cu Ludovic și să primească oferta de botez din partea Constantinopolului. Boris a trimis la Constantinopol o solie, ai cărei membri s-au botezat, iar la întoarcere au venit însoțiți de un arhiepiscop, care l-a botezat pe el și poporul. Credința creștină a devinit, astfel, religie oficială de stat. Deși o parte din bulgari nu era complet străină de religia creștină, pe care o cunoscuse în contactul cu populația autohtonă traco-romană, totuși, au existat și rezerve și chiar rezistență la actul creștinării, mai ales din partea clasei nobile, atașate credințelor tradiționale turanice. Convertirea la creștinism era văzută drept o lepădare a credințelor strămoșești și mobilul deznaționalizării și asimilării în masa creștină autohtonă slavă. Boris a reacționat dur și 52 dintre boieri au fost decapitați.

Creștinarea bulgarilor a avut o însemnătate uriașă, căci, prin ea, li s-a mijlocit accesul la cultura bizantină. Tot ea a contribuit la adâncirea procesului slavizării. Prin creștinare, deosebiriile dintre protobulgari, slavi și populația traco-romană au dispărut, apărând un popor nou și un stat unitar. Populația bulgară s-a contopit definitiv în masa slavă și tracă, iar limba oficială în stat și în Biserică a devenit slavona.

Curând după aceasta, au intervenit neînțelegeri între Bizanț și țarul bulgar. În timp ce conducerea Bizanțului dorea să plaseze Biserica bulgară sub conducerea unui ierarh bizantin, cel de-al doilea voia o Biserică națională autonomă, condusă de un ierarh bulgar. Boris s-a îndreptat atunci către Roma, unde a găsit înțelegerea papei Nicolae I, care a și trimis doi episcopi și cler inferior în Bulgaria. Din această cauză, s-a născut un grav conflict între Constantinopol și Roma, întrucât Fotie și împăratul Mihail vedeau în această acțiune lezarea

intereselor vitale ale Imperiului bizantin. În schimbul de scrisori dintre Fotie și Nicolae I au intrat în joc și diferențe doctrinare, patriarhul acuzându-l pe papă de erezie în legătură cu *Filioque*.

În august-septembrie (867), Fotie a convocat un sinod la Constantinopol, la care a fost prezent împăratul și reprezentanți ai Patriarhatelor din Orientul apropiat, Alexandria, Antiohia și Ierusalim. Papa a fost anatematizat și acuzat de erezie. O cuvântare ținută de Fotie în biserica Sf. Sofia la sfârșitul lucrărilor contează drept început al așa numitei „*Schisme fotiene*”, produsă în prezența împăratului Mihail III și a asociatului său, Vasile I.

BOTEZAREA LUI BORIS I MIHAIL AL BULGARIEI

Acest discurs de închidere a sinodului este și un text istoric de mare importanță, deoarece constituie singurul document asupra lucrărilor sinodului din 867, care nu s-au păstrat. A fost trimisă o enciclopedie de către Fotie celorlalți patriarhi orientali, în care se explică eroarea comisă de Biserica Romei în legătură cu *Filioque*.

Dar evenimentele religioase de la Constantinopol și raporturile cu Roma, de care este legat și destinul următor al lui Fotie, au luat alt curs după moartea împăratului Mihail III în noaptea de 23-24 septembrie 867, în urma unui complot organizat de Vasile I. Anul morții lui Mihail III înseamnă și sfârșitul dinastiei de Amorium sau frigiană.

Acest Vasile era de origine armeană și de condiție modestă și s-a născut pe la 810 sau mai degrabă pe la 830, în regiunea Adrianopolului (încorporată themei Macedonia), într-o familie de țărani. Beneficiind de o forță fizică extraordinară și fiind, în același timp, viclen, el a ajuns în garda personală a lui Mihail. Această funcție i-a permis să dobândească mare trecere pe lângă împărat. În anul 866, el a organizat complotul care a dus la uciderea lui Bardas, în timpul unei expediții în Creta. Pentru aceasta, el nu numai că n-a fost pedepsit, ci a obținut rangul de co-împărat.

Fotie, care era sprijinit de Bardas, și-a pierdut un puternic protector, de care ar fi avut nevoie în dificila luptă dusă atât în interior, împotriva adepților lui Ignatie, cât și în exterior, împotriva ambițiosului papă Nicolae I. Evenimentele de după urcarea pe tron a lui Vasile I au fost nefavorabile lui Fotie.